

Marzena Kędra

**DOŚWIADCZANIE
ŚWIATA**

EDUKACJA
WCZESNOSZKOLNA

Program nauczania
dla I etapu kształcenia

Marzena Kędra

DOŚWIADCZANIE
ŚWIATA

EDUKACJA
WCZESNOSZKOLNA

Program nauczania
dla I etapu kształcenia

AUTORKA

Marzena Kędra

REDAKCJA JĘZYKOWA

Renata Faron-Radzka

PROJEKT I OPRACOWANIE GRAFICZNE

Paweł Jaros, Katarzyna Trzeszczkowska,

(z wykorzystaniem motywu z okładki *Naszego elementarza*,
zaprojektowanej przez Katarzynę Trzeszczkowską)

SKŁAD I ŁAMANIE

Olga Latuszkiewicz

REDAKTOR PROWADZĄCA

Agnieszka Gzylewska

WYDAWCA

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Al. Ujazdowskie 28, 00-478 Warszawa

tel. 22 345 37 00, fax: 22 345 37 70

www.ore.edu.pl

Wydanie I

Warszawa 2014

ISBN 978-83-62360-77-2

Publikacja powstała w projekcie „Wdrożenie podstawy programowej kształcenia ogólnego
w przedszkolach i szkołach”.

Projekt jest współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego.

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział 1. Założenia programu nauczania	6
Rozdział 2. Cele ogólne i szczegółowe	10
1. Cele szczegółowe w zakresie porozumiewania się w języku ojczystym	11
2. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych	11
3. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji informatycznych	11
4. Cele szczegółowe w zakresie umiejętności uczenia się	11
5. Cele szczegółowe w zakresie poczucia inicjatywy i przedsiębiorczości	11
6. Cele szczegółowe w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej	11
7. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich	12
Rozdział 3. Treści kształcenia i oczekiwane osiągnięcia uczniów	13
1. Edukacja polonistyczna	14
2. Edukacja muzyczna	23
3. Edukacja plastyczna	26
4. Edukacja społeczna i etyka	30
5. Edukacja przyrodnicza	34
6. Edukacja matematyczna	42
7. Zajęcia komputerowe	52
8. Zajęcia techniczne	55
9. Wychowanie fizyczne i edukacja zdrowotna	58
Rozdział 4. Sposoby osiągania celów ogólnych i szczegółowych	61
Rozdział 5. Ocenianie i monitorowanie pracy ucznia	83
Bibliografia	88

WSTĘP

Wszystka wiedza pochodzi z doświadczeń.
Doświadczenie jest produktem rozumu”.

*Immanuel Kant*¹

W programie *Doświadczenie świata* ukazałam różnorodne metody, techniki i środki dydaktyczne służące działalności eksploracyjnej uczniów na pierwszym etapie kształcenia. W niniejszym programie – uwzględniającym najnowsze badania z zakresu neurodydaktyki – przedstawiłam także wieloaspektowy proces uczenia najmłodszych uczniów, który powinien korespondować z naturalnym rozwojem osobowości dziecka.

Aby właściwie scharakteryzować model pracy nauczyciela z dzieckiem znajdującym się na tym etapie kształcenia, warto uzmysłowić sobie, jaka powinna być szkoła, do której uczęszcza najmłodszy uczeń. W tym celu należy odpowiedzieć sobie na następujące pytanie: Czy – zgodnie z wytycznymi nowoczesnych tendencji pedagogicznych – szkoła powinna być „szkołą – świątynią”, czy „szkołą – placem budowy”?

Podpowiedzi i inspiracji można szukać w poglądach Celestyna Freineta, francuskiego pedagoga. Ten wybitny nauczyciel uważał², że „szkoła – świątynia», nosząca na sobie głębokie stygmaty pochodzenia [...] scholastycznego i doktrynalnego, pozostaje w przekonaniu, że wiedza teoretyczna, kultura intelektualna i nabożny stosunek do myśli i słów są prawdziwym i ostatecznym celem edukacji”. Zdaniem Freineta szkoła ta „nie zajmuje się wcale przygotowaniem do życia [...]. Jej królestwo nie jest z tego świata”. Ten pedagog wskazał także, czym charakteryzuje się inny typ szkoły określanej mianem „placu budowy”. W opinii Freineta „szkoła – plac budowy” to miejsce, gdzie cały wysiłek poznawczy swe źródło ma w wewnętrznym pragnieniu, spontanicznej skłonności i naturalnej aktywności młodego człowieka. „W takich warunkach dziecko będzie niezmiernie poszukiwać, realizować swe pomysły, eksperymentować, uczyć się i wyrastać skupione, poważne, myślące, ludzkie”.

Program *Doświadczenie świata* wynika z pragnienia budowania lepszej edukacji, która w świecie zmian komunikacyjnych i technologicznych będzie eksponowała wartości, takie jak: kreatywność, zaufanie i współpraca.

Mam nadzieję, że zaproponowana przeze mnie koncepcja przyczyni się do zwiększenia efektywności procesu nauczania, dostarczy zarówno nauczycielom, uczniom, jak i rodzicom wiele satysfakcji. Wierzę, że program ten w istotny sposób przyczyni się do zmodernizowania polskiej edukacji.

Program nauczania wskazuje nauczycielowi, w jaki sposób ma dążyć do zapewnienia każdemu dziecku optymalnych warunków uczenia się. Tworzenie wysokiej jakości edukacji wymaga od pedagoga umiejętnego wykorzystania programu nauczania. Ten związek między ogólną koncepcją edukacji a konkretnymi wymaganiami stawianymi uczniowi doskonale obrazuje metafora „krosna”, „osnowy” i „tkaniny” zaproponowana przez Bożenę Chrzastowską³. „Krosno” – to szkielet programu, który tworzy Ministerstwo Edukacji Narodowej w postaci dokumentu, jakim jest *Podstawa programowa kształcenia ogólnego*. Autorzy programów nauczania dokonują konkretyzacji wymagań szczegółowych zapisanych w tym dokumencie. W ten sposób powstaje „osnowa”, która kształtuje „jakość tkaniny”. Program rozumiany w ten sposób zawiera nie tylko konkretny materiał, ale również odpowiedź, w jaki sposób go zrealizować.

Niezwykle ważną rolę w tym procesie odgrywa nauczyciel – „tkacz”, ponieważ to od jego indywidualnej interpretacji programu nauczania, przełożenia go na codzienny, autentyczny proces nauczania zależy sukces dydaktyczny. Parafrazując metaforę Chrzastowskiej, można powiedzieć, że „wzór” i „jakość tkaniny” zależy od kompetencji, zainteresowań, kreatywności pedagogicznej i osobowości nauczyciela.

Zachęcam do zapoznania się z programem *Doświadczenie świata* nie tylko tych nauczycieli, którzy zdecydują się go wdrażać w codziennej praktyce, ale również tych, którzy ciągle poszukują lepszych, nowych pomysłów na interesujące i efektywne nauczanie. Program jest zgodny z Ustawą z dnia 30 maja 2014 r. dotyczącą zmiany ustawy o systemie oświaty oraz niektórych innych ustaw⁴.

Marzena Kędra

¹ Źródło cytatu nieznanne.

² C. Freinet, *Gawędy Mateusza*, Wydawnictwo PSAPF, Gniezno 1993, s. 73–75.

³ B. Chrzastowska, *Sens reformy* [w:] Kompetencje szkolnego polonisty, B. Chrzastowska (red.), WSiP, Warszawa 1995, s. 36–37.

⁴ Zob. http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/ustawy/2315_u.htm (dostęp: 25.05.2014).

ROZDZIAŁ 1. ZAŁOŻENIA PROGRAMU NAUCZANIA

Dzisiaj już nikt nie ma wątpliwości, że najważniejszym etapem ludzkiego życia jest dzieciństwo. Doświadczenia zebrane w tym okresie wpływają na całą przyszłość człowieka. Dlatego tak ważne jest uświadomienie sobie, w jaki sposób należy kształcić najmłodszych uczniów. Warto zastanowić się, jaką rolę w tym procesie powinien odgrywać nauczyciel (szkoła), aby jak najpełniej przygotować dzieci do aktywnego i kreatywnego uczestniczenia w życiu dorosłym. Jaki model szkoły – innowacyjny czy tradycyjny – w najlepszy sposób wypełni tę misję?

Zanim jednoznacznie odpowiemy na te wątpliwości, trzeba zadać sobie kilka pytań: Czy powinniśmy dążyć do przygotowania młodego pokolenia do roli innowacyjnych, myślących twórców? Czy powinniśmy wspierać przekazywanie „ukrzesłowionym” uczniom różnorodnych treści, trzymając się tradycyjnego modelu?

Świat ulega dynamicznym i ważnym przemianom. Wiele wartości, które dotąd organizowały życie społeczne, zostało zakwestionowanych, tworzą się inne, mające na nowo określić sens i sposób życia. Korzystanie ze zdobyczy cywilizacji, nawet w życiu codziennym, wymaga posiadania obszernej wiedzy i umiejętności. Ludzie żyjący w XXI w. powinni stale uczyć się i doskonalić, gdyż w przeciwnym razie zostaną skazani na cywilizacyjną izolację. We współczesnym świecie decydującą rolę odegrają ci, którzy – już od najmłodszych lat – będą przygotowani do stale zmieniających się warunków, do twórczego rozwiązywania problemów i zadań⁵.

Program nauczania *Doświadczenie świata* jest próbą znalezienia alternatywy dla edukacji transmisyjnej. Moja koncepcja odchodzi od sformalizowanego modelu kształcenia na rzecz nauki zorganizowanej tak, żeby była źródłem głębokich przeżyć i inspiracji. „W szkole – jak twierdzi Marzena Żylińska – powinien być czas na zastanowienie, zrozumienie wprowadzanych pojęć i zależności między nimi, na wyrażanie wątpliwości, na zadawanie przez uczniów pytań i na dyskusję”⁶.

Program uwzględnia założenia konstruktywizmu, gdyż „każdy system kształcenia opiera się na określonej teorii rozwoju umysłowego człowieka. W ostatnich latach wielki renesans przeżywa konstruktywistyczna teoria rozwoju intelektualnego jednostki ludzkiej zakładająca, że człowiek wnosi osobisty wkład w swój rozwój poznawczy, konstruuje w toku własnej aktywności rozumienie świata, który go otacza”⁷.

Dorota Klus-Stańska formułuje główne **tezy dydaktyki konstruktywistycznej**.

- Uczenie się nie polega na przyswajaniu cudzych pojęć, ale na społecznym konstruowaniu znaczeń. Teza ta ma swoje przełożenie, zarówno na myślenie o zasobach wiedzy, jak i kompetencjach dialogowych, które temu negocjowaniu znaczeń służą.
- Dydaktyka zorientowana na rozwój kompetencji dialogowych i dostarczenie uczniom okazji do konstruowania znaczeń złożonych, dialogicznie otwartych, elastycznych, poszukuje okazji sprzyjających zderzeniu perspektyw, strategii działania, stanowisk, punktów widzenia⁸.

Aby zaistniał dialog, konieczne jest partnerstwo poznawcze nauczycieli i uczniów. Polega ono na rezygnacji z kultu jedynej, poprawnej odpowiedzi. W obszarze humanistyki dopuszcza nadawanie indywidualnych znaczeń i interpretacji faktom, procesom, zjawiskom i pojęciom⁹.

Dzieci powinny uczyć się w interakcji z otoczeniem, aktywnie konstruować własną wiedzę, wykorzystując wiedzę już posiadaną. Ważne jest, żeby uczniowie byli aktywni i twórczy, gdyż próba biernego przyswajania

⁵ G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2009, s. 5–6.

⁶ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013, s. 241.

⁷ W. Puślecki, *Konstruktywistyczna metoda projektów i jej stosowanie we wczesnej edukacji [w:] Wczesna edukacja dziecka – perspektywy i zagrożenia*, S. Włoch (red.), Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 243.

⁸ D. Klus-Stańska, *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2010, s. 326–327.

⁹ D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2002, s. 85.

wiedzy dostarczonej przez nauczyciela nie przyniesie zadowalających efektów. „Wiedza nie składa się wyłącznie z faktów, zasad i teorii wyprowadzanych z obserwacji zjawisk i zdarzeń, ale jest także zdolnością człowieka do racjonalnego wykorzystywania informacji i interpretowania znaczeń, zdarzeń i zjawisk”¹⁰.

Wiedzy nie otrzymuje się z góry, a poznanie, które stanowi ważny element systemu wychowania, nie jest łatwym procesem o znamionach algorytmu. Rodzi się ono na gruncie ciągłych spotkań i konfrontacji podmiotu z daną mu rzeczywistością (przyrodniczą lub społeczną), czemu towarzyszy zwykle całe spektrum uczuć, nastawień, nastrojów i przesądów. I właśnie ów proces docierania człowieka do istoty rzeczy, nacechowany subiektywizmem i specyfiką danych okoliczności, w których przebiega, staje się ważniejszy od celów, do których jednostka zmierza i które usiłuje osiągnąć. Poszukiwanie sensu świata staje się wartością samą w sobie. Człowiek zmierzający taką drogą dostrzega własną sytuację w szerszej perspektywie, która jest rzeczywiście ważna dla niego samego i dla jego rozwoju¹¹.

Program *Doświadczenie świata* odwołuje się również do filozofii pedagogicznej Celestyna Freineta, która jest źródłem niewyczerpanych inspiracji. Koncepcję tego francuskiego pedagoga cechuje bowiem głębokie zrozumienie zależności obu sfer – sfery wychowania i sfery zagadnień społecznych¹². Freinet był zdecydowanym promotorem demokratycznych sposobów uczestnictwa w życiu społecznym, zachowując przy tym olbrzymią wrażliwość na ludzką krzywdę, a także na życie samo w sobie.

„Ponad mądre słowa formalnej wiedzy – pisał w przedmowie do *Gawęd Mateusza* – [...] przedkładałam elementarną prostotę biegu myśli, która, będąc wyrazem samego życia, stale zmierza do przekroczenia własnych możliwości. [...] Pragnąłbym przywrócić pedagogice bardziej zrozumiałą postać, w której mieszają się z sobą wahania i zuchwalstwa, obawy i błyskawice, tęcze, śmiech, a także łzy. Umieszczam ją na nowo w centrum stawania się człowiekiem”¹³.

Pedagogika freinetowska jest nadal aktualna i doskonale odzwierciedla dylematy edukacji współczesnej. Koncepcja Freineta stanowi istotne źródło inspiracji dla obecnych pedagogów, gdyż dotyka najważniejszych dylematów współczesnej edukacji i pobudza do namysłu nad aktywnymi i twórczymi sposobami wychodzenia im naprzeciw.

Freinet w swoich poglądach kwestionuje wyraźnie zasadność metodologiczną i pedagogiczną tradycyjnej racjonalności, która stanowi podstawę myślenia o świecie i edukacji. Nazywa ją „fałszywym podejściem do wiedzy”.

Ten wybitny pedagog w *Gawędach Mateusza* pisze: „Uczono was, że jest ziarnem piasku, do którego dodaje się następne ziarna, że jest książką, w której przewraca strona po stronie, że jest kamieniem, na który kładziemy następne. A jeśli tak nie jest? [...] Mówicie: trzeba wszystko racjonalnie wyjaśnić i pokazywać, że jeden i jeden jest dwa, że trzeba wchodzić na górę stopień po stopniu, aby wspiąć się wyżej... Niestety! Tym sposobem nie dochodzi się wysoko, ani nie porusza się prędko naprzód, nawet jeśli się go nazywa sposobem naukowym. W praktyce bywa tak, że nagle rozbłyśnie światło, włączy się sygnał, nastąpi wstrząs lub szok i wyzwoli w całym ustroju reakcje, które poruszają nas i w tej samej chwili nie wiadomo, dlaczego zapala się włóczywa lampka”¹⁴.

W programie nauczania wykorzystano również koncepcje polskich pedagogów (m.in. Anny Izabeli Brzezińskiej i Doroty Klus-Stańskiej). To głównie ich rozważania, szczególnie z zakresu integralnej edukacji wczesnoszkolnej, stały się podstawą do opracowania programu *Doświadczenie świata*.

Założeniem konstrukcyjnym niniejszego programu jest również osiągnięcie **harmonii i równowagi między:**

- naturalnymi i autentycznymi potrzebami dziecka a wymaganiami edukacyjnymi z konkretnych przedmiotów;
- potrzebami jednostki i społeczeństwa;
- zadaniami kształcenia powszechnego a przystosowaniem ich do danych uczniów;
- poszerzaniem i pogłębianiem treści nauczania;
- treściami tradycyjnymi a nowoczesnymi;
- zadaniami a różnymi stylami uczenia się grup uczniowskich;

¹⁰ A. Popławska, *Konstruktywistyczne ujęcie procesu kształcenia jako warunek powodzenia szkolnego w społeczeństwie informacyjnym* [w:] *Dziecko. Sukcesy i porażki*, R. Piwowarski (red.), IBE, Warszawa 2007, s. 312.

¹¹ M. Kędra, *Freinetowskie inspiracje*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2013, s. 123.

¹² Tamże, s. 125.

¹³ C. Freinet, *Gawędy Mateusza*, Wydawnictwo PSAPF, Gniezno 1993, s. 4.

¹⁴ Tamże, s. 6.

- metodami nauczania a sytuacjami dydaktycznymi;
- pracą a zabawą;
- wpływami edukacyjnymi społeczności i szkoły¹⁵.

Program *Doświadczenie świata* uwzględnia założenia zaprezentowane w książce *Rewolucja w uczeniu* Gordona Drydena i Jeanette Vos. Badacze ci wskazują, jak wielką rolę w procesie uczenia się człowieka odgrywa okres od momentu urodzenia się dziecka aż do czasu, gdy skończy ono dziewiąty rok życia. W przywołanej publikacji pojawia się wiele ciekawych spostrzeżeń, które bezsprzecznie pozwalają dostrzec wpływ pierwszych lat życia jednostki na proces uczenia się i przyswajania wiedzy. W książce czytamy m.in. o tym, że:

- „pięćdziesiąt procent zdolności człowieka do uczenia się rozwija się w pierwszych czterech latach życia; kolejne trzydzieści procent wykształca się do ósmego roku życia;
- podczas tych decydujących lat tworzą się drogi nerwowe, na których opiera się cała przyszła zdolność uczenia się;
- po ukończeniu przez dziecko dziesięciu lat dendryty, które nie wytworzyły połączeń, obumierają;
- dzieci są najlepszymi pedagogami, a rodzice ich najlepszymi, pierwszymi nauczycielami;
- dzieci najlepiej uczą się tego, czego doświadczają wszystkimi zmysłami, należy więc je odpowiednio stymulować;
- nasze domy, plaże, lasy, place zabaw, ogrody zoologiczne, muzea są najlepszymi szkołami;
- proste ćwiczenia fizyczne mogą ogromnie wspomóc umiejętność uczenia się małego dziecka;
- dzieci rozwijają się według określonego schematu, trzeba więc nauczyć się go wykorzystywać;
- nauka, w tym także nauka czytania, pisanie i liczenia, może i powinna być zabawą¹⁶.

Szkolne środowisko nauczania powinno inicjować naturalne procesy uczenia się. Marzena Żylińska uważa, że dziecko, które przebywa w środowisku bogatym w bodźce edukacyjne, wyzwalamyjącym aktywność i samodzielność, lepiej będzie rozwiązywało problemy poznawcze¹⁷.

Można zauważyć, że we współczesnej edukacji nowy sens nadaje się kategoriom poznawczym, takim jak: humanizacja, ambiwalencja, podmiotowość, autonomiczność. Demokratyczna wizja przyszłości stwarza zapotrzebowanie na jednostkę wyemancypowaną, która potrafi i chce kierować własnym życiem, kreatywną i odpowiedzialną. Tak rozumiana edukacja wymaga modelu nauczyciela, który – zdaniem Zbigniewa Kwiecińskiego – będzie mądrym, krytycznym, wrażliwym i kompetentnym „tłumaczem różnych możliwości wyboru na indywidualnej, osobniczej, niepowtarzalnej drodze do pełni rozwoju podmiotowej tożsamości do pełnomocnego radzenia sobie w zmaganiach ze światem i losem życia¹⁸. Według autora *Nowych potrzeb i kierunków zmian kształcenia pedagogów i nauczycieli* współczesny nauczyciel ma prowadzić ucznia „ku wyjściu z siebie do zadań i do innych ludzi, do ich własnej wartościowości, po to, by zrozumieć świat, odnaleźć miłość i solidarność, umieć kierować sobą¹⁹.

W tym miejscu warto również przywołać tekst dokumentu *Edukacja: jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji dla XXI wieku*. Materiał ten, choć pochodzi z 1998 r., jest nadal aktualny. Czytamy w nim: „To właśnie w rodzinie, lecz również – w większym stopniu – na etapie edukacji podstawowej, kształtuje się stosunek do nauki, który będzie trwał w ciągu całego życia: iskra kreatywności może wówczas zabłysnąć lub przeciwnie zgasnąć, dostęp do wiedzy może stać się lub nie – rzeczywistością. To właśnie w tym okresie każdy z nas zdobywa narzędzia służące rozwijaniu w przyszłości własnej zdolności rozumowania i wyobraźni, własnego osądu i własnego poczucia odpowiedzialności oraz uczy się przejawiania dociekliwości wobec otaczającego świata²⁰.

Program *Doświadczenie świata* proponuje osadzenie kształcenia na eksperymentowaniu, poszukiwaniach ukierunkowanych pomysłami uczniów, podejmowaniu atrakcyjnych dla nich problemów oraz tworzeniu

¹⁵ Por. A.C. Ornstein, F.P. Hunkins, *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa 1998, s. 226–227.

¹⁶ G. Dryden, J. Vos, *Rewolucja w uczeniu*, Wydawnictwo Moderski i S-ka, Poznań 2000, s. 226.

¹⁷ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 85.

¹⁸ Z. Kwieciński, *Nowe potrzeby i kierunki zmian kształcenia pedagogów i nauczycieli* [w:] *Tradycja i wyzwania. Edukacja. Niepodległość. Rozwój*, K. Paćławska (red.), Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 1998, s. 55.

¹⁹ Tamże, s. 57.

²⁰ *Edukacja: jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji dla XXI wieku*, pod przewodnictwem J. Delorsa, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998, s. 117.

uczniowskich modeli i hipotez. Prezentowana koncepcja zaleca holistyczny sposób zajmowania się zagadnieniami wiążącymi się z codziennym życiem młodych ludzi (z uwzględnieniem wstępnego zasobu ich wiedzy i doświadczeń).

Rolą nauczyciela powinno być stwarzanie uczniom możliwości podejmowania działań poznawczych oraz budowanie pomostów pomiędzy potocznym pojmowaniem danego problemu a rozumieniem bardziej złożonym. Zajęcia nie powinny zaczynać się od prezentacji wiedzy przez nauczyciela, lecz od rozpoznawania, w jaki sposób uczniowie rozumieją przekazywane treści. Następnie, wykorzystując surowe dane oraz różnorodne źródła wiedzy, pedagog powinien kierować młodych ludzi ku własnemu, ale opartemu na racjonalnych przesłankach, rozumieniu omawianych zagadnień, weryfikacji dotychczasowych przekonań, budowaniu uogólnionych struktur i konfrontowaniu własnych opinii z cudzymi²¹.

Konstruktywistyczne kształcenie zasadniczo zmienia relacje w układzie uczeń – nauczyciel. Zadaniem pedagoga jest pełnienie funkcji organizatora pracy dzieci, animatora ożywiającego życie wewnętrzne klasy, tak aby każdemu uczniowi zapewnić indywidualną drogę rozwoju. To nauczyciel „aranżuje sytuacje dydaktyczne wzbudzające ciekawość poznawczą, która inspiruje uczniów do podejmowania określonych działań badawczych”²².

W centrum procesu kształcenia znajduje się uczeń, który aktywnie tworzy własną wiedzę. Ten pogląd popularyzował Celestyn Freinet, pisząc, że: „Człowiek poznaje otaczający go świat całym sobą, a potrzeba ciągłego rozwoju, wzrastania, podnoszenia się, umacniania poczucia mocy życiowej jest naturalną i najgłębszą potrzebą ludzką”²³.

Podobne stanowisko odnaleźć można w tekście *Kompetencje nauczyciela w zakresie sprawnego prowadzenia lekcji. Casebook ze wskazówkami dla praktykantów*, w którym czytamy: „Konstruktywistyczny model kształcenia stawia przed nauczycielem zadanie takiego organizowania aktywności dzieci, aby w jak najszerszym wymiarze mogły uczyć się one od siebie. Dlatego nauczyciel:

- zamiast przekazywać wiedzę – pomaga ją dziecku odkryć;
- zamiast prowadzić dziecko – towarzyszy mu;
- zamiast wydawać polecenia – jest opiekunem;
- zamiast ukazywać fakty – wskazuje procesy;
- zamiast zadawać pytania – zachęca dzieci do poszukiwania pytań i odpowiedzi na nie”²⁴.

Konteksty wspomagające pracę nauczyciela i jednocześnie dające uczniowi pole do samodzielnego działania.²⁵

Interaktywność – przygotowanie środowiska prowokującego do podejmowania aktywności badawczej.

Wkomponowanie w otoczenie strategii edukacyjnych – tworzenie możliwości samodzielnego uczenia się w środowisku (co podkreślał Freinet). Ponadto dzięki środkom multimedialnym staje się możliwe poznawanie coraz bardziej złożonych zjawisk w ich naturalnym kontekście. Dzieje się tak dzięki strategiom, które opierają się na rekonstrukcji oraz symulacji.

Elementy pracy laboratoryjnej i zespołowej – to „styl pracy, który łączy cechy pracy w grupie i indywidualnej działalności badawczej. W wymiarze materialnym styl ten wymaga odmiennego od typowego dla polskich klas szkolnych sposobu zaaranżowania przestrzeni i wyposażenia sali. Praca laboratoryjna ma charakter pogłębionej aktywności, skierowanej na przedmiot uwagi, jest procesem łączącym różne elementy badania naukowego: zdobywanie i rejestracja informacji, formułowanie przypuszczeń, samodzielne eksperymentowanie. W pracy laboratoryjnej podstawowe znaczenie ma komunikacja między uczniami, zorientowana na ustalanie rezultatów badawczych i dyskusję na temat osiągniętych wyników”²⁶.

Środowisko uczenia – miejsce kształtowania umiejętności społecznych, które są budowane w odmienny sposób niż w sytuacji, w której dominującą rolę w sterowaniu czynnościami uczniowskimi odgrywa nauczyciel.

Środowisko miejsca – zainteresowanie wszystkich uczniów tworzących „scenę wspólnej uwagi” i podkreślenie podziału rzeczywistości na świat percepcyjny i językowy.

²¹ S. Dylak, *Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa kształcenia nauczycieli*, odczyt z dnia 02.08. 2013. Za: <http://www.cen.uni.wroc.pl/teksty/konstrukcja.pdf> (dostęp: 26.06.2014).

²² G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 86.

²³ C. Freinet, *O szkołę ludową*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1976, s. 157.

²⁴ Z. Zbróg, M. Kaleta-Witusiak, B. Walasek-Jarosz, *Kompetencje nauczyciela w zakresie sprawnego prowadzenia lekcji. Casebook ze wskazówkami dla praktykantów*, Staropolska Szkoła Wyższa, Kielce 2013, s. 151.

²⁵ Por. D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska, *Pedagogika wczesnoszkolna*, WAIp, Warszawa 2009, s. 498–499.

²⁶ Tamże, s. 498–499.

ROZDZIAŁ 2. CELE OGÓLNE I SZCZEGÓŁOWE

Zdaniem Władysława Puśleckiego „cele odgrywają poważną rolę w procesie kształcenia. Pozwalają tak dobrać treści, środki, metody i formy organizacyjne pracy szkoły i uczniów, aby móc osiągnąć sukces. Cele stanowią podstawę oceny osiągnięć uczniów i nauczycieli”²⁷.

Z kolei Irena Adamek uważa, że „nauczanie jest procesem wspomagania zmian w uczniach: zamierzona zmiana może sięgać bardzo daleko, jak choćby opanowanie nowego pojęcia; może też dotyczyć zmiany prostej i jasnej. Te zmiany w uczniu, to są nasze cele. Inaczej mówiąc, są to komunikaty wyrażające zamiary nauczyciela, jak powinni się zmieniać uczniowie. Są to mapy drogowe, które pozwalają zorientować się, dokąd zmierzają i w którym momencie znaleźli się w danym miejscu”²⁸.

Cele ogólne bezpośrednio wynikają z *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*²⁹ i odnoszą się do organizowania dzieciom w młodszym wieku szkolnym takich aktywności, jak:

- wspomaganie dziecka w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, etycznym i fizycznym;
- przygotowanie do życia w zgodzie z samym sobą, ludźmi i przyrodą;
- wdrażanie do poszanowania przyrody;
- kształtowanie umiejętności odróżniania przez dziecko dobra i zła;
- kształtowanie świadomej przynależności społecznej do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej;
- Kształtowanie systemu wiadomości i umiejętności potrzebnych dziecku do poznawania i rozumienia świata, radzenia sobie w codziennych sytuacjach;
- zdobycie przez dziecko wiadomości i umiejętności niezbędnych do kontynuowania nauki w klasach IV–VI szkoły podstawowej.

Cele ogólne nie ułatwiają prowadzenia zajęć ani sprawdzania ich efektów. Dlatego należy je uszczegółowić³⁰.

Cele szczegółowe kształcenia i wychowania wynikają z „kompetencji kluczowych w uczeniu się przez całe życie – europejskie ramy odniesienia”³¹, ogólnych celów kształcenia i zadań edukacyjnych zapisanych w *Podstawie programowej* i są przewidziane do osiągnięcia w czasie trzyletniego etapu kształcenia. „Kompetencje kluczowe w procesie uczenia się przez całe życie” to połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji. Są one szczególnie niezbędne do samorealizacji i rozwoju osobistego, integracji społecznej, bycia aktywnym obywatelem³². Znajdują one również swoje odzwierciedlenie w zapisach *Podstawy programowej*.

²⁷ W. Puślecki, *Uczniowie a cele lekcji* [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999, s. 58.

²⁸ I. Adamek, *Cele kształcenia w edukacji szkolnej* [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999, s. 185.

²⁹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół Załącznik nr 2. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*. Za: http://www.men.gov.pl/images/do_pobrania/Załącznik_nr_2.pdf (dostęp: 26.06.2014).

³⁰ Por. J. Ochendusko, *Planowanie pracy dydaktycznej nauczyciela*, Wydawnictwo Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1998.

³¹ *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 394, s. 13–18.

³² Tamże, L 394, s. 13.

1. Cele szczegółowe w zakresie porozumiewania się w języku ojczystym obejmują:

- rozwijanie zdolności wyrażania i interpretowania pojęć, myśli, uczuć, faktów i opinii w mowie i piśmie (rozumienie ze słuchu, mówienie, czytanie i pisanie);
- rozwijanie zdolności uważnego słuchania i obserwowania w celu odbioru informacji;
- rozwijanie zdolności twórczego posługiwania się słowem mówionym i pisanym;
- kształtowanie językowej interakcji w odpowiedniej i kreatywnej formie w pełnym zakresie kontekstów społecznych i kulturowych.

2. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych obejmują:

- umiejętność rozwijania i wykorzystywania myślenia matematycznego w celu rozwiązywania problemów wynikających z codziennych sytuacji, z naciskiem na proces, działanie i wiedzę;
- opanowanie, wykorzystywanie i stosowanie wiedzy oraz metod objaśniających świat przyrody;
- rozumienie zmian powodowanych przez działalność ludzką oraz odpowiedzialność poszczególnych obywateli.

3. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji informatycznych obejmują:

- kształtowanie krytycznego stosunku do informacji – do danych sprzecznych, niemożliwych;
- kształtowanie umiejętności w zakresie technologii informacyjnych i komunikacyjnych;
- rozwijanie rozumienia możliwości i potencjalnych zagrożeń związanych z internetem i komunikacją za pośrednictwem mediów elektronicznych;
- rozwijanie zdolności poszukiwania, gromadzenia i przetwarzania informacji oraz ich wykorzystywania w krytyczny i systematyczny sposób, przy jednoczesnej ocenie ich odpowiedniości.

4. Cele szczegółowe w zakresie umiejętności uczenia się obejmują:

- rozwijanie zdolności konsekwentnego uczenia się;
- organizowanie własnego procesu uczenia się, indywidualnie oraz w grupach, odpowiednio do własnych potrzeb, a także ze świadomością metod i możliwości;
- nabywanie, przetwarzanie i przyswajanie nowej wiedzy i umiejętności indywidualnie i w grupie;
- nabywanie umiejętności poszukiwania i korzystania ze wskazówek;
- rozwijanie umiejętności wyboru – odpowiednich dla wieku i określonej sytuacji – technik uczenia się;
- rozwijanie umiejętności samodzielnego oceniania poprawności rozwiązania, dostrzegania własnych sukcesów oraz błędów;
- uruchamianie osobistych strategii rozwiązywania problemów;
- kształtowanie świadomości, że wszelkiemu działaniu człowieka towarzyszy ryzyko popełnienia błędów;
- kształtowanie nastawienia do szukania i proponowania nowych rozwiązań w przypadku niepowodzeń w stosowaniu wcześniej wybranej metody.

5. Cele szczegółowe w zakresie poczucia inicjatywy i przedsiębiorczości obejmują:

- wcielanie pomysłów w czyn;
- rozwijanie kreatywności, innowacyjności;
- rozwijanie zdolności planowania przedsięwzięć i prowadzenia ich tak, żeby osiągnąć zamierzone cele;
- rozwijanie świadomości kontekstu swojej pracy i zdolności do wykorzystywania pojawiających się szans;
- rozwijanie umiejętności i wiedzy potrzebnej do podejmowania przedsięwzięcia o charakterze społecznym lub zachęcanie do uczestnictwa;
- kształtowanie postawy poszanowania wartości, takich jak: wolność, równość, solidarność, pokój, tolerancja, bezpieczeństwo, demokracja i prawa człowieka/dziecka.

6. Cele szczegółowe w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej obejmują:

- docenianie znaczenia twórczego wyrażania idei, doświadczeń i emocji za pośrednictwem różnych środków wyrazu (muzyki, sztuk teatralnych, literatury i sztuk wizualnych);
- rozbudzanie zainteresowania literaturą;

- przygotowanie do odbioru literatury, sztuki filmowej, teatralnej;
- rozwijanie umiejętności wypowiedzania się, wyrażania własnych emocji i przeżyć oraz rozumienia i uewnętrzniania przeżyć bohaterów.

7. Cele szczegółowe w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich obejmują:

- rozwijanie kompetencji osobowych, interpersonalnych obejmujący pełny zakres zachowań przygotowujących do skutecznego i konstruktywnego uczestnictwa w życiu społecznym;
- kształtowanie przekonania o tym, że funkcjonowanie w każdej grupie społecznej jest oparte na współpracy;
- rozwijanie umiejętności współpracy i współdziałania w dużej grupie oraz w mniejszym zespole.

Jest to podział porządkujący – z zastrzeżeniem, że cele nie mogą być osiągnięte tylko w jednym w zakresie. Takie podejście pozwala nauczycielowi³³:

- wzmacniać uczniów w uczeniu się i rozumieniu (co? jak? dlaczego?);
- zachęcać uczniów, aby przejmowali odpowiedzialność za własne kształcenie i decydowali wraz z nauczycielem, w jakim kierunku powinno ono zmierzać;
- dostarczać uczniom możliwości uczenia się przez wykonywanie doświadczeń, ćwiczeń, zadań projektowych;
- uczyć dzieci dzielenia się swoją wiedzą z innymi;
- być elastycznym i otwartym na potrzeby edukacyjne uczniów;
- rozwijać u uczniów umiejętność wypowiedzania się, dyskusji i obrony własnych poglądów;
- być pozytywnie odbieranym i zachęcać innych do działania;
- przyznać się do faktu, że nie zna się wszystkich odpowiedzi, i uczyć się wraz z uczniami.

³³ A. Mikina, B. Zając, *Jak wdrażać metodę projektów? Poradnik dla nauczycieli i uczniów gimnazjum, liceum i szkoły zawodowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006, s. 17–18.

ROZDZIAŁ 3. TREŚCI KSZTAŁCENIA I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Cele nauczania determinują dobór treści kształcenia. W programie *Doświadczenie świata* treści nauczania w zakresie poszczególnych edukacji przyporządkowano kolejnym klasom (klasie I, klasie II oraz klasie III), gdyż niektóre zapisy *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych* (ze względu na stopień trudności) sugerują, w której klasie treści powinny być realizowane. Jednak ostateczną decyzję w tej kwestii pozostawia się nauczycielowi. Takie stanowisko jest zgodne z założeniami *Podstawy programowej kształcenia ogólnego dla edukacji wczesnoszkolnej*, która wskazuje na wymagania szczegółowe wobec ucznia kończącego klasę trzecią³⁴.

Edukacja w klasach I–III szkoły podstawowej jest realizowana w formie kształcenia zintegrowanego. Ze względu na prawidłowości rozwoju umysłowego dzieci treści nauczania powinny narastać i rozszerzać się w układzie spiralnym, tzn. w każdym następnym roku edukacji wiadomości i umiejętności nabyte przez dziecko mają być powtarzane i pogłębiane, a potem rozszerzane³⁵.

Treści edukacji matematycznej mają – obok układu spiralnego – także układ liniowy. Jedne treści stanowią podstawę do wprowadzania innych; jednocześnie zachowana jest hierarchia kolejności i zasada stopniowania trudności.

Nauczyciel, gdy planuje proces nauczania i uwzględnia zróżnicowane możliwości uczniów, decyduje o doborze metod nauczania i środków dydaktycznych oraz tempie realizacji treści nauczania³⁶.

W programie *Doświadczenie świata* określone treści zostały wyróżnione w następujący sposób:

- zielonym kolorem czcionki podkreślono treści wykraczające poza *Podstawę programową*, które są jej rozszerzeniem lub uzupełnieniem;
- czarnym kolorem czcionki oznaczono treści, które zostały wymienione w *Podstawie programowej*.

³⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r..., dz. cyt.

³⁵ Tamże.

³⁶ Tamże.

TREŚCI KSZTAŁCENIA I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

1. EDUKACJA POLONISTYCZNA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: SŁUCHANIE I MÓWIENIE	<ul style="list-style-type: none"> • słucha wypowiedzi dorosłych i dzieci • słucha utworów czytanych przez osobę dorosłą • rozumie tekst literacki czytany przez nauczyciela • mówi o swoich spostrzeżeniach, potrzebach i odczuciach • mówi o wydarzeniach z życia, ilustracjach, historyjkach obrazkowych, czytanych i słuchanych tekstach • wyraża własne zdanie o postaciach i zdarzeniach (swobodne wypowiedzi) • nawiązuje związek emocjonalno-intelektualny z historią opisaną w książce czytanej na głos przez nauczyciela • zadaje pytania i odpowiada na pytania • prowadzi rozmowy, zna zasady skutecznej i kulturalnej rozmowy, rozmowy na tematy związane z życiem rodzinnym, szkolnym, inspirowane literaturą • podejmuje dialog na temat audycji radiowych, widowisk teatralnych, filmów • nazywa stany emocjonalne i określa swoje potrzeby • słucha audycji oraz nagrań piosenek, dźwięków i melodii • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w czytanim przez nauczyciela utworze literackim • potrafi sformułować pytania do historii czytanych przez nauczyciela 	<ul style="list-style-type: none"> • słucha wypowiedzi dorosłych i dzieci • słucha utworów czytanych przez osobę dorosłą • słucha audycji oraz nagrań piosenek, dźwięków i melodii • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w utworze literackim czytanim przez nauczyciela • określa chronologię wydarzeń w utworze literackim czytanim przez nauczyciela • nawiązuje związek emocjonalno-intelektualny z historią opisaną w książce czytanej przez osobę dorosłą • zadaje pytania do czytanych przez nauczyciela tekstów i poszukuje odpowiedzi na pytania zadane do tekstu • mówi o swoich spostrzeżeniach, potrzebach i odczuciach, wydarzeniach z życia, ilustracjach, historyjkach obrazkowych, czytanych i słuchanych tekstach • umie opowiedzieć o wydarzeniach z wycieczki, zdarzeniach z życia środowiska lokalnego, działalności szkoły • wyraża własne zdanie o bohaterach tekstów kultury oraz o zdarzeniach zarówno z literatury, jak i życia (formułuje swobodne i spontaniczne kilkuzdaniowe wypowiedzi) • zadaje pytania i odpowiada na pytania 	<ul style="list-style-type: none"> • słucha wypowiedzi dorosłych i dzieci • słucha utworów czytanych przez osobę dorosłą • słucha wypowiedzi aktorów w sztukach teatralnych • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w utworze literackim czytanim przez nauczyciela • określa chronologię wydarzeń w utworze literackim czytanim przez nauczyciela • nawiązuje związek emocjonalno-intelektualny z historią opowiedzianą w książce czytanej przez osobę dorosłą • mówi o swoich spostrzeżeniach, potrzebach i odczuciach, wydarzeniach z życia, ilustracjach, historyjkach obrazkowych, czytanych i słuchanych tekstach, wycieczkach, zdarzeniach z życia środowiska lokalnego, działalności w szkole • wyraża własne zdanie o postaciach i zdarzeniach (formułuje swobodne kilkuzdaniowe wypowiedzi) • zadaje pytania i odpowiada na pytania • układa pytania na podstawie odpowiedzi • prowadzi rozmowy na tematy związane z życiem rodzinnym, szkolnym, inspirowane literaturą • uczestniczy w dialogu na temat audycji radiowych, widowisk teatralnych, filmów • wyraża w rozmowie własne zdanie

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: SŁUCHANIE I MÓWIENIE	<ul style="list-style-type: none"> • umie wyszukać w tekście – czytany przez pedagoga – odpowiedzi na postawione pytania • tworzy opowiadania twórcze (np. wymyśla dalszy ciąg opowiadania, inne zakończenie utworu) • składa życzenia różnym osobom z różnych okazji 	<ul style="list-style-type: none"> • prowadzi rozmowy na tematy związane z życiem rodzinnym, szkolnym i na tematy inspirowane literaturą • uczestniczy w dialogu na tematy z związane z audycjami radiowymi, widowiskami teatralnymi, filmami • wyraża w rozmowie własne zdanie • tworzy opowiadania twórcze • wymyśla dalszy ciąg opowiadania, inne zakończenie utworu • składa życzenia różnym osobom z różnych okazji • nazywa stany emocjonalne • określa swoje potrzeby • recytuje wiersze z uwzględnieniem: intonacji, siły głosu, tempa, pauz • poprawnie artykułuje w wypowiedziach głoski, akcentuje wyrazy, stosuje pauzę • właściwie intonuje zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące • nadaje tytuły pojedynczym obrazkom, zdjęciom oraz historyjkom obrazkowym • układa pytania na podstawie odpowiedzi 	<ul style="list-style-type: none"> • tworzy opowiadania twórcze • wymyśla dalszy ciąg opowiadania, inne zakończenie utworu • recytuje wiersze z uwzględnieniem: intonacji, siły głosu, tempa, pauz • poprawnie artykułuje w wypowiedziach głoski, akcentuje wyrazy, stosuje pauzę • właściwie intonuje zdania oznajmujące, pytające i rozkazujące • nadaje tytuły pojedynczym obrazkom, zdjęciom oraz historyjkom obrazkowym • prowadzi wywiady z osobami dorosłymi i innymi dziećmi • bierze udział w dyskusjach, argumentuje własne zdanie w dyskusji • ustnie składa sprawozdanie z wycieczek, uroczystości, zdarzeń szkolnych i lokalnych

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: CZYTANIE	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie, po co się czyta • dekoduje informacje (odczytuje uproszczone rysunki, piktogramy, znaki informacyjne, napisy, proste tabelki) • rozpoznaje wszystkie litery alfabetu (małe i wielkie, pisane i drukowane) • czyta nieskomplikowane, krótkie teksty • czyta krótkie, kilkudzaniowe teksty z respektowaniem znaków przestankowych: kropki, przecinka, znaku zapytania, wykrzyknika • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w nieskomplikowanym utworze literackim czytany samodzielnie • ustala chronologię wydarzeń w nieskomplikowanym utworze literackim czytany samodzielnie • zadaje pytania do nieskomplikowanych tekstów literackich czytanych samodzielnie i poszukuje odpowiedzi na pytania postawione do tych utworów 	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie, po co się czyta • rozumie sens wyrazów i zdań zawartych w tekście • rozpoznaje elementy treści • rozpoznaje wszystkie litery alfabetu (małe i wielkie, pisane i drukowane) • czyta nieskomplikowane, krótkie teksty • czyta krótkie, kilkudzaniowe teksty z respektowaniem znaków przestankowych: kropki, przecinka, znaku zapytania, wykrzyknika • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w nieskomplikowanym utworze literackim czytany samodzielnie • ustala chronologię wydarzeń w nieskomplikowanym utworze literackim czytany samodzielnie • zadaje pytania do nieskomplikowanych tekstów literackich czytanych samodzielnie i poszukuje odpowiedzi na pytania postawione do tych utworów • poszukuje w tekście potrzebnych informacji • korzysta ze słowników i encyklopedii dla dzieci • czyta utwory wierszowane oraz napisy informacyjne, instrukcje oraz polecenia i wybiera z nich potrzebne informacje • czyta wybrane fragmenty utworów literackich z podziałem na role • oddaje głosem nastrój w czytany tekście 	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie, po co się czyta • rozumie sens wyrazów i zdań zawartych w tekście • rozpoznaje elementy treści • dekoduje informacje (odczytuje uproszczone rysunki, piktogramy, znaki informacyjne, napisy, proste tabelki) • czyta teksty • czyta utwory wierszowane, napisy informacyjne, instrukcje • czyta polecenia i wybiera z nich potrzebne informacje • odczytuje informacje z zaproszeń, zawiadomień, listów, notatek do kroniki • czyta krótkie, kilkudzaniowe teksty z respektowaniem znaków przestankowych: kropki, przecinka, znaku zapytania, wykrzyknika • czyta dialog • czyta wybrane fragmenty utworów literackich z podziałem na role • oddaje głosem nastrój w czytany tekście • czyta po cichu i wybiera z tekstu potrzebne informacje • wyróżnia postacie i zdarzenia, miejsca i czas akcji w utworze literackim czytany samodzielnie • ustala chronologię wydarzeń w nieskomplikowanym utworze literackim czytany samodzielnie • poszukuje w tekście potrzebnych informacji • korzysta ze słowników i encyklopedii dla dzieci

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: CZYTANIE		<ul style="list-style-type: none"> • odczytuje informacje z zaproszeń, zawiadomień, listów, notatek do kroniki • czyta dialogi i komiksy • rozpoznaje wśród utworów literackich opowiadanie, opis i dialog 	<ul style="list-style-type: none"> • zadaje pytania do nieskomplikowanych utworów literackich czytanych samodzielnie • poszukuje odpowiedzi na pytania postawione do nieskomplikowanego tekstu literackiego • rozpoznaje wśród utworów literackich opowiadanie, baśń, legendę, opis i dialog • czyta głośno i cicho teksty literackie z jednoczesnym rozumieniem ich treści • wskazuje w tekście odpowiednie fragmenty i argumentuje swoje wybory • wskazuje wydarzenia istotne dla przebiegu akcji utworu • przedstawia w utworze literackim bohaterów głównych i postacie drugoplanowe

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: PISANIE	<ul style="list-style-type: none"> • koduje informacje (uproszczone rysunki) • pisze wszystkie litery alfabetu (małe i wielkie) • poprawnie łączy litery oraz dba o ich równomierne położenie i jednolite pochylenie • pisze proste, krótkie zdania • przepisuje litery, wyrazy, krótkie zdania • pisze z pamięci wyrazy oraz proste, krótkie zdania 	<ul style="list-style-type: none"> • koduje informacje (uproszczone rysunki) • pisze z zachowaniem podstawowych zasad kaligrafii: poprawnie łączy litery, dbając o ich równomierne położenie i jednolite pochylenie • pisze zdania oraz kilkuzdaniowe wypowiedzi • przepisuje litery, wyrazy, krótkie zdania • pisze z pamięci proste, krótkie zdania • redaguje krótkie opisy (opisuje przedmioty, osoby, krajobrazy) • pisze ze słuchu wyrazy oraz proste zdania • układa i zapisuje zdania oznajmujące pytające, rozkazujące 	<ul style="list-style-type: none"> • pisze z zachowaniem podstawowych zasad kaligrafii: poprawnie łączy litery oraz dba o ich równomierne położenie i jednolite pochylenie • pisze swobodnie zdania oraz wielozdaniowe wypowiedzi • przepisuje wyrazy, zdania • pisze z pamięci zdania • pisze ze słuchu wyrazy oraz zdania • układa i zapisuje zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące • redaguje krótkie opisy (opisuje przedmioty, osoby, krajobrazy) • pisze z pamięci kilkuzdaniowe teksty • pisze krótkie opowiadania o zdarzeniach życiowych, na podstawie historyjek obrazkowych, przedstawień teatralnych, filmów, audycji radiowych, widowisk telewizyjnych • pisze życzenia, zaproszenia, notatki do kroniki, listy • redaguje ogłoszenia, zawiadomienia, podziękowania, wpisy do pamiętników, e-maile • adresuje listy • stawia i zapisuje pytania związane z wydarzeniami z życia, wypowiedziami różnych osób oraz omawianymi tekstami literackimi, wystuchanymi audycjami • stawia i pisze pytania do wywiadu • sporządza wykazy np. zabytków historycznych, przyrodniczych

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: PISANIE			<ul style="list-style-type: none">• potrafi zaplanować układ notatki na stronie z zachowaniem odpowiednich odstępów pomiędzy wyrazami, zdaniami i frazami pisanego tekstu• stosuje akapity, dbając o kompozycję pisanego tekstu

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: POPRAWNOŚĆ JĘZYKOWA	<ul style="list-style-type: none"> dzieli wyrazy mówione na głoski dzieli wyrazy pisane na litery różnicuje samogłoski i spółgłoski rozpoznaje i nazywa dwuznaki rozpoznaje, nazywa sylaby dzieli wyrazy na sylaby formułuje zdania i posługuje się nimi dostrzega różnice pomiędzy zdaniami oznajmującymi, pytającymi, rozkazującymi odróżnia utwory pisane wierszem i prozą stosuje i jako łącznik w zdaniu stosuje zasady pisowni wielkiej litery w imionach i nazwiskach, nazwach miejscowości i krajów, na początku zdania stosuje zasady pisowni wyrazów ze zmiękczeniami oznaczonymi w piśmie na dwa sposoby: przez postawienie kreski nad określoną literą i samogłoskę i (ć, ci, ń, ni, s, si, ź, zi, dź, dzi) pisze wyrazy z dwuznakami pisze najczęściej spotykane wyrazy z trudnościami ortograficznymi interesuje się literaturą dziecięcą (np. baśniami, opowiadaniem, komiksami) interesuje się czasopismami dla dzieci 	<ul style="list-style-type: none"> dzieli wyrazy mówione na głoski dzieli wyrazy pisane na litery różnicuje samogłoski i spółgłoski rozpoznaje i nazywa dwuznaki rozpoznaje i nazywa sylaby dzieli wyrazy na sylaby formułuje zdania i posługuje się nimi dostrzega różnice pomiędzy zdaniami oznajmującymi, pytającymi, rozkazującymi odróżnia utwory pisane wierszem i prozą stosuje zasady pisowni wielkiej litery w imionach, nazwiskach, nazwach miejscowości, krajów, na początku zdania i w korespondencji stosuje zasady pisowni wyrazów ze zmiękczeniami oznaczonymi w piśmie na dwa sposoby: przez postawienie kreski nad określoną literą i samogłoskę i (ć, ci, ń, ni, s, si, ź, zi, dź, dzi) pisze wyrazy z dwuznakami pisze najczęściej spotykane wyrazy z trudnościami ortograficznymi interesuje się literaturą dziecięcą (np. baśniami, opowiadaniem, komiksami) interesuje się czasopismami dla dzieci rozdzieli litery i głoski wyróżnia wyrazy w zdaniu wyróżnia zdania w tekście rozpoznaje litery i głoski w wyrazach z dwuznakami 	<ul style="list-style-type: none"> dzieli wyrazy mówione na głoski dzieli wyrazy pisane na litery różnicuje samogłoski i spółgłoski rozpoznaje i nazywa dwuznaki wskazuje różnice między literą a głoską wyróżnia wyrazy w zdaniu rozpoznaje zdania w tekście rozpoznaje zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące, wykrzyknikowe wskazuje czasowniki jako nazwy czynności wskazuje rzeczowniki jako nazwy osób, zawodów, zwierząt, roślin, rzeczy praktycznie stosuje alfabet podczas korzystania ze słowników i encyklopedii; stosuje zasady pisowni wielkich liter na początku zdania, w imionach, nazwiskach, nazwach miast, państw, ulic, rzek, tytułach dzieł oraz w korespondencji stosuje zasady pisowni wyrazów ze zmiękczeniami oznaczonymi w piśmie na dwa sposoby: przez postawienie kreski nad określoną literą i samogłoskę i (ć, ci, ń, ni, s, si, ź, zi, dź, dzi) pisze najczęściej spotykane wyrazy z trudnościami ortograficznymi stosuje zasady pisowni wyrazów z rz i ó wymiennym; pisze najczęściej spotykane wyrazy z rz i ó niewymiennym stosuje zasady pisowni wyrazów z utratą dźwięczności wewnątrz wyrazu

Zakres treści: POPRAWNOŚĆ JĘZYKOWA	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
			<ul style="list-style-type: none"> • rozpoznaje teksty użytkowe, takie jak: zawiadomienie, list, życzenia z różnych okazji, zaproszenia, notatki do kroniki • rozpoznaje wydarzenia realistyczne i fantastyczne w utworach literackich • rozpoznaje zwrotki w wierszu • dostrzega wyrazy rymujące się • nazywa czynności • rozumie funkcję czasownika jako formy nazywającej czynności • nazywa osoby, zawody, zwierzęta, rośliny, rzeczy • rozumie, że rzeczowniki, to nazw osób, zawodów, zwierząt, roślin, rzeczy • stosuje alfabet • stosuje zasady pisowni wyrazów z rz i ó wymiennym; • pisze najczęściej spotykane wyrazy z rz i ó niewymienionym • stosuje zasady pisowni wyrazów z utratą dźwięczności wewnątrz wyrazu • stosuje zasady pisowni wyrazów z utratą dźwięczności na końcu wyrazu • pisze wyrazy z ą i ę występujące w opracowywanych tekstach • stosuje znaki interpunkcyjne: kropki, pytajnik, wykrzyknik na końcu zdania, przecinek przy wyliczaniu

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: MAŁE FORMY TEATRALNE	<ul style="list-style-type: none"> • ilustruje mimiką, gestem, ruchem zachowania bohatera literackiego lub bohatera wymyślonego przez dzieci • zna pojęcie rekwizyt i jego umowne znaczenie • posługuje się rekwizytem w odgrywanej scenie • przygotowuje nieskomplikowane rekwizyty • odtwarza z pamięci teksty dla dzieci (wiersze, piosenki) • odtwarza z pamięci fragmenty prozy 	<ul style="list-style-type: none"> • ilustruje mimiką, gestem, ruchem zachowania bohatera literackiego lub bohatera wymyślonego przez dzieci • zna pojęcie rekwizyt i jego umowne znaczenie • posługuje się rekwizytem w odgrywanej scenie • przygotowuje nieskomplikowane rekwizyty • odtwarza z pamięci teksty dla dzieci (wiersze, piosenki) • odtwarza z pamięci fragmenty prozy • inscenizuje krótkie teksty lub fragmenty dłuższych tekstów 	<ul style="list-style-type: none"> • ilustruje mimiką, gestem, ruchem zachowania bohatera literackiego lub bohatera wymyślonego przez dzieci • zna pojęcie rekwizyt i jego umowne znaczenie • posługuje się rekwizytem w odgrywanej scenie • przygotowuje nieskomplikowane rekwizyty • odtwarza z pamięci teksty dla dzieci (wiersze, piosenki) • odtwarza z pamięci fragmenty prozy • inscenizuje krótkie teksty lub fragmenty dłuższych tekstów • przygotowuje przedstawienie teatralne na podstawie wybranego utworu lub własnego scenariusza

2. EDUKACJA MUZYCZNA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: SŁUCHANIE I ROZUMIENIE MUZYKI	<ul style="list-style-type: none"> • słucha różnych odmian muzyki (w tym muzyki klasycznej) • dostrzega zmiany dynamiki, tempa i wysokości dźwięku utworu muzycznego, potrafi je wyrazić w płaszcach i tańcu • wyraża w sposób werbalny i niewerbalny swoje doznania (w trakcie i po wysłuchaniu muzyki) • wykonuje ilustracje plastyczne do słuchanej muzyki 	<ul style="list-style-type: none"> • słucha różnych odmian muzyki (w tym muzyki klasycznej) • rozróżnia podstawowe elementy muzyki: melodię, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamikę • wyraża w sposób werbalny i niewerbalny swoje doznania (w trakcie i po wysłuchaniu muzyki) • wykonuje ilustracje plastyczne do słuchanej muzyki • reaguje ruchem (np. maszerując, biegając, podskakując) na puls rytmiczny i jego zmiany • reaguje ruchem na zmiany tempa, metrum i dynamiki • rozróżnia podstawowe elementy notacji muzycznej (cała nuta, półnuta, ćwierćnuta, ósemka, pauza) • wyraża ruchem czas trwania wartości rytmicznych, nut i pauz • rozpoznaje utwory wykonywane solo i zespołowo, na chór i orkiestrę • rozpoznaje podstawowe formy muzyczne – AB – wskazując ruchem lub gestem ich kolejne części 	<ul style="list-style-type: none"> • słucha różnych odmian muzyki (w tym muzyki klasycznej) • rozróżnia podstawowe elementy muzyki: melodię, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamikę • wyraża w sposób werbalny i niewerbalny swoje doznania (w trakcie i po wysłuchaniu muzyki) • wykonuje ilustracje plastyczne do słuchanej muzyki • reaguje ruchem (np. maszerując, biegając, podskakując) na puls rytmiczny i jego zmiany • reaguje ruchem na zmiany tempa, metrum i dynamiki • rozróżnia podstawowe elementy notacji muzycznej (cała nuta, półnuta, ćwierćnuta, ósemka, pauza) • wyraża ruchem czas trwania wartości rytmicznych, nut i pauz • rozpoznaje utwory wykonywane solo i zespołowo, na chór i orkiestrę • rozpoznaje podstawowe formy muzyczne – AB – wskazując ruchem lub gestem ich kolejne części • rozpoznaje rodzaje głosów ludzkich (np. sopran, bas) • dyskutuje na temat emocji i odczuć wywołanych przez muzykę • rozróżnia style muzyczne (np. muzykę klasyczną, ludową, rozrywkową) • słucha polskiej muzyki klasycznej • wypowiada się na temat muzyki, wskazując ulubiony rodzaj muzyki • mówi o swoich upodobaniach muzycznych

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: ŚPIEWANIE I MUZYKOWANIE, RUCH PRZY MUZYCE	<ul style="list-style-type: none"> • powtarza nieskomplikowaną melodię • śpiewa piosenki z repertuaru dziecięcego • śpiewa łatwe piosenki ludowe • gra na instrumentach perkusyjnych i przedmiotach akustycznych • wyraża nastrój i charakter muzyki płasem i tańcem • wykonuje śpiewanki i rymowanki • odtwarza nieskomplikowane rytmy głosem i grą na instrumentach perkusyjnych • odtwarza nieskomplikowane rytmy klaskaniem • realizuje nieskomplikowane schematy rytmiczne tataizacją, ruchem całego ciała • akompaniuje do piosenek i zabaw za pomocą efektów akustycznych, wykorzystując do tego celu różne przedmioty i instrumenty perkusyjne 	<ul style="list-style-type: none"> • powtarza nieskomplikowaną melodię • odtwarza nieskomplikowane rytmy głosem i na instrumentach perkusyjnych • odtwarza nieskomplikowane rytmy klaskaniem • realizuje nieskomplikowane schematy rytmiczne sylabami rytmicznymi, ruchem całego ciała, gestem • śpiewa piosenki z repertuaru dziecięcego • wykonuje śpiewanki i rymowanki • śpiewa łatwe piosenki ludowe • gra na instrumentach perkusyjnych i przedmiotach akustycznych, tworząc nieskomplikowane rytmy i wzory rytmiczne • akompaniuje do piosenek i zabaw za pomocą efektów akustycznych z wykorzystaniem różnych przedmiotów, instrumentów perkusyjnych • tworzy improwizacje ruchowe do muzyki • śpiewa hymn narodowy • gra na instrumentach melodycznych nieskomplikowane melodie i akompaniamenty • tańczy podstawowe kroki i figury polki • tworzy ilustracje dźwiękowe do tekstów i obrazów • improwizuje – według ustalonych zasad – głosem i grą na instrumentach • wykonuje nieskomplikowane utwory, interpretując je zgodnie z ich rodzajem i funkcją 	<ul style="list-style-type: none"> • powtarza nieskomplikowaną melodię • odtwarza nieskomplikowane rytmy głosem i na instrumentach perkusyjnych • odtwarza nieskomplikowane rytmy klaskaniem • realizuje proste schematy rytmiczne sylabami rytmicznymi, ruchem całego ciała, gestem • śpiewa piosenki z repertuaru dziecięcego • śpiewa łatwe piosenki ludowe • wykonuje śpiewanki i rymowanki • śpiewa hymn narodowy • gra na instrumentach perkusyjnych i przedmiotach akustycznych, tworząc nieskomplikowane rytmy i wzory rytmiczne • gra na instrumentach melodycznych proste melodie i akompaniamenty • akompaniuje do piosenek i zabaw za pomocą efektów akustycznych z wykorzystaniem różnych przedmiotów, instrumentów perkusyjnych • tworzy ilustracje dźwiękowe do tekstów i obrazów • improwizuje głosem i grą na instrumentach według ustalonych zasad • wykonuje nieskomplikowane utwory, interpretując je zgodnie z ich rodzajem i funkcją • prezentuje fragmenty układu tanecznego według własnego pomysłu

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: ŚPIEWANIE I MUZYKOWANIE, RUCH PRZY MUZYCE			<ul style="list-style-type: none"> • tańczy podstawowe kroki i figury polki • tańczy podstawowe kroki i figury krakowiaka oraz innego nieskomplikowanego tańca ludowego • ilustruje krótkie wierszyki dźwiękiem • odtwarza układy choreograficzne do określonej muzyki • improvizuje rytmy do wiersza oraz na podany temat
Zakres treści: KULTURA MUZYCZNA	<ul style="list-style-type: none"> • wie, że muzykę można zapisać • zachowuje się kulturalnie na koncercie • zachowuje odpowiednią postawę w trakcie śpiewania hymnu narodowego 	<ul style="list-style-type: none"> • zachowuje się kulturalnie na koncercie • rozpoznaje instrumenty muzyczne, takie jak: flet, fortepian, gitara, perkusja, skrzypce, trąbka • uczestniczy w wydarzeniu muzycznym 	<ul style="list-style-type: none"> • zachowuje się kulturalnie na koncercie • rozpoznaje instrumenty muzyczne, takie jak: flet, fortepian, gitara, perkusja, skrzypce, trąbka • uczestniczy w wydarzeniu muzycznym • zna wybrane przyśpiewki ludowe

3. EDUKACJA PLASTYCZNA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: PERCEPCJA SZTUKI	<ul style="list-style-type: none"> • ma wiedzę na temat wybranych zabytków i dzieł sztuki ze swojego regionu • ma wiedzę na temat tradycji i obrzędów ludowych ze swojego regionu • ma wiedzę na temat wybranych dziedzin sztuki, takich jak: architektura (w tym architektura zieleni), malarstwo, rzeźba, grafika • umie wypowiedzieć się na temat wybranych dziedzin sztuki • ma wiedzę o warsztacie pracy artysty • analizuje zjawiska realne i fantastyczne w dziełach plastycznych • ma wiedzę na temat wybranych arcydzieł sztuki 	<ul style="list-style-type: none"> • ma wiedzę na temat wybranych zabytków i dzieł sztuki ze swojego regionu • ma wiedzę na temat tradycji i obrzędów ludowych ze swojego regionu • ma wiedzę na temat wybranych dziedzin sztuki, takich jak: architektura (w tym architektura zieleni), malarstwo, rzeźba, grafika • umie wypowiedzieć się na temat wybranych dziedzin sztuki • analizuje zjawiska realne i fantastyczne w dziełach plastycznych • ma wiedzę na temat wybranych arcydzieł sztuki swojego środowiska rodzinnego, szkolnego i lokalnego • uczestniczy w życiu kulturalnym swojego środowiska rodzinnego, szkolnego i lokalnego • ma wiedzę na temat placówek kultury działających w środowisku lokalnym • korzysta z przekazów medialnych dotyczących działalności plastycznej człowieka • stosuje przekaz medialny we własnej działalności twórczej • posługuje się elementarną wiedzą o prawach autorskich • ma wiedzę na temat wybranych dyscyplin sztuki (np. filmu, fotografii, teatru) • ma wiedzę na temat różnych odmian przekazu medialnego (np. telewizja, radio, internet) 	<ul style="list-style-type: none"> • ma wiedzę na temat wybranych zabytków i dzieł sztuki ze swojego regionu • ma wiedzę na temat tradycji swojego środowiska rodzinnego, szkolnego i lokalnego, regionu • ma wiedzę na temat placówek kultury działających w środowisku lokalnym • korzysta z przekazów medialnych dotyczących działalności plastycznej człowieka • stosuje przekaz medialny we własnej działalności twórczej • posługuje się elementarną wiedzą o prawach autorskich • ma wiedzę na temat wybranych dziedzin sztuki, takich jak: architektura (w tym architektura zieleni), malarstwo, rzeźba, grafika • analizuje zjawiska realne i fantastyczne w dziełach plastycznych • ma wiedzę na temat różnych rodzajów przekazu medialnego (np. telewizja, radio, internet) • ma wiedzę na temat rzemiosła artystycznego inspirowanego historią i geografiją regionu • ma wiedzę na temat wybranych dzieł sztuki polskiej i jej różnych odmian (np. architektura, malarstwo, rzeźba, sztuka użytkowa) • opisuje cechy charakterystyczne dzieł architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego dziedzictwa kulturowego

Zakres treści: PERCEPCJA SZTUKI	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
		<ul style="list-style-type: none"> • ma wiedzę na temat rzemiosła artystycznego inspirowanego historią i geografą regionu • ma wiedzę na temat materiałów i technik charakterystycznych dla wybranych rzemiosł • ma wiedzę na temat wybranych dzieł architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego dziedzictwa kultury • ma wiedzę na temat wybranych dzieł sztuki polskiej i jej odmian (np. architektura, malarstwo, rzeźba, sztuka użytkowa) • opisuje cechy charakterystyczne dzieł architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego dziedzictwa kulturowego • wypowiada się na temat ilustracji zamieszczonych w książkach dla dzieci oraz w czasopiśmie przeznaczonych dla najmłodszych odbiorców • odczytuje informacje zamieszczone w czasopiśmie • wypowiada się na temat reportaży zamieszczonych w prasie (np. w gazetce szkolnej, gazecie lokalnej) 	<ul style="list-style-type: none"> • wypowiada się na temat ilustracji zamieszczonych w książkach dla dzieci oraz w czasopiśmie przeznaczonych dla najmłodszych odbiorców • odczytuje informacje zamieszczone w czasopiśmie • rozpoznaje wybrane dzieło architektury i sztuk plastycznych należące do europejskiego dziedzictwa kulturowego • opisuje cechy charakterystyczne dzieł architektury i sztuk plastycznych należących do europejskiego dziedzictwa kultury • wypowiada się na temat filmu i różnych jego odmian (np. filmu animowanego, fabularnego) • omawia i ocenia programy telewizyjne i radiowe • wypowiada się na temat reklamy przedstawianej w środkach masowego przekazu • analizuje reklamy • wskazuje elementy charakteryzujące reklamę i tekst kultury niebędący reklamą • szuka różnic między reklamami zamieszczonymi w czasopiśmie, radiu i telewizji • ocenia reklamy i uzasadnia swoje stanowisko • analizuje funkcję reklamy w życiu człowieka

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: EKSPRESJA PRZEZ SZTUKĘ	<ul style="list-style-type: none"> • rozpoznaje i nazywa barwy • posługuje się różnymi technikami plastycznymi na płaszczyźnie i w przestrzeni • posługuje środkami wyrazu plastycznego, takimi jak: kształt, barwa, faktura • uwzględnia w pracach plastycznych wielkości, proporcje i układ obiektów • ilustruje sceny, sytuacje realne i fantastyczne inspirowane wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • korzysta z narzędzi multimedialnych podczas ilustrowania scen, sytuacji realnych i fantastycznych inspirowanych wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • wykonuje nieskomplikowane rekwizyty (np. lalki, pacynki) i wykorzystuje je w małych formach teatralnych • tworzy przedmioty charakterystyczne dla sztuki ludowej swojego regionu • projektuje i wykonuje różne formy sztuki użytkowej • fotografuje i tworzy kolekcje fotografii (np. rodzinnych, przyrodniczych) 	<ul style="list-style-type: none"> • posługuje się różnymi technikami plastycznymi na płaszczyźnie i w przestrzeni • posługuje środkami wyrazu plastycznego, takimi jak: kształt, barwa, faktura • uwzględnia w pracach plastycznych wielkości, proporcje i układ obiektów • wykorzystuje podczas tworzenia prac plastycznych różne materiały, narzędzia i techniki • ilustruje sceny, sytuacje realne i fantastyczne inspirowane wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • przedstawia i wyraża w pracach plastycznych własne przeżycia, obserwacje, marzenia, wyobrażenia • korzysta z narzędzi multimedialnych podczas ilustrowania scen, sytuacji realnych i fantastycznych inspirowanych wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • wykonuje nieskomplikowane rekwizyty (np. lalki, pacynki) i wykorzystuje je w małych formach teatralnych • tworzy przedmioty charakterystyczne dla sztuki ludowej swojego regionu • projektuje i wykonuje różne formy użytkowe (w tym te służące kształtowaniu własnego wizerunku, obrazu otoczenia i przyczyniające się do upowszechnienia kultury w środowisku szkolnym) 	<ul style="list-style-type: none"> • posługuje się różnymi technikami plastycznymi na płaszczyźnie i w przestrzeni • posługuje się środkami wyrazu plastycznego, takimi jak: kształt, barwa, faktura • uwzględnia w pracach plastycznych wielkości, proporcje i układ obiektów • wykorzystuje podczas tworzenia prac plastycznych różne materiały, narzędzia i techniki • ilustruje sceny, sytuacje realne i fantastyczne inspirowane wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • przedstawia i wyraża w pracach plastycznych przeżycia, obserwacje, marzenia, wyobrażenia • korzysta z narzędzi multimedialnych podczas ilustrowania scen, sytuacji realnych i fantastycznych inspirowanych wyobraźnią, literaturą (np. baśniami, opowiadania-mi), muzyką, otoczeniem społecznym i przyrodniczym • tworzy przedmioty charakterystyczne dla sztuki ludowej swojego regionu • projektuje i wykonuje różne formy użytkowe (w tym te służące kształtowaniu własnego wizerunku, obrazu otoczenia i przyczyniające się do upowszechnienia kultury w środowisku szkolnym) • fotografuje i tworzy kolekcje fotografii (np. rodzinnych, przyrodniczych)

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: EKSPRESJA PRZEZ SZTUKĘ		<ul style="list-style-type: none"> • fotografuje i tworzy kolekcje fotografii (np. rodzinnych, przyrodniczych) • w miarę możliwości przygotowuje reportaże fotograficzne • porównuje wykonane przez siebie zdjęcia z obrazem rzeczywistości • ma wiedzę na temat podstawowych zasad wykonania dobrej fotografii 	<ul style="list-style-type: none"> • w miarę możliwości przygotowuje reportaże fotograficzne • porównuje wykonane przez siebie zdjęcia z obrazem rzeczywistości • rozpoznaje kolory podstawowe, kolory pochodne oraz barwy ciepłe i zimne • łączy – w ramach określonego projektu – różne formy ekspresji ruchowej, słownej, muzycznej i plastycznej

4. EDUKACJA SPOŁECZNA I ETYKA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: JA I MOJE OTOCZENIE	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie relacje zachodzące między nim a najbliższym otoczeniem • wie, co wynika z przynależności do rodziny • ma poczucie przynależności do grupy klasowej • nie niszczy otoczenia • zna tradycje kulturowe własnego regionu (np. potrawy, muzea, skanseny, galerie sztuki, pieśni ludowe, stroje ludowe, tańce, przekazy ludowe, historyczne, język, gwara) • zna status administracyjny swojej miejscowości (np. wieś, miasto) • ma poczucie własnej narodowości • ma wiedzę o tym, że Polska należy do Unii Europejskiej • zna symbole narodowe, takie jak: flaga, godło, hymn narodowy, • zna symbole Unii Europejskiej, takie jak: hymn i flaga Unii Europejskiej. • ma szacunek dla siebie i dla innych • dokonuje samooceny • uczy się być empatyczny • wie, czym zajmują się przedstawiciele określonych grup zawodowych, takich jak: policjanci, strażacy, lekarze, weterynarze • zdaje sobie sprawę, że do przedstawicieli określonych grup zawodowych (np. policjantów, strażaków, lekarzy, weterynarzy) można zwrócić się o pomoc 	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie relacje zachodzące między nim a najbliższym otoczeniem • wie, co wynika z przynależności do rodziny • wywiązuje się z powinności wobec najbliższych • ma poczucie przynależności do grupy klasowej • zna tradycje kulturowe własnego regionu (np. potrawy, muzea, skanseny, galerie sztuki, pieśni ludowe, stroje ludowe, tańce, przekazy ludowe, historyczne, język, gwara) • ma wiedzę o tym, że jego miejscowość (wieś, miasto) jest częścią Polski • ma wiedzę o regionie, w którym znajduje się miejscowość (wieś, miasto) • ma wiedzę o wydarzeniach organizowanych przez społeczność lokalną • ma wiedzę o zabytkach, miejscach pamięci narodowej w swojej miejscowości • ma poczucie własnej narodowości • ma świadomość przynależności Polski do Unii Europejskiej • zna symbole narodowe, takie jak: flaga, godło, hymn narodowy • zna symbole Unii Europejskiej, takie jak: hymn i flaga Unii Europejskiej • ma szacunek dla siebie i dla innych • dokonuje samooceny • uczy się być empatyczny • wie, czym zajmują się strażacy i kolejarze 	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie relacje zachodzące między nim a najbliższym otoczeniem • wie, co wynika z przynależności do rodziny • rozumie relacje między najbliższymi • wywiązuje się z powinności wobec najbliższych • ma poczucie przynależności do grupy klasowej • zna tradycje kulturowe własnego regionu (np. potrawy, muzea, skanseny, galerie sztuki, pieśni ludowe, stroje ludowe, tańce, przekazy ludowe, historyczne, język, gwara) • ma wiedzę o tym, że jego miejscowość (wieś, miasto) jest częścią Polski • ma wiedzę o regionie, w którym znajduje się jego miejscowość (wieś, miasto) • ma wiedzę o wydarzeniach organizowanych przez społeczność lokalną • wykazuje się znajomością zabytków, miejsc pamięci narodowej w swojej miejscowości • ma poczucie własnej narodowości • ma świadomość przynależności Polski do Unii Europejskiej • zna symbole narodowe, takie jak: flaga, godło, hymn narodowy • zna symbole Unii Europejskiej, takie jak: hymn i flaga Unii Europejskiej • ma wiedzę o ważnych wydarzeniach historycznych

Zakres treści: JA I MOJE OTOCZENIE	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
		<ul style="list-style-type: none"> • jest świadomy konieczności naprawienia wyrządzonej komuś krzywdy • jest gotowy pomagać innym • zna prawa i obowiązki ucznia • sumiennie wykonuje polecenia i zadania • ma wiedzę o szkolnych wydarzeniach 	<ul style="list-style-type: none"> • zna ludzi zasłużonych dla świata, ojczyzny i swojej miejscowości (wsi, miasta) • opowiada o wielkich Polakach i sławnych mieszkańcach swojej miejscowości • zna najstarsze miasta Polski • ma wiedzę o formach władzy w Polsce (zdaje sobie sprawę z roli, jaką w życiu społeczno-politycznym Polski odgrywają: prezydent, rząd i parlament) • rozumie, że człowiek jest częścią przyrody • ma szacunek dla siebie i dla innych • dokonuje samooceny • uczy się być empatyczny • wie, czym zajmują się przedstawiciele określonych grup zawodowych, (np. aptekarze, policjanci, weterynarze, rolnicy, piekarze, filmowcy) • jest świadomy konieczności naprawienia wyrządzonej komuś krzywdy • jest gotowy pomagać innym • zna prawa i obowiązki ucznia • sumiennie wykonuje polecenia i zadania • ma wiedzę o szkolnych wydarzeniach

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: WSPÓŁBYCIE I WSPÓŁDZIAŁANIE	<ul style="list-style-type: none"> komunikuje swoje potrzeby zna zasady porozumiewania się z drugim człowiekiem współpracuje z innymi osobami poprzez zabawę, wspólną naukę czy uczestniczenie w codziennych sytuacjach zna reguły obowiązujące w społeczności dziecięcej (np. współpracuje ze swoimi rówieśnikami podczas zabaw i w sytuacjach zadaniowych) i przestrzega tych reguł zna reguły obowiązujące w świecie dorosłych, stosuje się do tych zasad (np. w kulturalny sposób zwraca się do dorosłych, w autobusie ustępuje miejsca ludziom starszym i schorowanym, kobietom w ciąży) zna zasady bezpieczeństwa i ich przestrzega zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa ma wiedzę, do kogo i w jaki sposób należy się zwrócić o pomoc w sytuacji zagrożenia zna zasady bezpiecznego organizowania zabaw umie cierpliwie czekać i radzi sobie z odroczoną oceną uczy się, że osiągnięcie porozumienia z drugim człowiekiem jest wartościowe odróżnia dobro od zła, ma świadomość tego, co jest dobre, a co złe w kontaktach z dorosłymi i z rówieśnikami 	<ul style="list-style-type: none"> komunikuje swoje potrzeby zna zasady porozumiewania się z drugim człowiekiem współpracuje z innymi osobami poprzez zabawę, wspólną naukę czy uczestniczenie w codziennych sytuacjach zna reguły obowiązujące w społeczności dziecięcej (np. współpracuje ze swoimi rówieśnikami podczas zabaw i w sytuacjach zadaniowych) i przestrzega tych reguł zna reguły obowiązujące w świecie dorosłych, stosuje się do tych zasad (np. w kulturalny sposób zwraca się do dorosłych, w autobusie ustępuje miejsca ludziom starszym i schorowanym, kobietom w ciąży) zna zasady bezpieczeństwa i ich przestrzega zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa ma wiedzę, do kogo i w jaki sposób należy się zwrócić o pomoc w sytuacji zagrożenia zna zasady bezpiecznego organizowania zabaw zna numery telefonów: pogotowia ratunkowego, policji, straży pożarnej i numer alarmowy 112 potrafi utrzymywać dobre relacje z sąsiadami (bliskimi i dalekimi) umie cierpliwie czekać i radzi sobie z odroczoną oceną uczy się postrzegać osiągnięcia porozumienia z drugim człowiekiem jako wartość pozytywną odróżnia dobro od zła 	<ul style="list-style-type: none"> komunikuje swoje potrzeby zna zasady porozumiewania się z drugim człowiekiem zna reguły obowiązujące w społeczności dziecięcej (np. współpracuje ze swoimi rówieśnikami podczas zabaw i w sytuacjach zadaniowych) i przestrzega tych reguł zna reguły obowiązujące w świecie dorosłych, stosuje się do tych reguł (np. w kulturalny sposób zwraca się do dorosłych, w autobusie ustępuje miejsca ludziom starszym i schorowanym, kobietom w ciąży) zna zasady bezpieczeństwa i ich przestrzega zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa ma wiedzę, do kogo i w jaki sposób należy się zwrócić o pomoc w sytuacji zagrożenia zna zasady bezpiecznego organizowania zabaw zna numery telefonów: pogotowia ratunkowego, policji, straży pożarnej i numer alarmowy 112 potrafi utrzymywać dobre relacje z sąsiadami (bliskimi i dalekimi) umie cierpliwie czekać i radzi sobie z odroczoną oceną uczy się postrzegać porozumienie z drugim człowiekiem jako wartość pozytywną odróżnia dobro od zła dostrzega, co jest dobre, a co złe w kontaktach z dorosłymi i z rówieśnikami

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: WSPÓŁBYCIE I WSPÓŁDZIAŁANIE	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie, czym charakteryzują się cechy, takie jak: odwaga, mądrość, prawdomówność, przeciwdziałanie kłamstwu, obmowie i zatajaniu prawdy • niesie pomoc potrzebującym (nie tylko w sytuacjach zagrożenia, ale też i na co dzień) • wie, że nie wolno zaspokajać swoich pragnień kosztem dobra innych osób • zdaje sobie sprawę, że nie należy chwalić się bogactwem • wie, że nie wolno dokuczać dzieciom z biedniejszych rodzin • wywiązuje się z powinności wobec najbliższych • jest świadom, że pieniądze są formą zapłaty za pracę • dostosowuje swoje oczekiwania do realiów sytuacji ekonomicznej swojej rodziny • zna tradycje własnej rodziny • ma szacunek dla cudzej własności • szanuje wspólne dobro 	<ul style="list-style-type: none"> • dostrzega, co jest dobre, a co złe w kontaktach z dorosłymi i z rówieśnikami • ocenia zachowania bohaterów baśni, opowiadań, legend, komiksów • rozumie, czym charakteryzują się cechy, takie jak: odwaga, mądrość, prawdomówność, przeciwdziałanie kłamstwu, obmowie i zatajaniu prawdy • niesie pomoc potrzebującym (nie tylko w sytuacjach zagrożenia, ale też i na co dzień) • wie, że nie wolno zaspokajać swoich pragnień kosztem dobra innych osób • zdaje sobie sprawę, że nie należy chwalić się bogactwem • wie, że nie wolno dokuczać dzieciom z biedniejszych rodzin • wywiązuje się z powinności wobec najbliższych • jest świadom, że pieniądze są formą zapłaty za pracę • dostosowuje swoje oczekiwania do realiów sytuacji ekonomicznej swojej rodziny • zna tradycje własnej rodziny • szanuje cudzą własność • wyznaje zasadę „nie kradnij” i jej przestrzega • oddaje pożyczone rzeczy i nie niszczy ich • wie, czym jest sprawiedliwość • dostrzega pozytywny wpływ przyjaźni i koleżeństwa na życie człowieka • szanuje wspólne dobro • nie niszczy otoczenia 	<ul style="list-style-type: none"> • rozumie, czym charakteryzują się cechy, takie jak: odwaga, mądrość, prawdomówność, przeciwdziałanie kłamstwu, obmowie i zatajaniu prawdy • zna tradycje własnej rodziny • niesie pomoc potrzebującym (nie tylko w sytuacjach zagrożenia, ale też i na co dzień) • wie, że nie wolno zaspokajać swoich pragnień kosztem innych osób • zdaje sobie sprawę, że nie należy chwalić się bogactwem • wie, że nie wolno dokuczać dzieciom z biedniejszych rodzin • wywiązuje się z powinności wobec najbliższych • dostosowuje swoje oczekiwania do realiów sytuacji ekonomicznej swojej rodziny • szanuje cudzą własność • wyznaje zasadę „nie kradnij” i przestrzega jej • oddaje pożyczone rzeczy, nie niszczy ich • wie, czym jest sprawiedliwość • dostrzega pozytywny wpływ przyjaźni i koleżeństwa na życie człowieka • szanuje wspólne dobro • nie niszczy otoczenia

5. EDUKACJA PRZYRODNICZA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: W ŚWIECIE ROŚLIN	<ul style="list-style-type: none"> opisuje rośliny rosnące na łące, w lesie, ogrodzie, parku wie, jakie warunki są potrzebne do wzrostu roślin, zarówno w gospodarstwie domowym, uprawach szkolnych, jak i hodowlach (np. światło, temperatura, wilgotność) wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu roślin (np. parkowych, ogrodowych) w kolejnych porach roku obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski zakłada i prowadzi w szkole uprawy i hodowle wie, jakie są zagrożenia wynikające z upraw roślin trujących zna zasady zachowania się w przypadku zatrucia zna wybrane gatunki roślin chronionych zna sposoby przetwarzania warzyw i owoców (np. konfitury, powidła, kompoty, dżemy, kiszonki, suszenie, zamrażanie) zna narzędzia ogrodnicze 	<ul style="list-style-type: none"> opisuje rośliny rosnące na łące, w lesie, ogrodzie, parku wie, jakie warunki są potrzebne do wzrostu roślin, zarówno w gospodarstwie domowym, uprawach szkolnych, jak i hodowlach (np. światło, temperatura, wilgotność) wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu roślin (np. parkowych, ogrodowych) w kolejnych porach roku obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski zakłada i prowadzi w szkole uprawy i hodowle wie, jakie są zagrożenia wynikające z upraw roślin trujących zna zasady zachowania się w przypadku zatrucia zna wybrane gatunki roślin chronionych opisuje rośliny żyjące w zbiornikach wodnych nazywa i wskazuje rośliny typowe dla wybranych regionów Polski potrafi scharakteryzować, zachowując odpowiednią kolejność, prace wykonywane przez sadownika i ogrodnika w ciągu roku kalendarzowego (np. począwszy od siania, przez sadzenie, a skończywszy na zbiorze plonów) opisuje poszczególne fazy rozwoju rośliny zna wybrane owoce egzotyczne 	<ul style="list-style-type: none"> obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski wyjaśnia zależność zjawisk przyrody od pór roku wie, jakie warunki są konieczne do wzrostu roślin, zarówno w gospodarstwie domowym, uprawach szkolnych, jak i hodowlach (np. światło, temperatura, wilgotność) wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu roślin (np. parkowych, ogrodowych) w kolejnych porach roku opisuje rośliny rosnące na łące, w lesie, ogrodzie, parku wie, jakie są zagrożenia wynikające z upraw roślin trujących zna zasady zachowania się w przypadku zatrucia zna wybrane gatunki roślin chronionych opisuje rośliny żyjące w zbiornikach wodnych nazywa i wskazuje rośliny typowe dla wybranych regionów Polski potrafi scharakteryzować, zachowując odpowiednią kolejność, prace wykonywane przez sadownika i ogrodnika w ciągu roku kalendarzowego (np. począwszy od siania, przez sadzenie, a skończywszy na zbiorze plonów) opisuje poszczególne fazy rozwoju rośliny zna wybrane owoce egzotyczne

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: W ŚWIECIE ROŚLIN		<ul style="list-style-type: none"> opisuje drzewa w ich naturalnym środowisku, zwraca uwagę na budowę drzewa, rozpoznaje i nazywa wybrane gatunki drzew (np. drzewa iglaste rosną w lesie i w parku, elementami wyróżniającymi ten rodzaj drzew są igły i szyszki) zna typy lasów (np. lasy liściaste, lasy iglaste, lasy mieszane) 	<ul style="list-style-type: none"> opisuje rośliny występujące w różnych warstwach lasu potrafi wskazać i nazwać różne rodzaje zbóż opisuje drzewa w ich naturalnym środowisku, zwraca uwagę na budowę drzewa, rozpoznaje i nazywa wybrane gatunki drzew (np. drzewa iglaste rosną w lesie i w parku, elementami wyróżniającymi ten rodzaj drzew są igły i szyszki) zna typy lasów (np. lasy liściaste, lasy iglaste, lasy mieszane) potrafi wskazać i opisać prace wykonywane przez człowieka w polu w trakcie roku kalendarzowego

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: CZŁOWIEK I ŚWIAT ZWIERZĄT	<ul style="list-style-type: none"> opisuje życie zwierząt żyjących na łące, w lesie, ogrodzie, parku opisuje niezbędne warunki potrzebne dla rozwoju zwierząt wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu zwierząt w ciągu roku kalendarzowego – w poszczególnych porach roku (np. odloty i przyloty ptaków, zapadanie niedźwiedzi w sen zimowy) opisuje sposoby ochrony zwierząt przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi (np. podczas upalanego lata czy mroźnej zimy) ma świadomość pozytywnego wpływu zwierząt na środowisko naturalne (np. niszczenie szkodników przez ptaki, zapylanie kwiatów przez owady, spulchnianie gleby przez dżdżownice) potrafi wskazać zagrożenia wynikające z kontaktu z niebezpiecznymi i chorymi zwierzętami wie, jak zachować się w przypadku spotkania chorego lub niebezpiecznego zwierzęcia obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski zakłada i prowadzi w szkole uprawy i hodowle zna wybrane gatunki zwierząt chronionych opisuje domy zwierząt leśnych (np. nory, jamy, gniazda, dziuple, mrowiska, gawry) 	<ul style="list-style-type: none"> nazywa podstawowe części ciała i organy wewnętrzne człowieka (np. serce, płuca, żołądek) zna podstawowe zasady racjonalnego odżywiania się rozumie konieczność kontrolowania stanu zdrowia i stosuje się do zaleceń lekarzy (w tym lekarza – dentysty) dba o zdrowie i bezpieczeństwo swoje i innych opisuje warunki potrzebne dla rozwoju zwierząt wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu zwierząt w ciągu roku kalendarzowego – w poszczególnych porach roku (np. odloty i przyloty ptaków, zapadanie niedźwiedzi w sen zimowy) opisuje sposoby ochrony zwierząt przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi (np. podczas upalanego lata czy mroźnej zimy) ma świadomość pozytywnego wpływu zwierząt na środowisko naturalne (np. niszczenie szkodników przez ptaki, zapylanie kwiatów przez owady, spulchnianie gleby przez dżdżownice) potrafi wskazać zagrożenia wynikające z kontaktu z niebezpiecznymi i chorymi zwierzętami wie, jak zachować się w przypadku spotkania chorego lub niebezpiecznego zwierzęcia obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski 	<ul style="list-style-type: none"> nazywa podstawowe części ciała i organy wewnętrzne człowieka (np. serce, płuca, żołądek) zna podstawowe zasady racjonalnego odżywiania się rozumie konieczność kontrolowania stanu zdrowia i stosuje się do zaleceń lekarzy (w tym lekarza – dentysty) dba o zdrowie i bezpieczeństwo swoje i innych opisuje życie zwierząt żyjących na łące, w lesie, ogrodzie, parku opisuje warunki, potrzebne dla rozwoju zwierząt wyjaśnia zmiany zachodzące w życiu zwierząt w ciągu roku kalendarzowego – w poszczególnych porach roku (np. odloty i przyloty ptaków, zapadanie niedźwiedzi w sen zimowy) opisuje sposoby ochrony zwierząt przed niesprzyjającymi warunkami atmosferycznymi (np. podczas upalanego lata czy mroźnej zimy) ma świadomość pozytywnego wpływu zwierząt na środowisko naturalne (np. niszczenie szkodników przez ptaki, zapylanie kwiatów przez owady, spulchnianie gleby przez dżdżownice) potrafi wskazać zagrożenia wynikające z kontaktu z niebezpiecznymi i chorymi zwierzętami wie, jak zachować się w przypadku spotkania chorego lub niebezpiecznego zwierzęcia

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: CZŁOWIEK I ŚWIAT ZWIERZĄT	<ul style="list-style-type: none"> • potrafi nazwać i wymienić wybrane gatunki zwierząt żyjących w gospodarstwie wiejskim • nazywa wybrane gatunki ptaków • charakteryzuje życie pszczół, zwracając uwagę na sposób produkcji miodu • opiekuje się zwierzętami domowymi (jeżeli je ma) lub zajmuje się hodowlą zwierząt prowadzoną w szkole 	<ul style="list-style-type: none"> • zakłada i prowadzi w szkole uprawy i hodowle • zna wybrane gatunki zwierząt chronionych • opisuje domy zwierząt leśnych (np. nory, jamy, gniazda, dziuple, mrowiska, gawry) • potrafi nazwać i wymienić wybrane gatunki zwierząt żyjących w gospodarstwie wiejskim • nazywa wybrane gatunki ptaków • charakteryzuje życie pszczół, zwracając uwagę na sposób produkcji miodu • opiekuje się zwierzętami domowymi (jeżeli je ma) lub zajmuje się hodowlą zwierząt prowadzoną w szkole • nazywa i wskazuje zwierzęta typowe dla wybranych regionów Polski • rozpoznaje i nazywa niektóre zwierzęta egzotyczne • nazywa podstawowe części ciała i organy wewnętrzne zwierząt (np. serce, płuca, żołądek) • ma wiedzę na temat budowy ptaków, ich trybu życia i sposobu odżywiania się • wie, czym zajmuje się ornitolog • orientuje się, że zwierzęta dzielą się na pożyteczne i szkodniki • ma wiedzę na temat trybu życia zwierząt, budowy ich ciała i sposobu odżywiania się • dostrzega różnice między ssakami a ptakami 	<ul style="list-style-type: none"> • obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski • zakłada i prowadzi w szkole uprawy i hodowle • zna wybrane gatunki zwierząt chronionych • zna wybrane gatunki ptaków • ma wiedzę na temat budowy ptaków, ich trybu życia i sposobu odżywiania się • wie, czym zajmuje się ornitolog • orientuje się w podziale zwierząt na zwierzęta pożyteczne i szkodniki • ma wiedzę na temat trybu życia zwierząt, budowy ich ciała i sposobu odżywiania się • opiekuje się zwierzętami domowymi (jeżeli je ma) lub zajmuje się hodowlą zwierząt prowadzoną w szkole • nazywa i wskazuje zwierzęta typowe dla wybranych regionów Polski • rozpoznaje i nazywa niektóre zwierzęta egzotyczne; • nazywa podstawowe części ciała i organy wewnętrzne zwierząt (np. serce, płuca, żołądek) • dostrzega różnice między ssakami a ptakami • wyróżniania w świecie zwierząt: owady, ptaki i ssaki • zna wybrane gatunki zwierząt morskich • wyróżnia zwierzęta roślinożerne, mięsożerne i wszystkożerne

Zakres treści: PRZYRODA NIEOŻYWIONA	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
		<ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia zależność zjawisk przyrody od pór roku • jest świadom znaczenia wody w życiu człowieka, roślin i zwierząt 	<ul style="list-style-type: none"> • wyjaśnia zależność zjawisk przyrody od pór roku • potrafi określić znaczenie wody i powietrza w życiu człowieka, roślin i zwierząt • wskazuje i omawia elementy typowe dla krajobrazów Polski: nadmorskiego, nizinnego, górskiego • rozumie, jaka jest zależność między ruchem obrotowym Ziemi wokół własnej osi a porami dnia • ma wiedzę na temat stanu skupienia wody (np. parowanie, skraplanie, zamarzanie) • ma wiedzę na temat naturalnego ukształtowania terenu • wie, jakie są naturalne zbiorniki wodne (np. morze, jezioro, rzeka) • rozumie legendę mapy fizycznej • korzysta z mapy fizycznej, odczytując nazwy krain geograficznych • opisuje swoją miejscowość (wieś, miasto), uwzględniając elementy typowe dla tej przestrzeni (np. krajobraz, kulturę) • wymienia, korzystając z mapy administracyjnej, państwa graniczące z Polską

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: PRZYRODA NIEOŻYWIONA			<ul style="list-style-type: none"> • postrzega swoją miejscowość (wieś, miasto) jako integralną część Polski • pozyskuje podstawowe informacje na temat krajów sąsiadujących z Polską • nazywa główne kierunki świata • opisuje położenie krajów sąsiadujących z Polską • nazywa i odnajduje na mapie wybrane kraje Unii Europejskiej • potrafi wymienić wybrane stolice krajów Unii Europejskiej • zna tradycje narodowe Polski i zwyczaje świąteczne występujące w wybranych krajach Unii Europejskiej • potrafi przedstawić ciekawe informacje na temat wybranych zabytków i osobliwości Polski oraz wybranych krajów europejskich

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: OCHRONA ŚRODOWISKA	<ul style="list-style-type: none"> • podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku • jest świadomy konieczności segregowania śmieci • rozumie sens stosowania opakowań ekologicznych • wie, że należy oszczędzać wodę • wskazuje zniszczenia w przyrodzie dokonane przez człowieka (np. wypalanie łąk, zaśmiecanie lasów, nadmierne hałasowanie w lasach lub rezerwatach, kłusownictwo) • obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski 	<ul style="list-style-type: none"> • podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku • jest świadomy konieczności segregowania śmieci • rozumie sens stosowania opakowań ekologicznych; • wie, że należy oszczędzać wodę • wskazuje zniszczenia w przyrodzie dokonane przez człowieka (np. wypalanie łąk, zaśmiecanie lasów, nadmierne hałasowanie w lasach lub rezerwatach, kłusownictwo) • obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski 	<ul style="list-style-type: none"> • zna znaczenie wody i powietrza w życiu człowieka, roślin i zwierząt • podejmuje działania na rzecz ochrony przyrody w swoim środowisku • jest świadomy konieczności segregowania śmieci • rozumie sens stosowania opakowań ekologicznych • wie, że należy oszczędzać wodę • wskazuje zniszczenia w przyrodzie dokonane przez człowieka (np. wypalanie łąk, zaśmiecanie lasów, nadmierne hałasowanie w lasach lub rezerwatach, kłusownictwo) • obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia przyrodnicze, analizuje je i wyciąga wnioski • potrafi wyjaśnić pojęcia: ekologia, recykling, smog, oczyszczalnia ścieków, kwaśne deszcze • jest świadomy, że recykling jest jedną z metod ochrony środowiska naturalnego • zna logo recyklingu • wie, do czego można wykorzystać deszczówkę • ma wiedzę na temat ratowania przyrody (zwłaszcza ginących gatunków roślin i zwierząt) • wie, jaką rolę odgrywają rezerваты i pomniki przyrody • wie, na czym polega szczególna rola wydm w procesie ochrony środowiska naturalnego • zna organizacje działające na rzecz ochrony środowiska • zna datę obchodów Światowego Dnia Ziemi

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: POGODA I ZJAWISKA ATMOSFERYCZNE	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje i nazywa zjawiska atmosferyczne charakterystyczne dla poszczególnych pór roku zna niebezpieczeństwa wynikające z różnych zjawisk atmosferycznych słucha osób zapowiadających w mediach prognozę pogody i rozumie ich wypowiedzi stosuje się do podanych informacji o warunkach meteorologicznych (np. ubiera się stosownie do zapowiedzi synoptyków) obserwuje pogodę i prowadzi obrazkowy kalendarz zjawisk meteorologicznych potrafi wskazać zagrożenia wynikające z niebezpiecznych zjawisk atmosferycznych (np. burz, huraganów, powodzi, śnieżyc) zna zasady zachowania się człowieka wobec niebezpiecznych zjawisk atmosferycznych obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia analizuje je i wyciąga wnioski 	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje i nazywa zjawiska atmosferyczne charakterystyczne dla poszczególnych pór roku zna niebezpieczeństwa wynikające z różnych zjawisk atmosferycznych słucha osób zapowiadających w mediach prognozę pogody i rozumie ich wypowiedzi stosuje się do podanych informacji o warunkach meteorologicznych (np. ubiera się stosownie do zapowiedzi synoptyków) obserwuje pogodę i prowadzi obrazkowy kalendarz zjawisk atmosferycznych potrafi wskazać zagrożenia wynikające z niebezpiecznych zjawisk meteorologicznych (np. burz, huraganów, powodzi, śnieżyc) zna zasady zachowania się człowieka wobec niebezpiecznych zjawisk atmosferycznych obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia, analizuje je i wyciąga wnioski wskazuje i nazywa składniki pogody, takie jak: temperatura, ciśnienie atmosferyczne, opady, wiatr, zachmurzenie zna i – w miarę możliwości – używa urządzeń do obserwacji, pomiarów zjawisk meteorologicznych rozumie znaczenie deszczu w kształtowaniu świata przyrody dostrzega niebezpieczeństwa wynikające z braku opadów deszczu lub ich nadmiaru (np. powódzie, susze) 	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje i nazywa zjawiska atmosferyczne charakterystyczne dla poszczególnych pór roku zna niebezpieczeństwa wynikające z różnych zjawisk atmosferycznych słucha osób zapowiadających w mediach prognozę pogody i rozumie ich wypowiedzi stosuje się do podanych informacji o warunkach meteorologicznych (np. ubiera się stosownie do zapowiedzi synoptyków) obserwuje pogodę i prowadzi obrazkowy kalendarz zjawisk atmosferycznych potrafi wskazać zagrożenia wynikające z niebezpiecznych zjawisk meteorologicznych (np. burz, huraganów, powodzi, śnieżyc) zna zasady zachowania się człowieka wobec niebezpiecznych zjawisk atmosferycznych obserwuje i prowadzi nieskomplikowane doświadczenia, analizuje je i wyciąga wnioski wskazuje i nazywa składniki pogody, takie jak: temperatura, ciśnienie atmosferyczne, opady, wiatr, zachmurzenie zna i – w miarę możliwości – używa urządzeń do obserwacji, pomiarów zjawisk meteorologicznych rozumie znaczenie deszczu w kształtowaniu świata przyrody dostrzega niebezpieczeństwa wynikające z braku opadów deszczu lub ich nadmiaru (np. powódzie, susze)

6. EDUKACJA MATEMATYCZNA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: CZYNNOŚCI UMYSŁOWE	<ul style="list-style-type: none"> • dostrzega podobieństwa i różnice między elementami • ustala równoliczność mimo obserwowanych zmian w układzie elementów porównywanych zbiorów • klasyfikuje obiekty, porównuje je i tworzy kolekcje (np. zwierzęta, zabawki) • układa obiekty w kolejności malejącej i wzrastającej • numeruje obiekty • wybiera obiekt takiej serii • określa obiekty następnych i poprzednich serii • wyprowadza kierunki od siebie i innych osób • określa położenie obiektów względem innego obranego obiektu • potrafi narysować na kartce papieru strzałki we właściwym kierunku • dostrzega symetrię • zauważa, że jedna figura jest powiększeniem lub pomniejszeniem drugiej • kontynuuje regularny wzór • układa podane elementy według wskazanego rytmu • dąży do wykonania podanego zadania matematycznego • w sytuacjach trudnych i wymagających wysiłku intelektualnego zachowuje się rozumnie • doprowadza do końca rozpoczęte zadanie • podaje i uzasadnia warunki klasyfikowania przedmiotów • zauważa zjawisko symetrii w figurach geometrycznych i niektórych elementach otoczenia 	<ul style="list-style-type: none"> • zauważa zjawisko symetrii w otoczeniu • w sytuacjach trudnych i wymagających wysiłku intelektualnego zachowuje się rozumnie • dąży do wykonania podanego zadania matematycznego 	<ul style="list-style-type: none"> • rysuje drugą połowę figury symetrycznej • kontynuuje regularność w nieskomplikowanych motywach (np. szlaczki, rozety) • zauważa zjawisko symetrii w otoczeniu • w sytuacjach trudnych i wymagających wysiłku intelektualnego zachowuje się rozumnie • dąży do wykonania podanego zadania matematycznego

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: FIGURY GEOMETRYCZNE	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje i nazywa kształt koła, prostokąta, kwadratu, trójkąta w otoczeniu i na rysunkach konstruuje prostokąty i trójkąty z patyczków o różnej długości rysuje, wycina prostokąty, kwadraty i trójkąty po śladzie obrysowuje szablony kół, trójkątów, prostokątów i kwadratów projektuje szlaczki powiększa i pomniejsza figury geometryczne porównuje długości boków prostokątów, przykładając je do siebie 	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje i nazywa kształt koła, prostokąta, kwadratu, trójkąta w swoim otoczeniu i na rysunkach konstruuje prostokąty i trójkąty z patyczków rysuje i wycina prostokąty, kwadraty i trójkąty po śladzie kontynuuje regularność w nieskomplikowanych motywach (np. szlaczkach, rozetach, ornamentach) projektuje szlaczki powiększa i pomniejsza figury geometryczne porównuje długości boków prostokątów, przykładając je do siebie mierzy długości boków za pomocą linijki rysuje i wycina prostokąty, kwadraty i trójkąty bez śladu rysuje figury w pomniejszeniu i powiększeniu mierzy linijką boki prostokątów oraz porównuje długości boków tych figur geometrycznych 	<ul style="list-style-type: none"> rysuje i wycina prostokąty, kwadraty i trójkąty po śladzie, a także bez śladu kontynuuje regularność w nieskomplikowanych motywach (np. szlaczkach, rozetach, ornamentach) projektuje i kontynuuje regularne sekwencje porównuje długości boków prostokątów i kwadratów, mierząc je linijką projektuje figury złożone z odcinków stosuje w zadaniach wiedzę o tym, że kwadrat jest szczególnym rodzajem prostokąta oblicza obwody trójkątów, kwadratów i prostokątów

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: LICZENIE	<ul style="list-style-type: none"> • liczy w aspekcie kardynalnym bez odgórnego ustalania zakresu • liczy w aspekcie porządkowym bez odgórnego ustalania zakresu • przelicza różne obiekty • odróżnia liczenie poprawne od błędnego • liczy od danej liczby (w zakresie co najmniej 20) • liczy wspak (w zakresie co najmniej 20) • liczy po 10 w jak największym zakresie • porównuje liczebności dwóch zbiorów za pomocą wskazanych metod: przeliczania obiektów oraz łączenia obiektów w pary • używa określeń: tyle samo, więcej, mniej • poznaje liczby naturalne od 0 do 20 w aspekcie porządkowym, kardynalnym i symbolicznym • wyodrębnia w liczbie dwucyfrowej (liczby drugiej dziesiątki) liczby dziesiątek i jedności, a w zapisie tej liczby cyfry dziesiątek i cyfry jedności • rozkłada liczby w zakresie 20 na składniki • odkrywa wiele kombinacji rozkładu danej liczby • dostrzega związek liczby porządkowej z kardynalną • porządkuje liczby z zakresu 0–20 od najmniejszej do największej i odwrotnie • określa miejsce liczby w ciągu liczbowym (na chodniczku liczbowym) • określa liczebności zbioru (bez kodowania w jak największym zakresie) • porównuje liczby od 0 do 20 	<ul style="list-style-type: none"> • liczy od danej liczby po 1 w przód i w tył w zakresie co najmniej do 100 • przelicza różne obiekty, licząc w różnych kierunkach: od strony lewej do prawej, od prawej do lewej, od dowolnego obiektu • przelicza obiekty nieuporządkowane • przelicza obiekty cykliczne • liczy w aspekcie porządkowym w przód i w tył (w zakresie co najmniej 100) • liczy po 10 w przód i w tył w zakresie co najmniej 100 • liczy po 2, 3, 5 (w przód i w tył w zakresie co najmniej 100) • liczy po 100 w przód i w tył (w zakresie co najmniej 1000) • poznaje liczby naturalne do 100 w aspekcie porządkowym, kardynalnym i symbolicznym • wyodrębnia w liczbie: liczby setek, liczby dziesiątek i liczby jedności, a w zapisie liczby: cyfry setek, cyfry dziesiątek i cyfry jedności • zapisuje cyframi i odczytuje liczby w zakresie 100 • zamienia zapis słowny liczby na cyfrowy i odwrotnie • rozkłada liczby z zakresu 0–100 na składniki (na dwa składniki i więcej niż dwa) • odkrywa wiele kombinacji rozkładu liczby • dostrzega związek liczby porządkowej z kardynalną • porządkuje liczby z zakresu 0–100 od najmniejszej do największej i odwrotnie • określa miejsce liczby w ciągu liczbowym (na chodniczku liczbowym) 	<ul style="list-style-type: none"> • liczy setkami w zakresie 1000 • liczy po 2, 3, 5 w przód i w tył w zakresie co najmniej do 1000 • Liczby naturalne • poznaje liczby naturalne do 1000 w aspekcie porządkowym, kardynalnym i symbolicznym • wyodrębnia w liczbie: liczbę tysięcy, liczbę setek, liczbę dziesiątek i liczbę jedności, a w zapisie liczby – cyfrę tysięcy, cyfrę setek, cyfrę dziesiątek i cyfrę jedności; • zapisuje cyframi i odczytuje liczby w zakresie 1000 • zamienia zapis słowny liczby na cyfrowy i odwrotnie • rozkłada liczby z zakresu 0–1000 na składniki (na dwa składniki i więcej niż dwa) • odkrywa wiele kombinacji rozkładu liczby • dostrzega związek liczby porządkowej z kardynalną • porządkuje liczby z zakresu 0–1000 od najmniejszej do największej i odwrotnie • określa miejsce liczby w ciągu liczbowym (na chodniczku liczbowym) • ustala brakujące liczby w danym ciągu • porównuje dowolne dwie liczby w zakresie 1000 słownie i z użyciem znaków: <, >, = • porównuje kilka liczb w zakresie 1000 słownie i z użyciem znaków: <, >, = • dokonuje porównania różnicowego: o tyle więcej/ o tyle mniej, o ile więcej/ o ile mniej

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: LICZENIE	<ul style="list-style-type: none"> • stosuje pojęcia: para, liczby parzyste i nieparzyste • stosuje liczby od 0 do 20 w aspekcie miarowym • mierzy długości linijką • sumuje długości dwóch przedmiotów wyrażonych w centymetrach (w zakresie 20 cm) • dodaje i odejmuje wagi produktów i wyraża sumy w kilogramach (w zakresie 20 kg) • dodaje i odejmuje ilości płynu w zakresie 20 litrów (np. 3 litry i 2 litry dają razem 5 litrów) • dodaje i odejmuje na palcach i innych zbiorach zastępczych bez zapisywania działań (w zakresie dostępnym dzieciom) • dolicza i odlicza na zbiorach zastępczych lub w myślach • zapisuje działania arytmetyczne z zastosowaniem znaków: $+$, $-$, $=$ • dodaje i odejmuje w zakresie 20 z zapisywaniem obliczeń za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych • dolicza do 10 • korzysta w obliczeniach z prawa przemienności dodawania • dostrzega i praktycznie korzysta ze związków dodawania z odejmowaniem • dodaje kilka liczb w zakresie 20 • odejmuje od danej liczby dwie liczby (w zakresie 20) • oblicza złożone działania w zakresie 20 (np. $9+8-2$) • opisuje różne sytuacje językiem matematyki (np. sytuacje zabaw, czynności porządkowych, wycieczek) 	<ul style="list-style-type: none"> • ustala brakujące liczby w danym ciągu • przyporządkowuje zbiorom liczb ich obiekty (bez kodowania w jak największym zakresie) • wyróżnia zbiory o danej liczbie obiektów (bez kodowania w jak największym zakresie) • porównuje dowolne dwie liczby w zakresie 100 słownie i z użyciem znaków: $<$, $>$, $=$ • dokonuje porównania różnicowego: o tyle więcej/ o tyle mniej, o ile więcej/ o ile mniej • wyróżnia liczby parzyste i nieparzyste z zakresu 100 • stosuje liczby od 0 do 100 w aspekcie miarowym • dodaje i odejmuje długości dwóch, trzech przedmiotów i wyraża wynik w centymetrach (w zakresie 100 cm) • dodaje i odejmuje wagi produktów i wyraża wynik w kilogramach (w zakresie 100 kg) • dodaje i odejmuje ilości płynu i wyraża wynik w litrach (w zakresie 100 l) • odczytuje i zapisuje liczby od I do XII w systemie rzymskim • stosuje liczby od 0 do 100 w aspekcie miarowym • dodaje i odejmuje długości dwóch, trzech przedmiotów i wyraża wynik w metrach • dodaje i odejmuje w zakresie 20, a następnie w zakresie 100 z zapisywaniem obliczeń za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych • dolicza do pełnych dziesiątek w zakresie 100 	<ul style="list-style-type: none"> • wyróżnia liczby parzyste i nieparzyste z zakresu do 1000 • odczytuje i zapisuje liczby od I do XII w systemie rzymskim • stosuje liczby od 0 do 100 w aspekcie miarowym • dodaje i odejmuje długości dwóch, trzech przedmiotów i wyraża wynik w metrach (w zakresie 100 m), w centymetrach (w zakresie 100 cm) • dodaje i odejmuje wagi produktów i wyraża wyniki w kilogramach (w zakresie 100 kg) • dodaje i odejmuje ilości płynu i wyraża wynik w litrach (w zakresie 100 l) • dokonuje porównywania ilorazowego: tyle razy więcej/tyle razy mniej, ile razy więcej/ile razy mniej • zaznacza liczby na osi liczbowej • porównuje liczby na osi liczbowej • stosuje liczby od 0 do 100 w aspekcie miarowym • dodaje i odejmuje długości dwóch, trzech przedmiotów i wyraża wynik w kilometrach (w zakresie 100 km) i w milimetrach (w zakresie 100 mm) • dodaje i odejmuje wagi produktów i wyraża wynik w dekagramach (w zakresie 100 dag) i w gramach (w zakresie 100 g) • Rachowanie – dodawanie i odejmowanie • dodaje i odejmuje w zakresie 100, zapisując obliczenia za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: LICZENIE	<ul style="list-style-type: none"> • matematyzuje sytuacje konkretne, rozwiązując nieskomplikowane zadania z treścią na dodawanie i odejmowanie za pomocą symulacji na konkretach, rysunkach pomocniczych lub przez wykonywanie wyłącz- nie działań na liczbach • zapisuje rozwiązanie zadania z treścią za pomocą cyfr i znaków działań matema- tycznych • rozwiązuje nieskomplikowa- ne zadania z treścią, w któ- rych trzeba zastosować porównywanie różnicowe • rozwiązuje nieskomplikowa- ne zadania z treścią, w któ- rych zależności między liczbami można przedstawić za pomocą działania okien- kowego (ustalenie nieznanego składnika, nieznanego odjemnika) • rozwiązuje złożone zadania z treścią wymagające zastosowania dwóch działań (dodania kilku liczb, odjęcia od danej liczby dwóch innych lub dodawania i odejmowania) • rozwiązuje zadania otwarte, czyli takie, w których znajduje się kilka popraw- nych odpowiedzi • rozwiązuje – celowo źle sformułowane – nieskompli- kowane zadania z treścią • układa pytania do treści zadania • uzupełnia danymi (zadania z niedomiarem) • rozwiązuje zadania z danymi sprzecznymi 	<ul style="list-style-type: none"> • praktycznie korzysta w obli- czeniach z praw przemien- ności i łączności dodawania • dostrzega i praktycznie korzysta ze związku dodawa- nia z odejmowaniem, sprawdza wynik odejmowa- nia za pomocą dodawania oraz dodawania za pomocą odejmowania • dodaje kilka liczb w zakresie 100 • odejmuje od danej liczby dwie liczby w zakresie 100 • wykonuje działania złożone na dodawanie i odejmowa- nie w zakresie 100 • zaznacza na chodniczku liczbowym nieskomplikowa- ne operacje na dodawanie i odejmowanie • wskazuje w zapisie działania składniki i sumę oraz odjem- ną, odjemnik i różnicę • poznaje działanie mnożenia w nawiązaniu do konkret- nych sytuacji • stosuje w zapisie działania mnożenia odpowiedni znak graficzny • odczytuje, zapisuje i oblicza działania mnożenia w zakresie 30 • poznaje działanie dzielenia w nawiązaniu do konkret- nych sytuacji • stosuje w zapisie działania dzielenia odpowiedni znak graficzny • odczytuje, zapisuje i oblicza działanie dzielenia w zakresie 30 • dostrzega i praktycznie korzysta ze związku mnożenia z dzieleniem • sprawdza wynik dzielenia za pomocą mnożenia 	<ul style="list-style-type: none"> • w obliczeniach praktycznie korzysta z praw przemienno- ści i łączności dodawania • dostrzega i praktycznie korzysta ze związków dodawania z odejmowaniem • sprawdza wynik odejmowa- nia za pomocą dodawania • sprawdza wynik dodawania za pomocą odejmowania • dodaje kilka liczb w zakresie 100 • odejmuje od danej liczby dwie liczby w zakresie 100 • wykonuje obliczenia złożone – na dodawanie i odejmowa- nie w zakresie 100 • wskazuje w zapisie działania składniki i sumę oraz odjem- ną, odjemnik i różnicę • zaznacza na chodniczku liczbowym operacje na dodawanie i odejmowanie • wykonuje obliczenia złożone – na dodawanie, odejmowa- nie, mnożenie i dzielenie w zakresie 100 • wykonuje obliczenia złożone – na dodawanie i odejmowa- nie z użyciem nawiasu (nawias jako pomoc w rachowaniu) • zaznacza na osi liczbowej operację dodawania i odej- mowania • zapisuje i odczytuje dodawa- nie i odejmowanie na grafach • posługuje się w obliczeniach kalkulatorem • Rachowanie – mnożenie i dzielenie • odczytuje, zapisuje i oblicza działania na mnożenia w zakresie 100 • odczytuje, zapisuje i oblicza działania na dzielenie przez liczbę jednocyfrową oraz 10 w zakresie 100

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: LICZENIE	<ul style="list-style-type: none"> układa zadania z treścią do: historyjek obrazkowych, obrazków, na których przedstawiona jest akcja, a także do działań dodawania i odejmowania 	<ul style="list-style-type: none"> sprawdza wynik mnożenia za pomocą dzielenia praktycznie korzysta z prawa przemienności mnożenia wskazuje i nazywa w działaniu mnożenia czynniki i iloczyn rozwiązuje łatwe równanie jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka (w zakresie 100) opisuje różne sytuacje językiem matematyki (np. sytuacje zabaw, czynności porządkowych, wycieczek) matematyzuje konkretne sytuacje rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią na dodawanie i odejmowanie zapisuje rozwiązanie zadania za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których trzeba zastosować porównywanie różnicowe rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których zależności między liczbami można przedstawić za pomocą działania okienkowego (ustalanie nieznanego składnika, nieznanego odjemnika lub odjemnej) rozwiązuje złożone zadania z treścią wymagające zastosowania dwóch działań – dodawania i odejmowania układa zadania z treścią do działania dodawania i odejmowania rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią na mnożenie i dzielenie zapisuje rozwiązanie zadania za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych 	<ul style="list-style-type: none"> dostrzega i praktycznie korzysta ze związków mnożenia z dzieleniem sprawdza wynik dzielenia za pomocą mnożenia sprawdza wynik mnożenia za pomocą dzielenia praktycznie korzysta z prawa przemienności mnożenia wskazuje i nazywa w działaniu mnożenia czynniki i iloczyn wskazuje i nazywa w działaniu dzielenia dzielną, dzielnik i iloraz pamięciowo stosuje tabliczkę mnożenia podaje z pamięci iloczyny w zakresie tabliczki mnożenia wykonuje obliczenia złożone – na mnożenie i dzielenie wykonuje obliczenia złożone – na dodawanie i odejmowanie oraz mnożenie i dzielenie posługuje się w obliczeniach kalkulatorem <p>Zadania z okienkiem</p> <ul style="list-style-type: none"> rozwiązuje łatwe równanie jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka <p>Zadania z treścią</p> <ul style="list-style-type: none"> rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią na dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie zapisuje rozwiązanie zadania za pomocą cyfr i znaków działań matematycznych rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których trzeba zastosować porównywanie różnicowe

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: LICZENIE			<ul style="list-style-type: none"> • rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których zależności między liczbami można przedstawić za pomocą działania okienkowego (ustalenie nieznanego składnika, nieznanego odjemnika, odjemnej) • rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, celowo źle sformułowane • układa pytania do treści zadania • uzupełnia danymi zadania z niedoborem • rozwiązuje zadania z danymi sprzecznymi • układa zadania z treścią do działania dodawania i odejmowania, mnożenia i dzielenia • rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których trzeba zastosować porównywanie ilorazowe • rozwiązuje nieskomplikowane zadania z treścią, w których zależności między liczbami można przedstawić za pomocą działania okienkowego (ustalenie nieznanego czynnika, dzielnika, dzielnej)

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: POMIAR	<ul style="list-style-type: none"> • mierzy długości, posługując się np. linijką • porównuje długości obiektów • potrafi ważyć różne przedmioty • różnicuje przedmioty cięższe, lżejsze • wie, że towar w sklepie jest pakowany według wagi • mierzy ilość płynów kubkiem i miarką litrową • potrafi odczytać skrót, takich pojęć jak: centymetr (cm), kilogram (kg), litr (l) • porównuje wyniki pomiarów • nazywa dni tygodnia i miesiące roku • orientuje się, do czego służy kalendarz, i potrafi z niego korzystać • określa pory dnia: rano, przed południem, po południu, wieczorem, w nocy • rozumie pojęcie tydzień zarówno jako termin w znaczeniu administracyjnym, jak i określenie siedmiu kolejnych dni • rozpoznaje czas na zegarze w takim zakresie, który pozwala mu orientować się w ramach czasowych szkolnych zajęć i obowiązków domowych • dokonuje pomiaru dowolnie obraną wspólną miarą, porównuje wyniki • stosuje w praktyce pojęcia, takie jak: centymetr, kilogram, litr, godzina • oblicza upływ czasu na zegarze 	<ul style="list-style-type: none"> • mierzy i zapisuje wynik pomiaru długości i szerokości przedmiotów, • posługuje się jednostkami miar: centymetr i metr • wykonuje łatwe obliczenia dotyczące tych miar • używa pojęcia kilometr w sytuacjach życiowych • waży przedmioty, używając właściwych określeń (np. kilogram, dekagram, gram) • wykonuje łatwe obliczenia, używając tych miar • odmierza płyny różnymi miarkami, używając określeń litr i pół litra • wie, co to jest linia krzywa, linia prosta i linia łamana • oblicza długości łamanych • posługuje się pojęciami: pół godziny, kwadrans, minuta • odczytuje wskazania zegarów, wykonuje proste obliczenia zegarowe w zakresie pełnych godzin, zaznacza godziny na zegarach • wykonuje obliczenia kalendarzowe, podaje, zapisuje i porządkuje chronologicznie daty • potrafi podać we właściwej kolejności nazwy dni tygodnia i nazwy miesięcy • odczytuje temperaturę (bez konieczności posługiwania się liczbami ujemnymi) • rozumie pojęcie tydzień zarówno jako termin w znaczeniu administracyjnym, jak i określenie siedmiu kolejnych dni • stosuje określenia: dziś, wczoraj, przedwczoraj, jutro, pojutrze, tyle dni temu, za tyle dni 	<ul style="list-style-type: none"> • mierzy i zapisuje wyniki pomiarów długości, szerokości i wysokości przedmiotów oraz odległości • posługuje się jednostkami miar: milimetr, centymetr, metr, kilometr • waży przedmioty, używając jednostek masy, takich jak: kilogram, pół kilograma, dekagram, gram • wykonuje łatwe obliczenia, używając tych miar • potrafi odmierzać płyny różnymi miarkami • używa określeń, takich jak: litr, pół litra, ćwierć litra • odczytuje wskazania zegarów – w systemach 12-godzinnych i 24-godzinnych – wyświetlających cyfry i ze wskazówkami • posługuje się pojęciami, takimi jak: godzina, pół godziny, kwadrans, minuta • wykonuje nieskomplikowane obliczenia zegarowe • odczytuje temperaturę na różnych termometrach (bez konieczności posługiwania się liczbami ujemnymi) • podaje i zapisuje daty • porządkuje chronologicznie daty • odczytuje i zapisuje daty w systemach rzymskim i arabskim • wykonuje obliczenia kalendarzowe w sytuacjach życiowych • oblicza obwody trójkątów, kwadratów i prostokątów w centymetrach

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: POMIAR			<ul style="list-style-type: none"> • rozpoznaje i nazywa koła, kwadraty, prostokąty i trójkąty (położone w różny sposób oraz w sytuacji, gdy figury zachodzą na siebie) • rysuje odcinki o podanej długości • rysuje drugą połowę figury symetrycznej • rysuje figury w powiększeniu i pomniejszeniu • kontynuuje regularność w nieskomplikowanych motywach • wykonuje obliczenia kalendarzowe w sytuacjach życiowych • sprawnie oblicza upływ czasu na zegarze • posługuje się pojęciem kilometr w sytuacjach życiowych • dokonuje obliczeń związanych z różnicą temperatur

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: OBLICZENIA PIENIĘŻNE	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje monety: 1 zł, 2 zł, 5 zł rozpoznaje monety: 1 gr, 2 gr, 5 gr, 10 gr, 20 gr rozpoznaje banknoty: 10 zł i 20 zł poznaje i stosuje pojęcie cena towaru wskazuje produkty droższe/tańsze zna orientacyjną wartość podstawowych produktów i szacuje liczbę towarów możliwych do zakupu za określoną kwotę oblicza wartość zakupów (zakres obliczeń do 20 zł) wie, czym jest dług uświadamia sobie konieczność spłaty zaciągniętego zadłużenia porównuje wartości monet i banknotów (np. 20 gr to więcej niż 10 gr, a 10 zł to mniej niż 20 zł) stosuje do rozwiązywania zadań zależności między banknotami, mając na uwadze, że za monetę o większym nominale, można otrzymać kilka innych monet o mniejszym nominale dodaje i odejmuje złotówki w zakresie 20 zł, stosując w takich obliczeniach kilka różnych możliwości 	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje monety: 1 zł, 2 zł, 5 zł rozpoznaje monety: 1 gr, 2 gr, 5 gr, 10 gr, 20 gr rozpoznaje banknoty: 10 zł i 20 zł rozpoznaje monety 50 gr poznaje i stosuje pojęcia: cena towaru, wartość towaru stosuje nieskomplikowane obliczenia typu: cena – ilość (liczba) – wartość; porównuje wartości monet i banknotów stosuje do rozwiązywania zadań zależności między banknotami, mając na uwadze, że za monetę o większym nominale, można otrzymać kilka innych monet o mniejszym nominale określa liczbę monet potrzebnych do zapłacenia określonej kwoty 	<ul style="list-style-type: none"> rozpoznaje monety: 1 zł, 2 zł, 5 zł rozpoznaje monety: 1 gr, 2 gr, 5 gr, 10 gr, 20 gr, 50 gr rozpoznaje banknoty: 10 zł i 20 zł rozpoznaje banknoty 50 zł i 100 zł porównuje wartości monet i banknotów, używając odpowiednich słów i symboli matematycznych poznaje i stosuje do rozwiązywania zadań zależności między banknotami, mając na uwadze, że za monetę o większym nominale, można otrzymać kilka innych monet o mniejszym nominale dobiera monety o niższym nominale tak, aby stanowiły wartość monety czy banknotu o wyższym nominale dodaje i odejmuje złotówki w zakresie 100 zł, stosując kilka różnych możliwości dodaje i odejmuje grosze w zakresie 100 groszy, stosując kilka różnych możliwości dodaje i odejmuje banknoty 100 zł w zakresie 1000 zł; stosuje pojęcia: cena towaru, wartość towaru stosuje nieskomplikowane obliczenia typu: cena – ilość (liczba) – wartość szacuje liczbę towarów możliwych do zakupu za określoną kwotę wie, czym jest dług oblicza resztę z zakupów w złotówkach

7. ZAJĘCIA KOMPUTEROWE

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: Obsługa komputera	<ul style="list-style-type: none"> • posługuje się komputerem w podstawowym zakresie • uruchamia płyty z filmem lub animacją • korzysta z różnych programów edukacyjnych w zależności od potrzeb i własnych możliwości 	<ul style="list-style-type: none"> • posługuje się komputerem w podstawowym zakresie • odtwarza animacje i prezentacje multimedialne • uruchamia płyty z filmem lub animacją • korzysta z różnych programów edukacyjnych w zależności od potrzeb i własnych możliwości 	<ul style="list-style-type: none"> • odtwarza animacje i prezentacje multimedialne • przegląda internet w zakresie poszukiwania określonej informacji wskazanej przez nauczyciela • konfiguruje sprzęt multimedialny • prezentuje prace na tablicy multimedialnej lub za pomocą projektora, który umożliwi każdemu uczniowi obejrzenie efektów pracy kolegów
Zakres treści: WYSZUKIWANIE I KORZYSTANIE Z INFORMACJI	<ul style="list-style-type: none"> • ogląda grafiki i animacje za pomocą różnych programów dostępnych w pracowni • wykorzystuje określony program, aby obejrzeć zdjęcia w komputerze • słucha muzyki, wykorzystując odpowiednie oprogramowanie 	<ul style="list-style-type: none"> • korzysta z wybranych gier edukacyjnych • korzysta z opcji w programach • zapoznaje się z wybranymi przez nauczyciela stronami internetowymi (w tym ze stroną internetową swojej szkoły) • dostrzega elementy aktywne na stronie internetowej • nawiguje określone strony internetowe • ogląda grafiki i animacje, wykorzystując rozmaite programy dostępne w pracowni informatycznej • wykorzystuje określony program, aby obejrzeć zdjęcia w komputerze • słucha muzyki, wykorzystując odpowiednie oprogramowanie 	<ul style="list-style-type: none"> • korzysta z wybranych gier edukacyjnych • korzysta z opcji w programach • zapoznaje się z wybranymi przez nauczyciela stronami internetowymi (w tym ze stroną internetową swojej szkoły) • dostrzega elementy aktywne na stronie internetowej • nawiguje po stronach internetowych w określonym zakresie • ogląda grafiki i animacje, wykorzystując rozmaite programy dostępne w pracowni informatycznej • wykorzystuje określony program, aby obejrzeć zdjęcia w komputerze • słucha muzyki, wykorzystując odpowiednie oprogramowanie • korzysta z popularnych komunikatorów • wykorzystuje narzędzia znajdujące się na stronach internetowych do poszerzenia wiedzy na wybrane tematy

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: TWORZENIE TEKSTÓW I RYSUNKÓW	<ul style="list-style-type: none"> • pisze nieskomplikowane teksty za pomocą programu do edycji tekstu • obsługuje nieskomplikowane programy graficzne 	<ul style="list-style-type: none"> • wpisuje za pomocą klawiatury litery, cyfry i inne znaki, wyrazy i zdania • wykonuje rysunki za pomocą wybranego edytora grafiki (z gotowych figur) • edytuje tekst, pisze i formatuje krótki tekst • wstawia grafiki do tekstu • formatuje obiekty graficzne 	<ul style="list-style-type: none"> • wpisuje za pomocą klawiatury litery, cyfry i inne znaki, wyrazy i zdania • wykonuje rysunki za pomocą wybranego edytora grafiki (z gotowych figur) • edytuje tekst, pisząc i formatując krótki tekst • wstawia grafiki do tekstu • formatuje obiekty graficzne • tworzy krótki dokument tekstowy, formatując go zgodnie z założeniami podanymi przez nauczyciela • tworzy pliki graficzne zgodnie z założeniami podanymi przez nauczyciela • pracuje z programem do prezentacji multimedialnej • przygotowuje prezentację multimedialną

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: ZAGROŻENIA WYNIKAJĄCE Z KORZYSTANIA Z RÓŻNYCH OSIĄGNIĘĆ TECHNIKI (NP. MULTIMEDIÓW, KOMPUTERA)	<ul style="list-style-type: none"> • korzysta z komputera tak, aby nie narażać własnego zdrowia • stosuje się do ograniczeń korzystania z komputera/ internetu • ma świadomość niebezpieczeństw czyhających na użytkowników internetu (np. anonimowość, bezkarność) 	<ul style="list-style-type: none"> • korzysta z komputera tak, aby nie narażać własnego zdrowia • stosuje się do ograniczeń korzystania z komputera, internetu, multimediiów • ma świadomość niebezpieczeństw czyhających na użytkowników internetu (np. anonimowość, bezkarność) • wie, że praca przy komputerze męczy wzrok, nadwęża kręgosłup, ogranicza kontakty społeczne 	<ul style="list-style-type: none"> • korzysta z komputera tak, aby nie narażać własnego zdrowia • stosuje się do ograniczeń korzystania z komputera, internetu, multimediiów • ma świadomość niebezpieczeństw czyhających na użytkowników internetu (np. anonimowość, bezkarność) • wie, że praca przy komputerze męczy wzrok, nadwęża kręgosłup, ogranicza kontakty społeczne

8. ZAJĘCIA TECHNICZNE

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: WYCHOWANIE TECHNICZNE	<ul style="list-style-type: none"> zna urządzenia techniczne używane w gospodarstwie domowym ma wiedzę na temat dawnych i obecnych sposobów wykorzystywania siły przyrody (np. wiatru, wody) zna podstawowe urządzenia mechaniczne, które znajdują się w jego otoczeniu (np. w domu, w szkole) 	<ul style="list-style-type: none"> ma wiedzę na temat sposobów wytwarzania przedmiotów codziennego użytku: mebli, domów, samochodów, sprzętu gospodarstwa domowego zna pojazdy transportowe, takie jak: samochody, statki, samoloty zna różne rodzaje budowli (np. budynek mieszkalny, budynek biurowy, budynek przemysłowy) zna urządzenia informatyczne, takie jak: różne modele komputerów, laptopów, telefonów komórkowych zna urządzenia elektryczne (np. latarka) określa wartości urządzeń technicznych z punktu widzenia ich cech użytkowych, wskazując na sprzęty łatwe i trudne w obsłudze określa wartości urządzeń technicznych z punktu widzenia ich estetyki, wskazując na sprzęty ładne lub brzydkie 	<ul style="list-style-type: none"> określa drogę powstawania produktu: od składników czy materiału aż po gotowy wyrób zna różne rodzaje budowli (np. most, tunel, wieża) zna urządzenia elektryczne (np. prądnicę rowerową) określa wartości urządzeń technicznych z punktu widzenia cech ekonomicznych, wskazując na sprzęty tanie lub drogie w zakupie i te, które są łatwe bądź trudne w użytkowaniu zna i rozróżnia materiały, takie jak: metal, drewno, tworzywo sztuczne, materiały włókiennicze zna urządzenia elektroniczne służące do przetwarzania i zapisywania danych (np. rozmaite modele komputerów czy laptopów) zna zasady działania telefonii komórkowej zna wybrane zagadnienia z historii techniki korzysta z nieskomplikowanych przepisów kulinarnych nakrywa do stołu z różnych okazji

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: KONSTRUOWANIE	<ul style="list-style-type: none"> wykonuje prace z papieru tworzy kompozycje z różnorodnych materiałów (np. przyrodniczych) konstruuje urządzenia techniczne z gotowych zestawów do montażu (np. modele mostów, modele samochodów, samolotów i statków) 	<ul style="list-style-type: none"> wykonuje prace z papieru tworzy kompozycje z różnorodnych materiałów (np. przyrodniczych) przedstawia pomysły rozwiązań technicznych: planuje kolejne czynności, dobiera odpowiednie materiały (papier, drewno, metal, tworzywa sztuczne, materiały włókiennicze) i narzędzia odmierza potrzebną ilość materiału tnie papier, tekturę itp. montuje modele papierowe i z tworzyw sztucznych korzysta z nieskomplikowanych instrukcji i schematów rysunkowych, budując latawiec, makietę domu tworzy przedmioty użytkowe (np. pudełka) do wykorzystania w życiu codziennym ozdabia przedmioty użytkowe zgodnie z przeznaczeniem 	<ul style="list-style-type: none"> przedstawia pomysły rozwiązań technicznych: planuje kolejne czynności, dobiera odpowiednie materiały (papier, drewno, metal, tworzywa sztuczne, materiały włókiennicze) i narzędzia tworzy kompozycje z różnorodnych materiałów (np. przyrodniczych) umie wykonywać prace z papieru tnie papier, tekturę itp. montuje modele papierowe i modele wykonane z tworzyw sztucznych korzysta z nieskomplikowanych instrukcji i schematów rysunkowych, budując latawiec, makietę domów tworzy przedmioty użytkowe (np. pudełka do wykorzystania w życiu codziennym) ozdabia przedmioty użytkowe zgodnie z przeznaczeniem montuje obwody elektryczne: szeregowo montuje obwody równoległe z wykorzystaniem gotowych zestawów piecze ciasteczka oraz przyrządza desery przygotowuje sałatki, surówki, kanapki kroi, obiera, ugniata, miesza, smaruje

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: BEZPIECZEŃSTWO	<ul style="list-style-type: none"> zachowuje ostrożność podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego utrzymuje porządek wokół siebie: na swojej ławce, w szatni, w ogrodzie sprząta po sobie i pomaga innym w utrzymaniu porządku ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego poruszania się na drogach (np. na autostradzie czy drodze rowerowej) ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego korzystania ze środków komunikacji zna zagrożenia wynikające z niewłaściwego używania narzędzi i urządzeń technicznych zna zasady właściwego zachowania się w sytuacji wypadku (np. dostrzega konieczność powiadamiania dorosłych, wykazuje się znajomością numerów telefonów alarmowych) 	<ul style="list-style-type: none"> zachowuje ostrożność podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego utrzymuje porządek wokół siebie: na swojej ławce, w szatni, w ogrodzie sprząta po sobie i pomaga innym w utrzymaniu porządku ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego poruszania się na drogach (np. na autostradzie czy drodze rowerowej) ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego korzystania ze środków komunikacji zna zagrożenia wynikające z niewłaściwego używania narzędzi i urządzeń technicznych zna zasady właściwego zachowania się w sytuacji wypadku (np. dostrzega konieczność powiadamiania dorosłych, wykazuje się znajomością numerów telefonów alarmowych) 	<ul style="list-style-type: none"> zachowuje ostrożność podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego utrzymuje porządek wokół siebie: na swojej ławce, w szatni, w ogrodzie sprząta po sobie i pomaga innym w utrzymaniu porządku ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego poruszania się na drogach (np. na autostradzie czy drodze rowerowej) ma wiedzę na temat zasad bezpiecznego korzystania ze środków komunikacji zna zagrożenia wynikające z niewłaściwego używania narzędzi i urządzeń technicznych zna zasady właściwego zachowania się w sytuacji wypadku (np. dostrzega konieczność powiadamiania dorosłych, wykazuje się znajomością numerów telefonów alarmowych)

9. WYCHOWANIE FIZYCZNE I EDUKACJA ZDROWOTNA

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: SPRAWNOŚĆ FIZYCZNA	<ul style="list-style-type: none"> uczestniczy w zabawach i grach ruchowych rzuca i chwyta piłkę rzuca piłkę do celu rzuca piłkę na odległość toczy piłkę koźtuje piłkę bierze udział w zabawach z piłką wymagających współpracy w parach pokonuje przeszkody naturalne i sztuczne wykonuje ćwiczenia równoważne reaguje ruchem na różne sygnały wzrokowe i dźwiękowe 	<ul style="list-style-type: none"> uczestniczy w zabawach i grach ruchowych rzuca i chwyta piłkę rzuca piłkę do celu rzuca piłkę na odległość toczy piłkę koźtuje piłkę odbija piłkę prowadzi piłkę bierze udział w zabawach z piłką wymagających współpracy w parach pokonuje przeszkody naturalne i sztuczne wykonuje ćwiczenia równoważne: bez przyboru, z przyborem, na przyrządzie reaguje ruchem na różne sygnały wzrokowe i dźwiękowe przyjmuje pozycję wyjściową i ustawia się do ćwiczeń wykonuje przewrót w przód skacze przez skakankę, przeskakując jedno- i obunóż przez niską przeszkodę jeździ na rowerze jeździ na wrotkach bierze udział w zabawach terenowych bierze udział w zawodach sportowych respektuje reguły gier, zabaw, zawodów i podporządkowuje się decyzjom sędziego zachowuje się w sposób rozumny w sytuacjach zwycięstwa i radzi sobie z porażkami okazuje radość ze zwycięstwa, ale jednocześnie zachowuje szacunek dla pokonanego zna zasady fair play 	<ul style="list-style-type: none"> uczestniczy w zabawach i grach ruchowych rzuca i chwyta piłkę rzuca piłkę do celu rzuca piłkę na odległość toczy piłkę koźtuje piłkę odbija piłkę prowadzi piłkę bierze udział w zabawach z piłką wymagających współpracy w parach pokonuje przeszkody naturalne i sztuczne wykonuje ćwiczenia równoważne: bez przyboru, z przyborem, na przyrządzie reaguje ruchem na różne sygnały wzrokowe i dźwiękowe przyjmuje pozycję wyjściową i ustawia się do ćwiczeń wykonuje przewrót w przód skacze przez skakankę, przeskakując jedno- i obunóż przez niską przeszkodę jeździ na rowerze jeździ na wrotkach bierze udział w zabawach terenowych bierze udział w zawodach sportowych respektuje reguły gier, zabaw, zawodów i podporządkowuje się decyzjom sędziego zachowuje się w sposób rozumny w sytuacjach zwycięstwa i radzi sobie z porażkami okazuje radość ze zwycięstwa, ale jednocześnie zachowuje szacunek dla pokonanego zna zasady fair play

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: SPRAWNOŚĆ FIZYCZNA		<ul style="list-style-type: none"> • ma wiedzę na temat dyscyplin sportowych, rozróżniając sporty zimowe i sporty letnie 	<ul style="list-style-type: none"> • bierze udział w marszobiegach – przez co najmniej 15 minut • wykonuje próby mięśni brzucha • wykonuje próby rozciągania dolnego odcinka kręgosłupa • bierze udziału w minigrach i grach terenowych • ma świadomość własnego ciała • umie porozumiewać się gestem i określoną postawą • ma wiedzę na temat dyscyplin sportowych, wyróżniając sporty indywidualne i zespołowe • ma wiedzę na temat na temat igrzysk i dyscyplin olimpijskich • rozróżnia igrzyska letnie i igrzyska zimowe

	KLASA I UCZEŃ:	KLASA II UCZEŃ:	KLASA III UCZEŃ:
Zakres treści: ZDROWIE I PROFILAKTYKA PROZDROWOTNA	<ul style="list-style-type: none"> • dba o swoje zdrowie • orientuje się w zasadach zdrowego żywienia • dostrzega związek między chorobą a leczeniem (np. poddaje się leczeniu, gdy zajdzie taka potrzeba) • rozumie, dlaczego nie można samodzielnie zażywać leków i stosować środków chemicznych • dba o prawidłową postawę siedzenia w ławce, przy stole • rozumie, że choroby są zagrożeniem dla zdrowia • zapobiega chorobom dzięki: szczepieniom ochronnym, właściwemu sposobowi odżywiania się (istotna rola różnych produktów żywnościowych i systematycznego spożywania posiłków), aktywności fizycznej, przestrzeganiu higieny • radzi sobie ze stresem i własną agresją • zna niebezpieczeństwa wynikające ze stosowania środków psychoaktywnych (np. traktowanych przez wielu ludzi jako doskonały sposób do uśmierzania stresu, bólu, agresji) • ma wiedzę na temat dzieci niepełnosprawnych • wskazuje sposoby pomocy dzieciom niepełnosprawnym 	<ul style="list-style-type: none"> • dostrzega związek między chorobą a leczeniem (np. poddaje się leczeniu, gdy zajdzie taka potrzeba) • rozumie, dlaczego nie można samodzielnie zażywać leków i stosować środków chemicznych • dba o prawidłową postawę siedzenia w ławce, przy stole • rozumie, że choroby są zagrożeniem dla zdrowia • zapobiega chorobom dzięki: szczepieniom ochronnym, właściwemu sposobowi odżywiania się (istotna rola różnych produktów żywnościowych i systematycznego spożywania posiłków), aktywności fizycznej, przestrzeganiu higieny • radzi sobie ze stresem i własną agresją • zna niebezpieczeństwa wynikające ze stosowania środków psychoaktywnych (np. traktowanych przez wielu ludzi jako doskonały sposób do uśmierzania stresu, bólu, agresji) • ma wiedzę na temat dzieci niepełnosprawnych • wskazuje sposoby pomocy dzieciom niepełnosprawnym • przestrzega zasad poruszania się po drogach • przestrzega zasad bezpieczeństwa w trakcie zajęć ruchowych • posługuje się przyborami sportowymi zgodnie z ich przeznaczeniem • wybiera bezpieczne miejsca do zabaw i gier ruchowych • poznaje zasady zwracania się o pomoc do osoby dorosłej w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia 	<ul style="list-style-type: none"> • dostrzega związek między chorobą a leczeniem (np. poddaje się leczeniu, gdy zajdzie taka potrzeba) • rozumie, dlaczego nie można samodzielnie zażywać leków i stosować środków chemicznych • dba o prawidłową postawę siedzenia w ławce, przy stole • rozumie, że choroby są zagrożeniem dla zdrowia • zapobiega chorobom dzięki: szczepieniom ochronnym, właściwemu sposobowi odżywiania się (istotna rola różnych produktów żywnościowych i systematycznego spożywania posiłków), aktywności fizycznej, przestrzeganiu higieny • ma wiedzę na temat dzieci niepełnosprawnych • wskazuje sposoby pomocy dzieciom niepełnosprawnym • przestrzega zasad poruszania się po drogach • przestrzega zasad bezpieczeństwa w trakcie zajęć ruchowych • posługuje się przyborami sportowymi zgodnie z ich przeznaczeniem • wybiera bezpieczne miejsca do zabaw i gier ruchowych • poznaje zasady zwracania się o pomoc do osoby dorosłej w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia • zna niebezpieczeństwa wynikające ze stosowania środków psychoaktywnych (np. traktowanych przez wielu ludzi jako doskonały sposób do uśmierzania stresu, bólu, agresji)

ROZDZIAŁ 4. SPOSOBY OSIĄGANIA CELÓW OGÓLNYCH I SZCZEGÓŁOWYCH

W tym rozdziale zostały opisane sposoby osiągania celów, czyli metody i formy organizacyjne pozwalające nauczycielowi pracować z dziećmi.

Koncepcja przedstawiona przez autorkę programu *Doświadczenie świata* została sformułowana na podstawie kilku istotnych przesłanek:

- teoretycznych założeń dydaktyki konstruktywistycznej;
- fascynacji filozofią pedagogiki Celestyna Freineta;
- zasad nauczania i uczenia się przyjaznych mózgowi;
- sugestii zawartych w *Zalecanych warunkach i sposobach realizacji* zapisanych w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 2.*

NAUCZYCIEL, MENTOR CZY ANIMATOR?

Nie można mówić o twórczej pracy dzieci bez kreatywnego pedagoga, który będzie inspirował swoich podopiecznych do tworzenia i działania. Taki nauczyciel jest osobą, która organizuje pracę, a także kontakty z otaczającym środowiskiem, wyzwala zainteresowania i pomysły uczniów, dostarcza im potrzebnych narzędzi, informacji, pomaga w rozwiązywaniu problemów, stwarza możliwości wyboru, podejmowania decyzji, rozwija odwagę i wiarę we własne siły, a przede wszystkim – przez swoje zaangażowanie, poprzez bycie z uczniem, a nie obok niego, przez okazany szacunek dla wysiłków dziecka – stwarza klimat poczucia bezpieczeństwa sprzyjający twórczej pracy. „Zejdźcie ze swej katedry – apeluje do nauczycieli Celestyn Freinet – weźcie do ręki pożyteczne narzędzie, przygotujcie prasę do drukowania, nauczcie się cieszyć osiągnięciami dziecka, starajcie się być jednocześnie: robotnikiem, ogrodnikiem, technikiem, poetą. Nauczcie się na nowo śmiać, żyć i podlegać wzruszeniom. Stańcie się innymi ludźmi”³⁷.

W takich warunkach, zdaniem Freineta, rodzi się prawdziwy autorytet i znaczenie nauczyciela jako animatora, partnera, doradcy, człowieka potrafiącego stworzyć warunki sprzyjające procesowi pracy twórczej, w której sam uczestniczy. Zgodnie z ideą przedstawioną przez tego wybitnego pedagoga – nauczyciel powinien być twórczy przez całe życie, nieustannie szukać nowych sposobów realizacji treści edukacyjnych. Tylko wtedy jego praca będzie wartościowa i skuteczna, co pozwoli na osiągnięcie sukcesu przez niego i każde dziecko.

Nauczyciel musi także zadbać o atmosferę w klasie, „[...] uśmiech czy dobre słowo mają wielką moc sprawczą i działając na mózg jak każda inna nagroda, prowadzą do uwalniania dopaminy”³⁸. Marzena Żylińska zwraca również uwagę, że pełny rozwój potencjału uczniów jest możliwy nie tylko wtedy, gdy dzieci słuchają, ale też gdy są słuchane przez pedagoga, gdy patrzą i są zauważane, gdy rozumieją i są rozumiane. Brak empatii ze strony pedagoga i złe relacje z uczniami zawsze przekładają się na niższą efektywność nauczania. Żle traktowany uczeń nigdy nie wykorzysta pełni swoich możliwości³⁹.

„Na miano efektywnego nauczyciela klas początkowych może zasłużyć nauczyciel posiadający wielostronne i złożone umiejętności, które wyzwalają osobisty potencjał ucznia”⁴⁰.

³⁷ C. Freinet, *O szkołę ludową*, dz. cyt., s. 108.

³⁸ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 25.

³⁹ Tamże, s. 148–149.

⁴⁰ G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 58.

„KLUCZE PRZEDSZKOLNE” DO ROZWOJU I EDUKACJI DZIECKA, CZYLI CO MOŻNA WZMACNIAĆ I PRZEJĄĆ Z EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ⁴¹

Ewa Filipiak uważa, że dziecko rozpoczynające edukację w szkole wnosi w interakcję edukacyjną swoje doświadczenia związane z uczeniem się. Wobec takiego założenia można wskazać kilka ważnych aspektów w rozwoju i edukacji ucznia na pierwszym etapie kształcenia.

Postawa dziecka wobec uczenia się – w dalszym ciągu należy w dziecku wzmocnić i podtrzymać postawę pozwalającą mu na eksplorowanie i samodzielne dochodzenie do wiedzy, a nie odtwarzanie, reprodukcję jej „po śladach”.

Instynkt ciekawości i popęd do pytania – warto pamiętać o podtrzymywaniu i rozwijaniu w uczniach instynktu ciekawości i popędu do pytania.

Wola uczenia się i chęć do nauki – należy zadbać o podtrzymanie i rozwijanie u dziecka wrodzonej dyspozycji do uczenia się, która przejawia się w ciekawości świata. Warto też zachęcać ucznia do dokonywania odkryć, wywoływać w dziecku wątpliwości, niepewności, zdziwienia.

Motywacja i zainteresowanie – rozpoznawanie, wzbudzanie i rozwijanie u ucznia zainteresowań. Mogą one stanowić siłę napędową i być cennym źródłem motywacji⁴².

ORGANIZACJA PROCESU NAUCZANIA-UCZENIA SIĘ

„Neurony umierają z nudów⁴³”

Mózg człowieka stanowi wielką zagadkę, a badania dowodzą, że ludzie wykorzystują jego możliwości tylko w niewielkim stopniu. Wiedza na temat zjawiska funkcjonalnego zróżnicowania półkul mózgowych pozwala lepiej wykorzystać możliwości każdego człowieka. „Każda z półkul potrafi zachowywać się autonomicznie, kontroluje przeciwne strony ciała i zarządza odmiennymi rodzajami aktywności umysłu. Lewa półkula, zwana logiczną lub naukową, kontroluje funkcję prawej strony ciała człowieka, odpowiada m.in. za mówienie, czytanie, pisanie, logikę, informacje cyfrowe, kolejność działań, analizę – od szczegółu do całości, pamięć operacyjną i myślenie przyczynowe. Prawa półkula, zwana *gestalt*, kontroluje funkcjonowanie lewej strony ciała człowieka, jest odpowiedzialna za język niewerbalny (obrazy, muzykę, sztukę i twórczość, spontaniczność, pamięć długotrwałą, intuicję czy wyobraźnię). Dobra komunikacja pomiędzy półkulami umożliwia myślenie zintegrowane. Poznanie i zrozumienie lateralizacji funkcji mózgu pozwoliło uczonym inaczej spojrzeć na proces nabywania wiadomości i umiejętności⁴⁴.”

Stosowane w praktyce szkolnej metody nauczania-uczenia się powinny wykorzystywać możliwości obydwu półkul mózgowych, ponieważ do optymalnego uczenia się jest potrzebna ich harmonijna współpraca. W odniesieniu do dzieci w młodszym wieku należy przede wszystkim wykorzystywać możliwości prawej półkuli, gdyż lewa jeszcze rozwija się i kształtuje do około dwunastego roku życia. W praktyce oznacza to działanie poprzez obrazy, kolory, ruch, muzykę, emocje, twórczość dziecięcą, spontaniczność i wyobraźnię. Dla wszystkich dzieci z dominującą półkulą *gestalt* ruch stanowi podstawę uczenia się. Tradycyjny system nauczania ma tendencje do pomijania niewerbalnych form intelektu. Preferuje uczniów z dominującą półkulą naukową (lewą) oraz lateralizacją prawostronną.

Środowisko edukacyjne sprzyja zmianom rozwojowym i wspiera procesy poznawcze, a jest nim nie tylko przestrzeń szkoły, ale również miejsca zawierające przekazy kulturowe, takie jak: galerie, muzea, biblioteki, parki i inne obiekty tworzące sferę publiczną (przestrzeń nasyconą informacjami i potencjalnie generującą konflikty poznawcze), otoczenie naturalne (przyrodnicze i sztuczne)⁴⁵.

Natomiast Aleksander Lewin zwraca uwagę, że poznawanie i opanowywanie rzeczywistości, w której dziecko jest zanurzone, dokonuje się nie tylko przez intelekt, ale również poprzez emocje⁴⁶ i instynkty. Zaangażowana

⁴¹ E. Filipiak, *Rozwijanie zdolności uczenia się. Z Wygotskim i Brunerem w tle*, GWP, Sopot 2012, s. 28.

⁴² Tamże. s. 28.

⁴³ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 84.

⁴⁴ A. Kopik, M. Zatorska, *Każde dziecko jest zdolne. Materiały metodyczne projektu „pierwsze uczniowskie doświadczenia drogą do wiedzy”*, Grupa Edukacyjna, Kielce 2009, s. 13.

⁴⁵ D. Klus-Stańska, *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, dz. cyt., s. 495.

⁴⁶ Neurodydaktycy również podkreślają rolę emocji w życiu dziecka.

jest tu zatem cała osobowość – w dużej mierze intuicyjnie, drogą stałych poszukiwań i stałego eksperymentowania. „Tylko takie wewnętrzne ogarnianie i wchłanianie rzeczywistości sprawia, iż przenika ona w głąb człowieka, kształtuje jego inteligencję, postawy, osobowość, wpływa na zachowanie”⁴⁷.

Rolą osoby dorosłej, towarzyszącej dziecku w tej swoiście holistycznej drodze, jest pomoc w kształtowaniu odpowiednich warunków i okoliczności, które będą sprzyjać, swobodnej ekspresji we wszystkich dziedzinach życia i twórczości ucznia, a także – w miarę możliwości – zapewnienie szansy przeżycia przy tym sukcesu.

Trzeba mieć na uwadze, że w środowisku stymulującym rozwój bodźców jest szansa na utrzymanie przy życiu nowo powstających komórek nerwowych. Jeśli pedagog w szkole wyzwoli w uczniach aktywność, autonomię i samodzielność, dzieci nie będą się nudziły i nie będą zestresowane. Taka sytuacja pozytywnie wpłynie na rozwój ich neuronów, które będą doskonale się rozwijały, a nie umierały.

Neurodydaktycy określają nudę mianem „trucizny dla mózgu”, wskazując jednocześnie, że jest ona papierkiem lakmusowym, który pokazuje, że naturalne procesy uczenia się zostały zahamowane⁴⁸. Słuszne zatem wydaje się stwierdzenie, że „inspirowanie rozwoju ucznia wymaga od nauczyciela autorefleksji nad wieloaspektowością i celowością podejmowanych działań”⁴⁹.

ADAPTACJA⁵⁰

Dzieci przychodzą do szkoły z bardzo różnym nastawieniem i nadziejami. Jeżeli uczniowie mają pozytywny stosunek i oczekiwania, które wynikają z zaufania do nauczyciela i kolegów z klasy, to wówczas w ich zachowaniach uwidacznia się zdolność do koncentracji, wysiłku i odporności na stres. Kluczowym zagadnieniem na początku „podjęcia się” roli ucznia i realizacji obowiązku szkolnego są osobiste nastawienia i przekonania⁵¹. Warto, aby nauczyciel poświęcił czas temu zagadnieniu i poprowadził cykl zajęć, których tematem będą następujące zagadnienia: nastawienie do nauki i korzyści z niej płynące, wysiłek jako nieodłączna składowa procesu uczenia się, gimnastyka mózgu (kinezylogia edukacyjna polegająca na efektywnych technologiach nauczania i uczenia się), emocje⁵².

W ten sposób w okresie początkowym nauczyciel ma możliwość uporania się z podstawowym problemem w codziennej pracy w szkole, tj. słabą (niską) motywacją uczniów do nauki lub nawet z jej brakiem. Dziecko, co jest zgodne z jego możliwościami rozwojowymi, chce zrozumieć, po co jest w szkole, czemu ma służyć jego pobyt w tym miejscu, dlaczego ma zajmować się tym, co mu się proponuje, a także – czemu ma to służyć w dalszej perspektywie życia⁵³.

Nauczyciel, żeby zrozumieć motywację małego człowieka i jego potrzeby, powinien udzielić sobie odpowiedzi na następujące pytania⁵⁴.

- W jaki sposób chciałbym być traktowany, gdybym był rodzicem?
- Jakie działania szkoły i pedagoga wzbudziłyby moje zaufanie do systemu edukacji?
- W jaki sposób chciałbym być informowany o problemach i zachowaniach swojego dziecka?
- Jakie okoliczności i działania szkoły i/lub nauczyciela wzbudziłyby we mnie jako rodzicu nieufność czy reakcje obronne?

Refleksja nad tymi zagadnieniami pomoże w opracowaniu konstruktywnej strategii współpracy nauczycieli z rodzicami.

⁴⁷ A. Lewin, *Źródła, podstawy i główne elementy koncepcji pedagogicznej Celestyna Freineta* [w:] *Pedagogika Celestyna Freineta – Dzieło i inspiracja*, W. Frankiewicz (red.), PSAPCF, Gdańsk 1993, s. 21.

⁴⁸ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 84.

⁴⁹ G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 74.

⁵⁰ M. Kędra, A. Kopik, *Umysły przyszłości. Edukacja wczesnoszkolna. Program nauczania dla I etapu kształcenia*, Agencja Rozwoju Edukacji, Kielce 2013, s. 200–201.

⁵¹ M. Taraszkiewicz, G. Redlisiak, W. Bednarkowa, Z. Taraszkiewicz, *Metody wspierania rozwoju ucznia. Niezbędnik dyrektora*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 167.

⁵² Tamże, s. 167–223.

⁵³ Tamże, s. 167.

⁵⁴ M. Grondas, *Rozwijanie umiejętności wychowawczych*, Społeczne Towarzystwo Oświatowe, Kraków 2004, s. 75.

JESZCZE W PRZEDSZKOLU

Pierwszym krokiem na drodze adaptacji jest nawiązanie współpracy ze szkołą, kiedy dziecko jest jeszcze w przedszkolu. Możliwości wspólnych działań są nieograniczone, zależą od kreatywności nauczycieli. Poniżej zamieszczono przykłady takich inicjatyw.

W ramach współpracy szkoły/przedszkola, które są aktywne w środowisku lokalnym, mogą:

- zapraszać dzieci wraz z nauczycielami na organizowane przez siebie imprezy;
- organizować wspólnie konkursy w obrębie różnych kategorii wiekowych;
- organizować wspólnie imprezy okolicznościowe (np. z okazji Dnia Babci i Dnia Dziadka) czy konkretne działania w ramach akcji środowiskowych (np. Sprzątanie Świata, Święto Pluszowego Misia);
- zorganizować akcję „Dzieci – dzieciom” polegającą na prowadzeniu zajęć z przedszkolakami przez uczniów z początkowych klas szkoły podstawowej;
- zorganizować akcję polegającą na uczestnictwie przyszłego nauczyciela klasy pierwszej w zajęciach proponowanych dzieciom uczęszczającym do przedszkola;
- zorganizować spotkanie nauczyciela klasy trzeciej z pobliskiej szkoły z przedszkolakami;
- zorganizować wizytę przedszkolaków w szkole (taka inicjatywa nie tylko pozwoli dzieciom z przedszkola poznać drogę prowadzącą do szkoły, lecz także będzie okazją do zaznajomienia się z drogą prowadzącą do miejsca, w którym uczą się uczniowie klas pierwszych, szansą zwiedzania budynku szkolnego, obejrzenia klasy, w której uczą się uczniowie klasy pierwszej, zobaczenia innych sal dydaktycznych, poznania nauczycieli, uczestniczenia w zajęciach o specjalnie zaplanowanym przebiegu.

Na pewno takie działania mogą przyczynić się do zmniejszenia trudności adaptacyjnych dziecka w szkole.

JUŻ W SZKOLE

Kiedy pierwszego września dziecko przekroczy próg szkoły, nauczyciel powinien zadbać o właściwą adaptację małego człowieka w tym miejscu. Pedagog musi zaplanować integrację zespołu klasowego, zapoznać uczniów z obiektami znajdującymi się na terenie szkoły, pomieszczeniami i pracownikami placówki. Uczniowie muszą mieć zagwarantowane bezpieczeństwo zarówno przed zajęciami, jak i po nich.

Zadaniem nauczyciela jest stworzenie takich sytuacji edukacyjnych, aby od pierwszego dnia pobytu w szkole towarzyszyły dziecku pozytywne emocje (dobre samopoczucie, radość). Są one bowiem pierwszymi wyznacznikami osiągnięcia przez najmłodszych uczniów szkolnego sukcesu.

„Rozpoczęcie nauki szkolnej to moment znaczący dla samego dziecka, jego rodziców i nauczycieli. Każdy nauczyciel pragnie, aby jego uczniowie czynili znaczące postępy, byli ciekawi świata, otwarci na potrzeby innych i zaangażowani w zdobywanie umiejętności i wiedzy. Każdy rodzic marzy, aby jego dziecko odnalazło się w szkole, aby miało dobrych kolegów i odnosiło sukcesy. Uznania i sukcesów pragną również dzieci. Dzisiejszy świat stawia przed dzieckiem na każdym etapie rozwoju wysokie wymagania”⁵⁵. Bardzo ważne jest: zorganizowanie dziecku takich warunków, w których poczuje się ono bezpiecznie; zbudowanie środowiska, które pozwoli odczuwać radość z bycia z innymi, radość zabawy i radość uczenia się; zorganizowanie środowiska, które da każdemu dziecku możliwość spełnienia się w roli ucznia.

Pierwszy dzień pobytu dzieci w szkole jest momentem szczególnym. Nauczyciel powinien zadbać, aby ten czas stał się dla dzieci wspaniałym i niezapomnianym przeżyciem. Pedagog jest zobligowany do tego, aby tak zaplanować tę pierwszą wizytę najmłodszych uczniów w szkole, by ci już następnego dnia rano nie mogli się doczekać rozpoczęcia edukacyjnej przygody. Uczeń powinien nabrać przekonania, że uczenie się jest ciekawe i przyjemne. W edukacyjnej wędrówce niejedną raz pojawią się trudności, które trzeba będzie pokonać. Uczniowie będą musieli włożyć wiele wysiłku i pracy, aby jak najwięcej poznać, zrozumieć, wiedzieć.

Ważne jest także to, aby rodzice (lub prawni opiekunowie) pierwszego dnia (lub jeszcze przed rozpoczęciem roku szkolnego) uczestniczyli w spotkaniu, na którym uzyskają wiele istotnych informacji na temat realizacji programu nauczania, zajęć i edukacji dzieci, sposobów wspierania dzieci przez opiekunów w rozwijaniu umiejętności i zdolności. Po takim spotkaniu rodzice (lub prawni opiekunowie) na pewno też chętniej wspomogą nauczyciela w jego działaniach.

Ważną kwestią jest, aby pedagog właściwie przygotował się do takiego spotkania, aranżując odpowiednio salę szkolną i przekonując rodziców (lub prawnych opiekunów) do wspólnego działania dla dobra dzieci.

⁵⁵ A. Kopik, *Wsparcie sześciolatka w szkole [w:] Edukacja. Równość czy jakość edukacji*, J. Łukasik, I. Nowosad, M.J. Szymański (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 154.

BAZA MATERIALNA

W sprawnie działającej szkole dominują porządek, powaga, naturalna pilność, motywacja do nauki, skupienie, dyscyplina. Wszystkie te czynniki sprzyjają funkcjonalnej pracy. W osiągnięciu takiego modelu szkoły pomaga stworzenie i/lub modernizacja bazy materialnej. Przywoływany już wielokrotnie w tej publikacji francuski pedagog Freinet radzi nauczycielom⁵⁶, co zrobić, aby stworzyć w szkole warunki umożliwiające skuteczną naukę dzieci.

- „Stwórzcie sobie dobrze zaopatrzoną bibliotekę pracy, załóżcie i powiększajcie kartotekę materiałów źródłowych, organizujcie wycieczki i zwiedzanie. Wtedy przełamięcie w sposób naturalny formalne i martwe ramy przestarzałych, scholastycznych technik”.
- „Zorganizujcie miejsce do przeprowadzania badań, zaopatrzcie się w niezbędny sprzęt, łatwy w obsłudze dla dzieci. Nowa technika, racjonalna i naukowa, wyprze na zawsze werbalne i abstrakcyjne podręczniki”.
- Zorganizujcie różnorodne materiały do działań artystycznych – „zobaczycie wówczas, z jaką pomysłowością wasi uczniowie będą posługiwać się narzędziami, które przygotowaliście do skutecznej realizacji ich twórczych dążeń, dla zaspokojenia ich funkcjonalnych pragnień”.

„Kierowanie procesem uczenia się młodszych uczniów jest trudne. Efektywny nauczyciel przygotowuje zajęcia tak, by odpowiadały ich naturalnym potrzebom”⁵⁷. Organizując pracę uczniów – czy to indywidualną, czy też grupową – nauczyciel musi świadomie zaplanować i zorganizować przestrzeń edukacyjną, szkolne środowisko uczenia. Środowisko fizyczne stanowi ramy, w których odbywa się proces nauczania-uczenia się. Istotna jest celowość zagospodarowania przestrzeni uwzględniająca zarówno indywidualną pracę uczniów, jak i pracę zorganizowaną w zespołach. Sala powinna być miejscem prawdziwego warsztatu pracy.

Nauczyciel, planując przestrzeń, musi przewidzieć kilka istotnych kwestii. Ustawienie stolików tworzy ramy kształtujące interakcję między pedagogiem a uczniem, umożliwia koncentrację na zadaniach w sytuacji pracy indywidualnej, sprzyja prowadzeniu dyskusji lub prezentacji wykonanych zadań. Ważny jest elastyczny układ takiej przestrzeni, który w łatwy sposób powinien dopasowywać się do rodzaju zadania i intencji dydaktycznej.

UKŁAD PRZESTRZENI A INTENCJA DYDAKTYCZNA:

- stoliki ustawione w kręgu – kiedy sytuacja dydaktyczna wymaga dyskusji, siedzenie w kole wzmacnia spontaniczność uczniów, aktywizuje ich do myślenia i działania;
- stoliki ustawione w rzędach – jeśli uczniowie wykonują pracę indywidualną, wymagającą skupienia, samokontroli; takie ukształtowanie przestrzeni umożliwi nauczycielowi ograniczenie interakcji między dziećmi i tym samym zredukowanie wpływu czynników rozpraszających;
- stoliki ustawione w zespołach – jeśli celem pedagoga jest uporządkowane uczestniczenie dzieci w zajęciach i praca w grupach.

Podejmując się aranżacji przestrzeni, nauczyciel wyodrębnia kąciki, a także miejsce do prezentacji posterowych lub prezentacji prac uczniów, które są efektem ich samodzielnych poszukiwań. Sala nie może być statyczna, musi być miejscem autentycznej pracy dzieci i pedagoga. W tym celu warto stworzyć w sali szkolnej:

- „Kąciki” tematyczne: książki, poezji, słuchania, pisanie (np. kącik ortograficzny/kącik gramatyczny), pracy nad prezentacją (np. kącik multimedialny). Ważne miejsce powinien zająć kącik materiałów źródłowych.
- Miejsce do pracy indywidualnej. Może ono być wyposażone w stanowiska przeznaczone zarówno do pracy nad problemem, jak i do przygotowania prezentacji. W sali powinny się zatem znajdować materiały audiowizualne, komputer, rzutnik, telewizor, odtwarzacz DVD, magnetofon, odtwarzacz płyt CD. Ważne jest, aby uczniowie mieli dostęp do pomocy naukowych, wiedzieli, że są one w zasięgu ręki, i potrafili z nich korzystać⁵⁸.

⁵⁶ C. Freinet, *O szkołę ludową*, dz. cyt., s. 339.

⁵⁷ G. Kryk, *Szkolne środowisko edukacyjne w procesie uczenia się młodszych uczniów* [w:] *Pedagogika i jej pogranicza*, I. Gembalczyk (red.), Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2007, s. 23.

⁵⁸ M. Kędra, *Nowoczesna Edukacja – szkoła w działaniu. Program nauczania dla edukacji wczesnoszkolnej*, ORE, 2011. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/468/nowoczesna+edukacja+-+szkola+w+dzialaniu.program+nauczania+dla+edukacji+wczesnoszkolnej+%281%29.pdf> (dostęp: 26.06.2014).

INDYWIDUALIZACJA⁵⁹

Indywidualizacja kształcenia lub inaczej personalizacja obecna jest w założeniach prawie każdego systemu edukacyjnego. Indywidualizacja ma na celu zapewnienie wszystkim uczniom możliwości optymalnego rozwoju. „Kształcenie dostosowane do indywidualnych potrzeb i możliwości ucznia to złożony, całościowy program, wymagający swobodnego zorganizowania dnia aktywności dziecka”⁶⁰. Treści ujęte w programie muszą być interpretowane przez nauczyciela i tak dostosowywane do możliwości uczniów, aby umożliwiły dzieciom odnalezienie własnej drogi rozwoju.

Indywidualizacja jest konsekwencją wyróżnienia przez Lwa Wygotskiego dwóch stref rozwoju dziecka: strefy aktualnego rozwoju i strefy najbliższego rozwoju. Strefa aktualnego rozwoju oznacza obszar zadań, które dziecko jest w stanie wykonać samodzielnie, bez pomocy osoby dorosłej. Natomiast w strefie najbliższego rozwoju, aby „odkryć świat”, młody człowiek potrzebuje wsparcia osoby bardziej kompetentnej⁶¹.

Trzeba pamiętać o tym, że każde dziecko przychodzące do szkoły jest inne. Nauczyciel powinien sobie uświadomić tę różnorodność uczniów i uwzględnić ją w swojej pracy pedagogiczno-dydaktycznej. Zdaniem Marzeny Żylińskiej „[...] jedne (dzieci⁶²) lubią czytać, inne liczyć, tańczyć, rysować lub konstruować budowle, a jeszcze inne są empatyczne i chętne do pomocy innym. Będą też takie, które chętnie coś zorganizują, mają własne pomysły i potrafią nakłonić innych do współpracy. Szczęśliwy rozwój dzieci zależy od tego, czy w szkole będą mogły rozwijać swoje talenty. Przyszły menedżer, fryzjerka, muzyk, ogrodnik, lekarka czy matematyk powinien dostać takie same szanse wyrobienia sobie pozytywnego obrazu własnych możliwości. Dostrzeganie wszystkich, a nie tylko wybranych uzdolnień, leży również w interesie całego społeczeństwa. Każda jednostronność jest szkodliwa. Dlatego szkoły nie powinny być nastawione na kształcenie jedynie małych profesorów teoretyków, dla których metodą poznawania świata jest przekaz werbalny, teorie, opisy i definicje, ale powinny umożliwić rozwój również pozostałym, np. tym, którzy talent mają w rękach, pięknie tańczą albo są świetnymi organizatorami. Słowa nie dla wszystkich są dobrym sposobem poznawania świata. W realnym świecie potrzebne są zarówno osoby szybkie, podchodzące do problemów syntetycznie, jak i wolni, wnikliwi i dokładni analitycy. Mądra szkoła powinna wspierać i jednych, i drugich, bo każdy sposób postrzegania świata przyda się do czegoś innego. Dobra szkoła, zamiast stawiać wszystkim takie same wymagania, powinna [...] każdemu umożliwiać rozwijanie uzdolnień. Dlatego indywidualizacja nauczania nie może być jedynie pustym hasłem ze szkolnej dokumentacji”⁶³.

PRACA Z UCZNIEM ZE SPECJALNYMI POTRZEBAMI EDUKACYJNYMI

Praca z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi powinna być prowadzona ze znajomością zasad działania odpowiadających charakterowi udzielanego wsparcia oraz z zastosowaniem reguł postępowania uwzględniających konkretne potrzeby edukacyjne ucznia. Istnieje też wiele uniwersalnych zasad wartych wprowadzenia do pracy indywidualnej. Rolą nauczyciela jest rozpoznawanie indywidualnych możliwości psychofizycznych dziecka oraz zaspokajanie ich poprzez tworzenie prawidłowych warunków edukacyjnych⁶⁴.

Poniżej przedstawiono przykładowe działania nauczyciela wobec uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

- Poznanie ucznia, określenie jego potrzeb i możliwości.
- Przeprowadzenie diagnozy pedagogicznej.
- Prowadzenie badań przesiewowych pod kątem rozpoznawania ryzyka dysleksji (Skala Ryzyka Dysleksji).
- Określenie profilu inteligencji (np. „Wachlarz własnych możliwości”⁶⁵).

⁵⁹ Opracowano na podstawie: M. Kędra, A. Kopik, *Umysły przyszłości...*, dz. cyt., s. 204–208.

⁶⁰ A. Kopik, M. Zatorska, *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, Agencja Rozwoju Edukacji, Kielce 2010, s. 73.

⁶¹ D. Klus-Stańska, *Rozwojowa zmiana poznawcza* [w:] *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, D. Klus-Stańska, M. Szczepaska-Pustkowska (red.), WAiP, Warszawa 2009, s. 468–469.

⁶² Przypis redakcji.

⁶³ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 280.

⁶⁴ E. Marek, *Analiza programów edukacji wczesnoszkolnej w kontekście diagnozowania i wspomagania rozwoju dzieci* [w:] *Diagnoza i terapia psychopedagogiczna w edukacji dziecka*, E. Marek, J. Łuczak (red.), Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2010.

⁶⁵ Można do tego celu wykorzystać autorskie narzędzie zamieszczone w książce autorstwa A. Kopik, M. Zatorska, *Wielorakie podróże...*, dz. cyt., s. 43–48.

- Skierowanie na diagnozę w poradni psychologiczno-pedagogicznej w celu dokonania specjalistycznej diagnozy (również pod kątem integracji sensorycznej).
- Przeanalizowanie wskazań zawartych w opinii/orzeczeniu.
- Zaplanowanie sposobów wsparcia dla ucznia – dostosowanie warunków edukacyjnych do potrzeb i możliwości dziecka.
- Zapoznanie rodziców ze sposobami realizacji specjalnych potrzeb edukacyjnych.
- Monitorowanie i sprawdzanie skuteczności podjętych działań.
- Przygotowanie indywidualnego programu edukacyjno-terapeutycznego dla uczniów niepełnosprawnych (mających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego).
- Przygotowanie przykładowych sposobów wspierania uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych.
- Usprawnianie zaburzonych funkcji percepcyjno-motorycznych.
- Stosowanie aktywizujących i polisensorycznych metod pracy.
- Stosowanie metod arteterapii⁶⁶.
- Różnicowanie zadań podczas zajęć szkolnych oraz prac domowych.
- Niewymaganie głośnego czytania na forum, w obecności rówieśników.
- Stosowanie pytań naprowadzających.
- Formułowanie nieskomplikowanych i zrozumiałych poleceń.
- Organizowanie sytuacji zapewniających dzieciom sukcesy, eksponowanie ich mocnych stron.
- Stosowanie wzmocnień pozytywnych (pochwały, nagrody).
- Wykorzystywanie pomocy dydaktycznych ułatwiających naukę czytania i pisanie (np. nakładki do czytania, podkładki pod książki, wskaźniki, nasadki do narzędzia pisarskiego).
- Wprowadzenie technik służących zapamiętywaniu i koncentracji (np. mapa myśli, symbole, piktogramy).
- Pozostawienie uczniowi dłuższego czasu na pamięciowe opanowanie definicji, wierszy.
- Stosowanie wielu ćwiczeń i powtórzeń w celu utrwalenia wiedzy i zautomatyzowania czynności.
- Nawiązanie pozytywnych relacji i dobrego kontaktu emocjonalnego z uczniami.
- Uczenie odpowiedzialności za własną pracę, wdrażanie ucznia do samokontroli.
- Zorganizowanie pomocy koleżeńskiej.
- Stosowanie różnych form aktywności.
- Rozbudzanie zainteresowań uczniów oraz angażowanie ich w działania na rzecz klasy, szkoły.
- Dostosowanie przestrzeni edukacyjnej do potrzeb psychofizycznych uczniów.
- Ustalenie i konsekwentne przestrzeganie obowiązującego systemu norm i zasad.
- Nawiązanie współpracy z rodzicami – systematyczna wymiana informacji na temat postępów lub trudności dziecka, udzielanie wskazówek do pracy z nim w domu. Stosowanie zasad w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (np. systematyczności i ciągłości oddziaływań, stopniowania trudności, pozytywnych wzmocnień, akceptacji dziecka i indywidualizacji, podążania za zainteresowaniami dziecka, niekarania za objawy).

Ogniwa procesu edukacji, do których należą kontrola i samokontrola osiągniętych przez uczniów kompetencji, są równocześnie elementami diagnozy oraz rozpoznania wyników procesu uczenia się. W kształceniu uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi nauczyciel i uczeń sprawdzają, w jakim stopniu udało się osiągnąć cele edukacyjne i terapeutyczne. Pedagog ocenia przede wszystkim wkład pracy ucznia, a nie efekt, dziecko zaś powinno samo zorientować się, co zrobiło dobrze, a co – źle. Jeżeli uczeń zna cel pracy i tok postępowania, będzie mógł skonfrontować wynik z założonym celem.

Dla prawidłowego przebiegu procesu kształcenia istotne jest, w jakim stopniu uczeń ma poczucie przynależności do środowiska rówieśniczego. Przykre doświadczenia, brak uznania i wiary we własne siły mogą spowodować izolowanie się lub agresję. Włączanie ucznia z niepełnosprawnością do grupy sprawnych rówieśników należy starannie przygotować. Uczniowie powinni wiedzieć o niektórych trudnościach koleżanki lub kolegi, ich możliwościach, o tym, kiedy powinni udzielać wsparcia. Nauczyciel musi wykorzystywać i kreować sytuacje, w których dzieci mogą działać wspólnie. Wybór drogi postępowania, ścieżki edukacyjnej powinien być podyktowany dobrem ucznia.

⁶⁶ Por. *Kształcenie zintegrowane z terapią pedagogiczną w teorii i praktyce*, E. Marek, R. Więckowski (red.), Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2001; E. Marek, *Arteterapia jako metoda wspomagająca pracę wychowawczą* [w:] *Sztuka w edukacji i terapii*, M. Knapik, W.A. Sacher (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.

PRACA Z UCZNIEM ZDOLNYM

Rozpoznanie i kształcenie uczniów zdolnych staje się sprawą priorytetową na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Taka sytuacja jest efektem zmian cywilizacyjnych – w tym potrzeb społecznych – ponieważ to właśnie uczniowie zdolni roszą, że w przyszłości będą mieć wpływ na rozwój różnych płaszczyzn życia⁶⁷.

Praca z uczniem zdolnym jest wyzwaniem dla samego nauczyciela, który musi uwzględnić fakt stawiania wyższych wymagań jednostkom szczególnie uzdolnionym. Pedagog musi też dostosować się do wysokich wymagań i oczekiwań ze strony tych uczniów. Kluczem do sukcesu w tym zakresie jest niewątpliwie osobowość nauczyciela, jego wiedza i entuzjazm, które będą ważnym elementem zorganizowanych działań szkoły ukierunkowanych na pracę z uczniem zdolnym. Dlatego niezbędne jest podjęcie działań pozwalających rozpoznać zdolności uczniów, utwierdzić ich w przekonaniu o posiadaniu określonych predyspozycji i wskazać możliwości rozwoju i odniesienia sukcesu⁶⁸.

Program, uwzględniający naturalną logikę rozwoju dziecka i dostrzegający jego zdolności dzięki wnikliwej obserwacji i właściwej diagnozie, pozwala określić profil poznawczy ucznia. Po zapoznaniu się z możliwościami ucznia nauczyciel powinien zaplanować indywidualną drogę rozwoju dziecka i pamiętać o tym, że w pracy z jednostką zdolną należy:

- dostosowywać metody, formy pracy i środki dydaktyczne do stylu uczenia się ucznia;
- organizować proces dydaktyczny tak, aby było w nim miejsce na podejmowanie przez uczniów inicjatyw badawczych, obserwacji;
- inicjować działania twórcze (np. pisanie książeczek, układanie wierszy, piosenek);
- zwiększać intensywność jego pracy, poszerzać zakres wiedzy, dostarczać w trakcie nauki większej liczby zadań o tym samym poziomie trudności;
- zachęcać do pomagania uczniom słabszym (wolontariat, kółka pomocy uczniowskiej);
- nagradzać osiągnięcia poprzez propagowanie pasji, które realizuje, oraz eksponować jego sukcesy;
- przydzielać trudniejsze zadania podczas pracy grupowej lub indywidualnej;
- stwarzać sytuacje wyboru zadań;
- różnicować stopień trudności prac domowych;
- przydzielać specjalne role (np. asystenta, lidera) zarówno podczas zajęć lekcyjnych, jak i pozalekcyjnych, a nawet umożliwiać organizację konkursów szkolnych związanych z ich zainteresowaniami i pasjami;
- zachęcać i motywować do udziału w zajęciach pozalekcyjnych.

WYBÓR ZADAŃ

Ważne jest również, aby nauczyciel proponował uczniom zadania o różnym stopniu trudności i różnym zakresie dotyczące tego samego tematu. To uczeń – po zapoznaniu się z zadaniami – próbuje, w zależności od tego, jak ocenia swoje umiejętności, wykonać zadania trudniejsze lub łatwe polecenia. Proponując dzieciom zadania o różnym stopniu trudności, pedagog musi pamiętać o tym, by polecenia te były starannie przygotowane. Dzięki indywidualizacji stymuluje się rozwijanie umiejętności samooceny i unika niepotrzebnej straty czasu (np. gdy jedni uczniowie nudzą się przy zbyt łatwych zadaniach, a drudzy znowu bezmyślnie przepisują od innych, ponieważ postawiono im za wysokie wymagania).

INDYWIDUALIZOWANIE PRACY Z UCZNIEM W ZAKRESIE KSZTAŁTOWANIA UMIEJĘTNOŚCI CZYTANIA

Dorota Klus-Stańska i Marzena Nowicka podkreślają znaczenie indywidualizacji pracy z uczniami i podawanych przez nauczyciela wzorców postępowania, gdyż dzieci rozpoczynające naukę w szkole nie mają, z czym skonfrontować doświadczanej rzeczywistości, nie mają też „neutralnego” poglądu, na czym polega czytanie. Starają się więc spełnić wszelkie oczekiwania nauczyciela, traktując jego polecenia jak wyrocznię⁶⁹. Obie badaczki podkreślają również znaczenie długofalowości celu nauki czytania.

⁶⁷ Zob. G. Kryk, *Specjalne potrzeby edukacyjne uczniów zdolnych* [w:] *Edukacja wczesnoszkolna. Teoria i praktyka. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Gabrieli Kapicy*, E. Smak, T. Kłosińska, I. Konopnicka (red.), Wydawnictwo UO, Opole 2013, s. 369–378.

⁶⁸ A. Olko, *Program pracy z uczniem zdolnym. Program wspierania aktywności muzycznej i plastycznej dzieci*, Rudnik nad Sanem 2000, s. 4., <http://apps.tvkdiana.pl/psp2rns/pub/szef/program.pdf> (dostęp: 26.06.2014).

⁶⁹ D. Klus-Stańska, M. Nowicka, *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, WSiP, Warszawa 2009, s. 12.

Klus-Stańska i Nowicka uważają, że nauczyciele i metodycy są nastawieni na natychmiastowy efekt (choć jest on pozorny). Pedagodzy nie chcą pogodzić się z myślą, że uczeń nabędzie umiejętności czytania dopiero po dłuższym czasie⁷⁰.

Anna Brzezińska uwrażliwia nauczycieli, aby w swojej pracy uwzględniali zróżnicowany poziom gotowości dzieci do podjęcia nauki czytania i pisania. Zdaniem badaczki pedagogzy nie powinni pomijać też niektórych właściwości osobowościowych uczniów, uświadamiając sobie potrzebę indywidualizacji w kształtowaniu tych umiejętności.

Autorka programu *Doświadczenie świata*, korzystając z koncepcji zawartych w książce *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisania*, podaje propozycje dotyczące możliwości indywidualizowania pracy z uczniem w zakresie kształtowania umiejętności czytania.

- Po opanowaniu podstaw umiejętności czytania dzieci mogą je doskonalić na podstawie różnorodnych książeczek i pisemek.
- Nauczyciel powinien uwzględniać preferencje dzieci, dobierając materiały do nauki czytania, i dostosowywać je do indywidualnych zainteresowań uczniów.
- Pedagog musi pamiętać, aby różnicować czas przeznaczony na opanowanie poszczególnych umiejętności cząstkowych, zgodnie z indywidualnym tempem uczenia się każdego dziecka.
- Każdy uczeń powinien mieć swój indywidualny program nauki czytania.
- Nauczyciel może tworzyć grupy, w których będzie kształtował określone umiejętności cząstkowe⁷¹.

Warto także, co sugerują Dorota Klus-Stańska, Marzenna Nowicka, żeby nauczyciel pamiętał o innych niezbędnych czynnikach⁷².

- Pedagog powinien dokonać wstępnej diagnozy realnych kompetencji uczniów (np. w zakresie umiejętności czytania) w celu indywidualizacji dalszego toku kształcenia. Jeżeli brakuje tego rodzaju precyzyjnych oczekiwań, zapis z *Podstawy programowej* (znajdujący się w punkcie: „Cele kształcenia – wymagania ogólne”), który mówi o konieczności „realizowania programu nauczania skoncentrowanego na dziecku, na jego indywidualnym tempie rozwoju i możliwościach uczenia się”, pozostaje bezużyteczny.
- Każdego dnia nauczyciel powinien poświęcić część czasu na czytanie książek, zgodnie z dziecięcymi preferencjami tematycznymi i kompetencjami.
- Nauczyciel powinien – w wyznaczonym do tego celu miejscu sali dydaktycznej – pracować z uczniami nieznanymi liter. Pozostałe dzieci mogą w tym czasie korzystać z ogólnie dostępnej biblioteczki klasowej i wybierać sobie interesujące je książki.
- Pedagog powinien pamiętać o tym, aby nie uczyć liter tych uczniów, którzy już je znają.
- Nauczyciel nie może hamować naturalnej ciekawości dziecka w sytuacji, gdy pyta ono o jakąś literę, która jeszcze nie została wprowadzona na zajęciach.
- Pedagog nie powinien zabraniać uczniom odgadywania z kontekstu, jakiej głosce odpowiada nieznaną im jeszcze litera.
- Nauczyciel nie może kazać czytać tekstów uproszczonych, ubogich leksykalnie i tematycznie tym uczniom, którzy z powodzeniem radzą sobie z bardziej zaawansowaną literaturą.
- Pedagog powinien założyć biblioteczkę klasową, z której uczniowie będą mogli skorzystać codziennie w czasie przeznaczonym na czytanie.

Zdaniem Anny Jurek „nie istnieje też zapewne jedna doskonała metoda początkowej nauki czytania i pisanie, która w przypadku każdego dziecka zawsze dawałaby znakomite efekty, i którą można by zastosować w każdych warunkach”⁷³.

⁷⁰ Tamże, s. 28.

⁷¹ Za: A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012, s. 192–193.

⁷² D. Klus-Stańska, M. Nowicka, *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 12–34.

⁷³ A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie*, dz. cyt., s. 200.

METODY PRACY KONCENTRUJĄCE SIĘ NA UCZNIU I JEGO UCZENIU SIĘ

Prezentowane w niniejszej pracy metody i techniki pracy:

- kształcą umiejętności ponadprzedmiotowe;
- motywują uczniów do pracy;
- są najbardziej efektywne (strategie/metody już stosowane i sprawdzone przez nauczyciela piszącego program);
- działają na emocje, potrafią zaintryguować;
- są dostosowane do indywidualnych potrzeb uczniów.

Nauczyciel powinien wybierać metody pracy odpowiednie dla grupy uczniów, z którą pracuje, oraz dla samego siebie. Dlatego też w tym programie nie zostały podane gotowe rozwiązania; przedstawiono tylko różne propozycje. W programie *Doświadczenie świata* przyjęto, że dzieci powinny zdobywać umiejętności i wiadomości głównie przez własne działania.

Metody, które nauczyciel będzie stosował w pracy z uczniami, muszą być dobierane celowo i świadomie, bowiem, jak twierdzi Celestyn Freinet, „każda metoda, która chce zmusić do picia kogoś, kto nie czuje pragnienia, jest godna pożałowania. Każda metoda jest dobra, jeśli budzi apetyt wiedzy i wyzwala silną potrzebę pracy”⁷⁴. Spełnienie tego warunku jest konieczne, żeby dzieci były zainteresowane nabywaniem kompetencji, a praca nauczyciela była skuteczna.

Autorka programu preferuje metody aktywne, które cechuje:

- nastawienie na wewnątrznie motywowaną aktywność dziecka;
- preferowanie dyskusyjnych i zespołowych form pracy;
- stwarzanie okazji i warunków do wielozmysłowego poznawania rzeczywistości;
- różnorodność źródeł stymulowania aktywności dzieci;
- postawa nauczyciela⁷⁵.

NAUKA CZYTANIA I PISANIA⁷⁶

Najnowsze definicje czytania podkreślają psycholingwistyczny charakter tego procesu, wymagającego zarówno zdolności poznawczych, jak i umiejętności lingwistycznych⁷⁷. Grażyna Krasowicz-Kupis podaje jedną ze współczesnych definicji czytania. Jej zdaniem czytanie jest złożonym procesem psycholingwistycznym opartym na dekodowaniu tekstu oraz na interpretowaniu jego treści. Od czytającego wymaga sprawności językowej na poziomie fonologicznym, morfologicznym, syntaktycznym, semantycznym oraz sprawności poznawczych, głównie w zakresie percepcji wzrokowej, słuchowej, procesów pamięciowych oraz dokonywania operacji umysłowych na poziomie myślenia pojęciowego⁷⁸.

Na efektywność procesu czytania i pisania ma wpływ kształcenie sprawności fonologicznej. Anna Jurek, powołując się na koncepcję Daniela Elkonina i Davida Wooda, zauważa, że ćwiczenia fonologiczne pozwalają dostrzec i zrozumieć związki liter z dźwiękami. Umiejętność dostrzegania takich asocjacji jest podstawowym mechanizmem poznawczym dla opanowania umiejętności czytania. Warunkiem sukcesu w nauce czytania jest sprawne funkcjonowanie u dzieci systemu fonologicznego. Dzieci nieprzejawiające zaburzeń w tym zakresie są w stanie rozpocząć naukę rozpoznawania odniesień brzmień słów do zapisu literowego około piętego roku życia⁷⁹. Anna Brzezińska uważa, że w procesie czytania równie ważną rolę, jak rozwój językowy i poznawczy, odgrywają czynniki emocjonalno-motywacyjne. Ważne jest, aby proces czytania kojarzył się uczniom z czymś ciekawym, ważnym, pożytecznym i pozytywnym⁸⁰.

⁷⁴ C. Freinet, *O szkołę ludową...*, dz. cyt., s. 17.

⁷⁵ E. Filipiak, „Nowa jakość” edukacji językowej [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999, s. 76.

⁷⁶ Polecam książki: A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisania*, dz. cyt.; A. Jurek, *Metody nauki czytania i pisania z perspektywy trudności uczniów*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012.

⁷⁷ A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisania*, dz. cyt., s. 154.

⁷⁸ G. Krasowicz-Kupis, *Psychologia dysleksji*, PWN, Warszawa 2008, s. 290.

⁷⁹ A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisania*, dz. cyt., s. 155.

⁸⁰ A. Brzezińska, *Kształtowanie i doskonalenie umiejętności czytania i pisania w klasach I–III* [w:] *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*, A. Brzezińska (red.), WSiP, Warszawa 1987, s. 94–104.

Anna Jurek, powołując się na opinie wielu autorów, zwraca uwagę, że „stosowane metody czytania i pisanie powinny umożliwić uczniom opanowanie sztuki dekodowania. Dekodowanie to strategia umożliwiająca odczytywanie wszystkich wyrazów, w tym nigdy wcześniej niewidzianych czy też sztucznie utworzonych. Umiejętność dekodowania, polegająca na poprawnym przekładaniu liter na dźwięki (fonemy) i łączeniu dźwięków ze sobą w celu skonstruowania słów, jest etapem koniecznym do osiągnięcia poprawności i biegłości w czytaniu”⁸¹. Dalej badaczka, powołując się na dzieła licznych autorytetów w tej dziedzinie, pisze, że „działania związane z nauką czytania i pisanie warto podporządkować podejściom polisensorycznym, ponieważ im więcej analizatorów bierze udział w poznawaniu, tym jest ono wszechstronniejsze, trwalsze i bardziej efektywne [...]. Poza tym metody wielozmysłowe mają tę dodatkową zaletę, że zapewniają równe szanse wszystkim uczniom ze względu na różnice indywidualne między nimi w zakresie strategii przetwarzania informacji i odmiennych stylów uczenia się”⁸².

Badania naukowe wykazały, że proces opanowania czytania i pisanie rozwija się stopniowo i przebiega od opracowania graficznej postaci informacji na poziomie fonologicznym. Dziecko w miarę zdobywania doświadczenia opanowuje sposób przetwarzania informacji zawartych w strukturze morfologicznej i organizacji syntaktycznej zdania. Następnie doskonalą sprawności semantyczne, które umożliwiają integrację poszczególnych informacji w spójną reprezentację tekstu. Stopniowym zmianom podlega również sposób rozumienia i przetwarzania tekstu. Zależy on od umiejętności rozpoznawania i wyrażania znaków graficznych oraz ich dźwiękowych odpowiedników, wiedzy dotyczącej struktury zdania i tekstu, a także od ogólnej wiedzy dziecka, jego oczekiwań i kontekstu sytuacyjnego. Czynniki te mają wpływ na rozwój umiejętności na coraz wyższym poziomie, pozwalających nie tylko na odtwórcze, ale również twórcze przetwarzanie informacji⁸³.

Na podstawie dotychczasowych wyników badań Anna Jurek stwierdza, że „ze wszystkich metod nauki czytania najbardziej skuteczny wydaje się foniczny wariant metody dźwiękowej. Jego zastosowanie umożliwia osiągnięcie poprawnego, dokładnego i biegłego czytania. Ma on również wpływ na rozumienie czytanego tekstu. Metodyka wymaga jednak od nauczyciela znajomości podstaw fonetyki i fonologii, w tym fonotaktyki, by umiejętnie dobrać materiał do ćwiczeń i prawidłowo je prowadzić”⁸⁴.

SPOSOBY WSPOMAGANIA AKTYWNOŚCI JĘZYKOWEJ UCZNIÓW

Dziecko odczuwa naturalną potrzebę uczenia się języka, aby móc komunikować się z innymi i przekazywać swoje myśli.

Sprawność i poprawność językowa rozwija się najskuteczniej w sytuacjach, gdy dziecko może wypowiadać się w różnej formie na temat tego, co je zadziwiło lub zafascynowało, angażując uwagę i myśl. Podejmowanie aktywności werbalnej przez dziecko powinno odbywać się również w sytuacjach niestereotypowych, innych niż sytuacje komunikowania szkolnego. Integracja i różnorodność ćwiczeń uwzględniająca operowanie słowem podczas konstruowania wypowiedzi o własnych przeżyciach, emocjach, doświadczeniach, przekonaniach, opiniach powinna być także realizowana w kontaktach z innymi w klimacie zaufania i bezpieczeństwa, który pozwala doświadczać innej – niż własna – perspektywy podczas rozmów, negocjacji, dzielenia się spostrzeżeniami i poglądami⁸⁵.

Zgodnie z teorią konstruktywizmu dziecko, ucząc się języka i myślenia, nie przejmuje gotowych informacji o rzeczywistości, lecz odkrywa je podczas aktywności własnej – badając, eksperymentując, tworzy wiedzę o świecie oraz własny system językowy, odkrywa istotę języka. Dziecko, ucząc się, poszukuje znaczeń, jest aktywnym uczestnikiem interakcji oraz współwystępujących w niej procesów uczenia się, nie zapamiętuje proponowanych mu rozwiązań, buduje własne teorie, analizując doświadczenia i wiedzę potoczną, tworzy rozumienie otaczającej je rzeczywistości⁸⁶.

⁸¹ A. Jurek, *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie*, dz. cyt., s. 156.

⁸² Tamże, s. 156–157.

⁸³ Tamże, s. 158.

⁸⁴ Tamże, s. 200.

⁸⁵ J. Dunn, *Przyjaźnie dzieci*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008, s. 58.

⁸⁶ D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, dz. cyt., s. 74–150.

Wyzwalaniu i rozwijaniu mowy uczniów służą różnorodne sposoby i ćwiczenia organizowane w sytuacjach realnych i symulowanych, w których dzieci:

- mogą działać, eksperymentować, badać, formułować pytania;
- współpracować, dyskutować, rozmawiać w małych zespołach;
- mają prawo do błędu, a samodzielność treści wypowiedzi, formułowanych nawet w nieporadnej formie, są wyżej cenione niż dosłowność przekazu;
- inspirowane są różnorodnością tematów, wielością form i celów mówienia, perspektyw interpretacyjnych, przyjmują różne role komunikacyjne (np. pytają, instruują, pouczają, kierują działaniem);
- mogą wyrażać zaangażowanie emocjonalne i poznawcze.

Wzbogacaniu sytuacji mówienia sprzyjają pytania, które powinny zawierać różnorodne typy komunikatów, angażować emocje uczniów, przywoływać ich osobiste doświadczenia, dotyczyć spraw złożonych, umożliwiać interpretację. Dobre pytanie jest stymulatorem intelektu, wyzwaniem dla myślenia – trzeba w nie wniknąć. Wymaga nieschematycznych i przemyślanych odpowiedzi.

Płynność procesu tworzenia pytań można rozwijać nauczyciela, który – ćwicząc formułowanie pytań na zróżnicowanym materiale, wykorzystując naturalne sytuacje i pomysły dzieci, obserwacje przedmiotów, obiektów, teksty – sprawi, że uczniowie będą mogli dostrzec, jak najwięcej szczegółów, myśleć refleksyjnie i zdobyć jak najwięcej informacji. Cenne wydaje się także konstruowanie tzw. pytań filozoficznych⁸⁷.

Wspomagając rozwój mowy dziecka, pedagodzy powinni zadbać o wytworzenie tzw. klimatu językowego wyrażającego się w dominujących sposobach użytkowania języka w codziennych relacjach w klasie szkolnej⁸⁸.

W aktywności językowej ważne jest również wykorzystywanie wszystkich naturalnych sytuacji i pomysłów dzieci inspirujących do tworzenia różnego rodzaju tekstów mówionych, które często zostają utrwalone w formie pisemnej. Organizowanie i wzbogacanie sytuacji mówienia powinno uwzględniać:

- przygotowanie ćwiczeń komunikacyjnych lub stworzenie odpowiedniej sytuacji związanej z organizowaniem procesu dydaktycznego (np. eksperymentowanie w małych zespołach, współpracę grupową nad projektem, dyskusje, prezentacje instruktażowe)⁸⁹;
- stosowanie metod dyskusyjnych i zespołowych – opartych na rówieśniczym tutoring – jako sposobów stymulujących aktywność językową ucznia⁹⁰.

SAMODZIELNE DOCHODZENIE DO WIEDZY W EDUKACJI PRZYRODNICZEJ

Edukacja przyrodnicza, wspierając kontakt poznawczy dziecka ze światem zewnętrznym, kształtuje umiejętność spostrzegania, obserwowania, rozpoznawania i pokonywania trudności, rozwiązywania problemów, aktywnego uczestnictwa w zachodzących zmianach, rozumienia siebie i otaczającej rzeczywistości, uwrażliwia na problemy środowiska życia człowieka⁹¹. Rozwija umiejętności posługiwania się metodami badawczymi w poznawaniu przyrody, rozumienie pojęć, motywuje do poszukiwań i samodzielnego zdobywania informacji.

W *Podstawie programowej kształcenia ogólnego* są zapisane wyraźne zalecenia, które bezpośrednio bądź pośrednio dotyczą edukacji uczniów w obszarze edukacji przyrodniczej.

W dążeniu do wypełniania zaleceń pomocą może organizowanie częstych i wartościowych kontaktów ze środowiskiem, zapewniających osobiste działanie, własną aktywność dziecka. Elementy wiedzy, do których uczniowie dochodzą samodzielnie, są najbardziej stabilne w systemie wiedzy dziecka⁹².

„Najlepszym źródłem wrażeń, spostrzeżeń i przeżyć młodszych uczniów są naturalne okazy w naturalnym środowisku, z którymi uczeń winien się spotykać każdego dnia. Takiemu poznaniu sprzyjają przemyślane i zaplanowane wycieczki do różnych miejsc i ekosystemów oraz wyjazdy na zielone szkoły, dzięki którym

⁸⁷ M. Szczepka-Pustkowska, *Tropami dziecięcych pytań filozoficznych* [w:] *Światy dziecięcych znaczeń*, D. Klus-Stańska (red.), Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2004, s. 202–232.

⁸⁸ D. Klus-Stańska, *Konstruowanie wiedzy w szkole*, dz. cyt., s. 139.

⁸⁹ D. Klus-Stańska, M. Nowicka, 2009, *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 96.

⁹⁰ E. Filipiak, *Metody i techniki stymulowania aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym* [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Teoria i praktyka edukacyjna w zmieniającej się Europie*, t. I: *Kształcenie języka ojczystego dziecka*, M.T. Michalewska, M. Kisiel (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002, s. 98.

⁹¹ R. Więckowski, *Pedagogika wczesnoszkolna*, WSiP, Warszawa 1993, s. 153–154.

⁹² J.S. Bruner, *W poszukiwaniu teorii nauczania*, PIW, Warszawa 1974; J. Koziński, *Psychologia myślenia*, PWN, Warszawa 1968.

uczeń może zobaczyć faunę i florę oraz związki i zależności zachodzące w świecie, a także różne przedmioty w miejscu ich występowania⁹³.

Kontakt z otaczającym środowiskiem umożliwia różne sposoby zdobywania wiedzy – na drodze rozwiązywania problemów, przez doznania emocjonalne, poprzez działania praktyczne – co podnosi efektywność i atrakcyjność procesu kształcenia. Prace społeczne podejmowane przez uczniów na rzecz środowiska (np. porządkowanie terenu wokół szkoły) stanowią doskonałe przygotowanie do aktywnego uczestnictwa w życiu miejscowości, regionu i kraju, wiążą emocjonalnie ze środowiskiem, kształtują postawy odpowiedzialności za wykonywaną pracę, uczą dyscypliny, gospodarności, organizacji pracy⁹⁴.

W kontakcie ze środowiskiem uczniowie nabywają praktycznych umiejętności, które są potrzebne w codziennym życiu. Warto pamiętać, że w tym obszarze edukacji istnieje realna możliwość zbliżenia szkoły do życia, aby „przywrócić kształceniu charakter doświadczenia życiowego, rozciągając je w czasie i przestrzeni”⁹⁵.

Do najbardziej wartościowych sposobów poznawania przyrody należą metody samodzielnego dochodzenia do wiedzy. Ich najważniejszymi cechami są: aktywizacja uczniów, wzbudzanie zaciekawienia, rozwijanie samodzielności, podnoszenie motywacji do uczenia się, przekształcanie wiedzy biernej w czynną, rozwijanie myślenia, zastosowanie poznanych wiadomości w praktyce. Mirosława Parlak zachęca nauczycieli do stosowania na zajęciach z dziećmi własnych pomysłów, wprowadzania autorskich modyfikacji, które mogą polegać na:

- poznawaniu różnorodnych roślin rosnących (np. w lesie, na łące, na terenie dzikim niezagospodarowanym – nieużytkach), liczeniu gatunków roślin rosnących na określonym (małym) fragmencie łąki, lasu itp.; w celu przeprowadzania tego rodzaju zajęć nauczyciel powinien wybrać fragment danego środowiska, oznaczyć go patykami wbitymi w ziemię oraz kolorową taśmą;
- zachęceniu dzieci do podjęcia działań praktycznych na rzecz ochrony i zachowania środowiska (np. przygotowywanie w ciągu całego roku kalendarzowego – w zależności od potrzeb – pokarmu dla zwierząt na zimę: zbieranie i suszenie owoców roślin zielnych, krzewów i drzew dziko rosnących, zbiór nasion, suszenie trawy, uprawa roślin okopowych; zakładanie przyszkolnego ogrodu ekologicznego z różnorodnymi gatunkami roślin, poidłami dla ptaków, kompostownikiem; zapewnienie miejsca do życia wielu organizmom zwierzęcym);
- pracy metodą „burzy mózgów” podczas realizacji rozmaitych zagadnień (np. powtórne wykorzystywanie odpadów papierowych jako metoda pozyskiwania papieru czerpanego i materiału wykorzystywanego w produkcji zabawek i pomocy naukowych);
- sporządzaniu przewodników tematycznych po danym ekosystemie: w tym celu każdy uczeń (lub grupa) wykonuje prace związane z projektem (zbiera informacje, przygotowuje je w sposób wybrany przez siebie, np. fotoreportaż, album, gazetka szkolna wydawana cyklicznie).
- objęciu opieką roślin występujących w bliskim otoczeniu (np. zainicjowanie akcji „Mój zielony przyjaciel” – drzewo, krzew, kwiat); w tym celu każde dziecko (lub grupa) wybiera jedną z roślin wieloletnich żyjących w otoczeniu szkoły, domu, a następnie poszukuje informacji na temat wybranej rośliny, aby ją lepiej poznać. Uczestnictwo w tego typu zajęciach może polegać też na innych działaniach: podlewaniu „zielonego przyjaciela” w czasie suszy (zwłaszcza wiosną i latem), ochronie pni drzew i krzewów przed gryzoniami, stosowaniu naturalnych środków ochrony przed szkodnikami, określeniu związków między ludźmi a otaczającą ich przyrodą, dostrzeganiu pozytywnego wpływu natury na samopoczucie i zdrowie człowieka⁹⁶.

METODY SŁUŻĄCE MATEMATYCZNEMU MYŚLENIU MŁODSZYCH UCZNIÓW⁹⁷

„Dzieci od najmłodszych lat wzmacniają i doskonalą umiejętności matematyczne oraz kształtują pozytywne myślenie o matematyce, która jest częścią ludzkiej egzystencji. Nauczyciele powinni uzmysławiać małym uczniom, że matematyka jest wokół nich i ma zastosowanie w wielu dziedzinach życia”⁹⁸.

⁹³ G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 77.

⁹⁴ J. Sarnačka, *Wykorzystanie środowiska lokalnego w nauczaniu i wychowaniu dzieci klas początkowych*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986, s. 72.

⁹⁵ E. Faure, *Raport „Uczyć się, aby być”*, PWN, Warszawa 1975, s. 337.

⁹⁶ M. Parlak, *Wiedza i świadomość ekologiczna uczniów klas trzecich szkół podstawowych [w:] Wczesna edukacja dziecka. Wobec wyzwań współczesności*, I. Adamek, Z. Zbróg (red.), Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2011, s. 92.

⁹⁷ Opracowano na podstawie: M. Kędra, A. Kopik, 2013, *Umysły przyszłości...*, dz. cyt., s. 192–194.

⁹⁸ I. Fechner-Sędzicka, B. Ochmańska, W. Odrobina, *Rozwijanie zainteresowań i zdolności matematycznych uczniów klas I–III szkoły podstawowej. Poradnik dla nauczyciela*, ORE, Warszawa 2012, s. 5.

Zdaniem Doroty Klus-Stańskiej i Aliny Kalinowskiej czynnikiem wygaszającym matematyczne myślenie uczniów jest, wciąż jeszcze szeroko stosowany, transmisyjny model nauczania matematyki, który opiera się na kierowniczej roli nauczyciela i stosowaniu metod podawczych⁹⁹. Jeśli pedagog chce, żeby uczniowie osiągnęli sukces, powinien wyrabiać w nich przekonanie, że są w stanie samodzielnie rozwiązywać zadania. Właśnie takie przeświadczenie dzieci muszą regularnie wynosić z zajęć. Nauczyciel jest zobligowany do tego, aby pokazać, że matematyka to logiczny i spójny system. Wszystko można zrozumieć i niczego nie trzeba się uczyć na pamięć. Matematyka wymaga logicznego myślenia, a nie mechanicznego stosowania zestawu wyuczonych algorytmów¹⁰⁰.

Stosowane w nauczaniu matematyki metody powinny pozwalać na pełne jej rozumienie. Poniżej zamieszczone są wybrane sposoby realizowania z dziećmi treści matematycznych.

Gry i zabawy dydaktyczne – są bardzo lubiane przez dzieci. Wspomagają wysiłek intelektualny, rozwój myślenia i działania oraz uatrakcyjnają zajęcia. Dzieci nie są znudzone, a przez własne działanie szybciej opanowują treści, pokonują trudności i wyrównują braki. Można je stosować w czasie realizowania nowego materiału, a także podczas powtarzania wcześniej poznanych pojęć¹⁰¹.

Ważne jest także to, że gry są prowadzone między uczniami, a nie w relacji uczeń – nauczyciel. Dziecko rozmawia z partnerem równorzędnym – swoim kolegą. Wprowadzenie pewnych pojęć za pomocą gier może dać lepsze wyniki niż stosowanie metod tradycyjnych¹⁰².

Gry planszowe typu „ściganki”¹⁰³ – w czasie zajęć można korzystać z gotowych plansz, ale atrakcyjniejsze dla dzieci będą tablice wspólnie skonstruowane, z ułożonymi „własnymi” przepisami (np. o rozwiniętej fabule). Ta forma aktywizacji matematycznej ma zastosowanie w grach (np. rzucanie kilku kostek doskonale ćwiczy i utrwala sprawność rachunkową, a dziecko, żeby wygrać, musi sprawnie liczyć: dodawać, odejmować, mnożyć, dzielić).

Karty matematyczne¹⁰⁴ – gry z wykorzystaniem kart matematycznych mogą być dobrym sposobem kształtowania umiejętności matematycznych uczniów. W czasie ćwiczeń doskonalenia pojęć liczbowych oraz sprawności rachunkowych wykorzystuje się zwykłą talię kart¹⁰⁵ (np. podczas nauki dodawania i odejmowania w klasie I czy w trakcie nauki mnożenia i dzielenia w klasie II i III).

Karty matematyczne – „Tabliczka mnożenia” – zabawy i gry z tymi kartami dzielimy na dwie grupy: zabawy, w trakcie których dzieci zapoznają się z kartami oraz gry, których celem jest opanowanie tabliczki mnożenia. Składają się ze 110 kart: 55 kart czarnych i 55 kart czerwonych. Na czarnych kartach zaprezentowane jest mnożenie dwóch liczb, a na czerwonych wynik mnożenia. Na każdej karcie znajdują się kafelki, ułożone w rzędach i kolumnach. Kafelki umieszczone na środku kart stanowią konkretyzację symbolicznych zapisów. Jeżeli dziecko nie potrafi jeszcze podać wyniku mnożenia, może po prostu policzyć kafelki i uczestniczyć w zabawie lub grze. Tak jest na początku, przy zapoznawaniu dzieci z kartami oraz podczas pierwszych gier i zabaw. Potem dzieci starają się podawać wyniki z pamięci, dzięki motywacji: „chcę wygrać i dlatego muszę zapamiętać”. W trakcie gier i zabaw kartami odbywają się tak intensywne ćwiczenia, że nawet dzieci o słabej pamięci i te ze specyficznymi zaburzeniami zdolności matematycznych są w stanie opanować tabliczkę mnożenia. Karty można z powodzeniem wprowadzić na zajęciach wyrównawczych i w pracy indywidualnej. To również sposób efektywnej pomocy dzieciom z dyskalkulią. Taka forma zajęć dba o kojarzenie matematyki z przyjemnymi emocjami¹⁰⁶.

Metoda „kruszenia” – to znana metoda rozwiązywania zadań tekstowych. Jej podstawy opracowali m.in. Arnold Kaufmann i Michel Fustier. Zakładali oni, że tworzenie nowych obiektów jest możliwe dzięki „kruszeniu”

⁹⁹ D. Klus-Stańska, A. Kalinowska, *Rozwijanie myślenia matematycznego młodszych uczniów*, Warszawa 2004, s. 24–26.

¹⁰⁰ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 148.

¹⁰¹ Tamże, s. 78.

¹⁰² Z. Semadeni, *Nauczanie początkowe matematyki*, WSiP, Warszawa 1991, s. 35–38.

¹⁰³ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, WSiP, Warszawa 1994, s. 228–232.

¹⁰⁴ A. Grabowski, *Gry karciane rozwijające u dzieci umiejętność dodawania i odejmowania liczb*, WKM Rachmistrz, Szczecinek 1999.

¹⁰⁵ Zob. <http://zabawazmatematyka.blogspot.com/2012/05/karty-matematyczne.html> (dostęp: 26.06.2014).

¹⁰⁶ A. Grabowski, *Gry, zabawy i ćwiczenia z tabliczką mnożenia*, cz. I, WKM Rachmistrz, Szczecinek 1996, s. 1.

już istniejących¹⁰⁷. Dla uczniów metoda ta jest bardzo atrakcyjna i ciekawa. Polega na modyfikowaniu zadania, czyli zmniejszaniu lub zwiększaniu liczby danych i ich wartości, zastępowaniu danych innymi, rezygnacji z niektórych danych, a także przekształcaniu zadania, jego odwracaniu, wprowadzaniu nowych związków i zależności. Można ją stosować zarówno podczas wprowadzania nowego materiału, jak i w czasie sprawdzania nabytych wiadomości. Proces „kruszenia” rozpoczyna się zawsze od tzw. zadania bazowego, które jest najczęściej złożone, otwarte, niestandardowe i nigdy nie zawiera pytania. Jadwiga Hanisz proponuje następujące wersje metody „kruszenia”:

- wersja I – uczniowie układają jak największą liczbę pytań szczegółowych, później przygotowują działania do tych pytań na podstawie zadania bazowego;
- wersja II – ta wersja jest odwrotnością wersji pierwszej. Na podstawie zadania bazowego uczniowie układają jak największą liczbę działań, a potem przygotowują pytania do tych działań.
- wersja III – uczniowie na podstawie polecenia wyjściowego wymyślają nowe, szczegółowe zadania tekstowe i przedstawiają je w formie zakodowanej (np. graf, oś liczbowa, drzewka), a następnie słownie określają.

TECHNIKI NAUCZANIA CELESTYNA FREINETA

„Posługujemy się nazwą «techniki Freineta», aby pokazać, że nie chodzi nam o jakąś metodę idealną, ale o nową technikę pracy szkolnej, której zaletą jest to, iż zrodziła się, przeszła próbę, jest stale ulepszana w praktyce codziennej naszych szkół. Technika ta wymaga niewątpliwie uzasadnień teoretycznych, naukowych, ale przede wszystkim wymaga sprzyjających warunków środowiskowych, odpowiednich urządzeń i narzędzi oraz dobrze wyszkolonych, twórczych nauczycieli”¹⁰⁸.

Celestyn Freinet zachęca nauczycieli do tworzenia sytuacji edukacyjnych, podczas których przywraca się pierwszeństwo takim wartościom, jak: „odczuwanie, przeżywanie, rozumienie, uspołecznienie, miłość i życie”¹⁰⁹. Te sytuacje determinują:

- wyjście naprzeciw zainteresowaniom i potrzebom dzieci;
- przygotowanie dzieci do świadomego zdobywania wiedzy, aktywnego poznawania świata;
- uczenie wyrażania samego siebie poprzez różne formy swobodnej ekspresji;
- umożliwienie dziecku przeżywania radości tworzenia, uczenia się;
- kształtowanie i doskonalenie umiejętności ponadprzedmiotowych;
- przygotowanie dziecka do podejmowania nowych zadań edukacyjnych na wyższym poziomie edukacji¹¹⁰.

W koncepcji pedagogicznej Freineta występują różne techniki. Techniki pedagogiczne, zdaniem Aleksandra Lewina, „zajmują poczesne miejsce w pracy klas freinetowskich, ale są to tylko pewne formy czy narzędzia pedagogiczne, sprzyjające wytworzeniu naturalnej motywacji pracy dzieci i pozwalające wespół z wieloma innymi technikami realizować oryginalną koncepcję nauczania i wychowania”¹¹¹.

Planowanie pracy – Celestyn Freinet kładzie nacisk na to, aby w treści planów nie było ogólnikowych haseł, ale konkretne projekty prac, które będą pełnić funkcję wskazówek zarówno dla nauczyciela, jak i uczniów. W odniesieniu do tygodniowego planu zajęć uczniowie wytyczają własne plany, wybierają swobodne tematy. Samodzielne decyzje podnoszą ich poczucie odpowiedzialności, co przekłada się na rzetelne wykonanie podjętego zadania. W pierwszej klasie planowanie powinno odbywać się codziennie, a na koniec zajęć należy omówić wykonane zadania. Pod każdym planem (powieszonym na ścianie lub tablicy) powinna znajdować się tabela ocen. Na koniec tygodnia uczniowie klasy drugiej i trzeciej prezentują wszystkie wykonane prace, teksty, zdobyte informacje, rysunki, referaty, wyniki doświadczeń i proponują sobie ocenę, którą nauczyciel podtrzymuje lub poprawia. Ocenę uczniowie wpisują do swojej tabeli¹¹².

Narada klasowa – to klucz do organizacji samorządnego życia klasy, miejsce podejmowania wspólnych decyzji, organizacji pracy, planowania, realizowania oraz ewaluacji projektów. Narada klasowa jest ściśle związana

¹⁰⁷ J. Hanisz, *Układanie i rozwiązywanie zadań metodą „kruszenia”*, „Życie Szkoły” 1990, nr 8, s. 387–391.

¹⁰⁸ C. Freinet, *O szkołę ludową*, dz. cyt., s. 518–550.

¹⁰⁹ C. Freinet, *Gawędy Mateusza*, dz. cyt., s. 14.

¹¹⁰ M. Kędra, M. Zatorska, *Razem z dzieckiem*, ORE, Warszawa 2014, s. 54.

¹¹¹ A. Lewin, *Wychowanie. Tryptyk pedagogiczny. Korczak, Makarenko, Freinet*, Wydawnictwo „Nasza Księgarnia”, Warszawa 1986, s. 116–117.

¹¹² H. Semenowicz, *Nauczyciel – freinetowiec* [w:] „Freinetowskie Inspiracje”, G. Maszczyńska-Góra (red.), nr 2, Wydawnictwo PSAPF, Kraków 1998, s. 5–7.

z prawami i obowiązkami, jakie przysługują członkom każdej grupy, oraz odpowiedzialnością. W czasie narady klasowej prowadzi się rozmowy, pytając: „Co nowego?” i „Co słyhać?”, planuje pracę, odczytuje treść gazetki wychowawczej, odwołuje się cały czas do ustalonych reguł życia. W czasie narady klasowej trzeba podsumować tygodniowy plan pracy i dokonać samooceny¹¹³.

Gazetka wychowawcza – służy do swobodnego wyrażania sądów, opinii i życzeń dotyczących spraw związanych z życiem klasy. Zawiera hasła: „dziękujemy”, „krytykujemy”, „proponujemy”. Dzieci mają prawo i obowiązek wypowiadać się na temat zachowania swoich kolegów. Uczniowie oceniają postępowanie innych, a informacje zapisują na kartce, którą podpisują swoim imieniem i nazwiskiem. W ten sposób uczą się odpowiedzialności za własne wypowiedzi. Problemy poruszone w gazetce powinny być omawiane na naradzie klasowej¹¹⁴.

Reguły życia – pozwalają na regulację życia społecznego w grupie rówieśniczej, wynikają z potrzeb życia klasy i uznawanych wartości. W tworzeniu reguł uczestniczą aktywnie dzieci i dorośli. Reguły życia powstają w formie zapisu kolejnych punktów właściwego postępowania, często w momencie zaistnienia konkretnego zdarzenia w życiu danej grupy. Każda reguła życia jest podpisywana przez wszystkich uczniów. W tradycyjnej szkole reguły nazywane są kodeksem postępowania lub regulaminem zachowania i ustalane są na początku roku szkolnego. Reguły w ujęciu Freineta ustalane są w trakcie bieżących wydarzeń, w różnym czasie. Dotyczą spraw ważnych. Uczą odpowiedzialności i poczucia własnej wartości¹¹⁵.

Swobodny tekst – technika ta jest wolna od narzucania tematu i formy wypowiedzi. Tekst może być inspirowany przeżyciami dziecka (np. po wycieczce, obejrzanym spektaklu, przeżytym doświadczeniu). Wyróżnia się swobodny tekst mówiony i swobodny tekst pisany.

W pracy ze swobodnym tekstem pisany występują następujące etapy:

- pisanie;
- czytanie i wybór tekstów w grupach;
- prezentacja wybranych tekstów;
- głosowanie i wybór jednego tekstu;
- zapisanie tekstu na tablicy;
- wspólne poprawienie tekstu pod względem ortograficznym, gramatycznym i stylistycznym;
- wzbogacenie tekstu o nowe określenia, synonimy, metafory za zgodą autora;
- przepisanie poprawionego tekstu przez wszystkich uczniów.

Swobodny tekst jest punktem wyjścia do dalszych działań, takich jak:

- malowanie obrazów;
- tworzenie przedstawień teatralnych;
- prezentowanie tekstów w formie utworów muzycznych;
- doświadczeń poszukujących;
- poszukiwań źródłowych.

Kontynuacją tej techniki jest gazetka uczniowska, gazetka klasowa lub gazetka szkolna, która zawiera zbiór swobodnych tekstów. Inną formą kontynuacji jest korespondencja międzyszkolna, która polega na wysyłaniu tekstów do korespondentów¹¹⁶.

¹¹³ Z. Napiórkowska, *Samorządna organizacja życia klasy (z doświadczeń klas freinetowskich)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 56–78.

¹¹⁴ Tamże, s. 50–55.

¹¹⁵ Tamże, s. 33–50.

¹¹⁶ C. Freinet, *O szkołę ludową*, dz. cyt., s. 387–421.

Budowanie „kompleksu zainteresowań” w pracy z dziećmi. Zasadniczą cechą „kompleksu zainteresowań” jest jego charakter badawczy, przy czym działania tego typu ukierunkowane są celowo tak, by znaleźć odpowiedzi na pytania dotyczące tematu, które zostały postawione przez dzieci. To sposób na rozwijanie wiedzy, umiejętności i sprawności intelektualnych, polegający na tym, że mały uczeń sam stawia pytania, sam szuka odpowiedzi i autonomicznie podejmuje decyzje dotyczące rodzaju wykonywanych działań. Dobrze opracowany „kompleks zainteresowań” angażuje intelekt oraz emocje dzieci, musi zawierać określone cechy: dziecięcą inicjatywę, podejmowanie decyzji przez dzieci oraz ich zaangażowanie. Wówczas będzie wspólną przygodą nauczyciela i jego uczniów.

„Kompleks zainteresowań” budują dzieci wspólnie z nauczycielem na podstawie demokratycznie wybranego swobodnego tekstu. Na podstawie tego wyboru uczniowie formułują temat poszukiwań, a następnie decydują o przebiegu przedsięwzięcia i jego zakończeniu.

Zasady organizacyjne obowiązujące podczas pracy nad „kompleksem zainteresowań”:

- czas trwania zależy od tempa realizacji zagadnienia;
- temat zostaje wybrany przez dzieci, a cele „kompleksu zainteresowań” są spójne z treściami programu;
- nauczyciel wspólnie z dziećmi przygotowuje mapę myśli, aby ustalić, jaki jest stan wiedzy uczniów. Następnie pedagog organizuje pracę tak, żeby dzieci poznały nowe treści zgodne z programem nauczania;
- dzieci wybierają zadania, szukają odpowiedzi;
- nauczyciel obserwuje aktywność badawczą dzieci;
- uczniowie zdobywają wiedzę przez szukanie odpowiedzi na pytania i aktywność badawczą;
- materiały przygotowuje nauczyciel i udostępnia je dzieciom;
- zajęcia w terenie bazują na technice „doświadczeń poszukujących” i stanowią istotny element zajęć.
- „kompleks zainteresowań” obejmuje kształtowanie wszystkich umiejętności;
- zajęcia koncentrują się na aktywności badawczej, szukaniu odpowiedzi na pytania z wykorzystaniem materiałów. Nauczyciel pomaga uczniom w przyswojeniu treści w trakcie omówienia lub dyskusji.
- aktywności (np. rysowanie, pisanie, konstruowanie) są bodźcem do przyswajania przez dzieci coraz bardziej złożonych pojęć, przyrostu wiedzy i umiejętności.¹¹⁷

Doświadczenia poszukujące – dzieci cechuje spontaniczność działania, aktywność, chęć doświadczania. Zadania, które proponuje nauczyciel, wykonują chętniej, jeśli zaakceptują je jako własne, jeśli staną się ich autorami lub współautorami. Do najskuteczniejszych czynności należą te, które rozwijają postawę badawczą, poszukującą, które stymulują myślenie twórcze dzieci. Temu celowi służą projekty i freinetowska technika pracy „doświadczenia poszukujące”. Jest to forma, dzięki której dziecko samodzielnie podejmuje działania. U dzieci w młodszym wieku jest to pierwszy etap w rozwijaniu ciekawości poznawczej i postawy badawczej. Dziecko poszukuje informacji w źródłach, analizuje, projektuje, wnioskuje, uogólnia.¹¹⁸

Fiszki autokorektywne – można wykorzystać w każdym momencie zajęć do samodzielnej pracy ucznia. Składają się one z dwóch kart: na jednej jest napisane zadanie z poleceniem (P), a na drugiej umieszczona jest poprawna odpowiedź (W). Po wykonaniu polecenia uczeń ma obowiązek sprawdzenia go i ewentualnego poprawienia błędu. Zadania powinny być ułożone według rosnącego stopnia trudności. Dzięki pracy z fiszką autokorektywną dziecko uczy się samokontroli i samooceny, stwarza mu się możliwość indywidualnego toku pracy, podnoszenie osiągnięć, wyrównywanie braków, a co ważne, uczeń pokonuje trudności w atmosferze współpracy.¹¹⁹

WYBRANE METODY I TECHNIKI AKTYWIZUJĄCE

Jeżeli nauczyciel chce, aby uczniowie:

- czuli się bezpiecznie, rozwijali swoje najlepsze strony, akceptowali siebie i innych, myśleli krytycznie, twórczo, refleksyjnie i logicznie, analizowali problemy, uwzględniając różne ich aspekty, poszukiwali i sprawdzali pomysły i rozwiązania – powinien stosować w trakcie zajęć metody twórczego rozwiązywania problemów (np. „burza mózgów”, technikę 635, mapy myśli);

¹¹⁷ M. Kędra, M. Zatorska, *Razem z dzieckiem*, dz. cyt.

¹¹⁸ M. Kędra, *Nowoczesna Edukacja – szkoła w działaniu...*, dz. cyt.

¹¹⁹ Tamże, s. 89.

- potrafili dyskutować, słuchać innych, negocjować i przyjmować różne punkty widzenia – powinien posługiwać się metodami i technikami dyskusyjnymi (np. debata, metaplan, sieć);
- rozumieli podstawowe pojęcia, potrafili analizować, klasyfikować, negocjować wyodrębniać cechy istotne i nieistotne – powinien w trakcie zajęć posługiwać się metodami tworzenia i definiowania pojęć (np. asocjogram, kula śniegowa);
- potrafili planować i urzeczywistniać marzenia – powinien stosować metody planowania (np. „gwiazda pytań”, ewaluacja);
- potrafili analizować, klasyfikować, porządkować – powinien wykazać się praktyczną znajomością metod hierarchizacji (np. diamentowe uszeregowanie, piramida priorytetów, poker kryterialny).

Przykłady wybranych metod i technik aktywizujących¹²⁰

Mapa pojęciowa (zwana też mapą myśli, mapą pamięci) – polega na wizualnym opracowaniu pojęcia z wykorzystaniem rysunków, symboli, wycinków, krótkich słów, zwrotów i haseł. „Zbieranie informacji” odbywa się tu przez notowanie wszystkich skojarzeń i zastosowanie specyficznej formy graficznej. Mapa myśli jest wykorzystywana również do definiowania pojęć, rozwiązywania problemów, planowania działań itp.¹²¹. Mapę pojęciową zalicza się do nieliniarnych form notowania, którą można stosować w różnych sytuacjach dydaktycznych¹²².

„Układanka” (zwana „puzzle”, „Jigsaw”) – metoda aktywnego opanowania materiału przez zrzućenie odpowiedzialności na uczniów. Technika ta polega na tym, że zespół jest podzielony na tzw. grupy eksperckie. Każde dziecko w grupie musi skorzystać z pomocy (wiedzy i umiejętności) innego ucznia, a także pomóc pozostałym uczniom, będącym członkami zespołu¹²³.

„Zabawa na hasło” – metoda polegająca na zdobywaniu informacji i wykonywaniu określonych zadań przez różne grupy uczniów. Ważne jest, aby pamiętać, że poszczególne zespoły pracują nad odmiennymi zagadnieniami i – aby metoda ta przyniosła skutek – grupy powinny być od siebie odseparowane (np. przebywać w różnych częściach sali szkolnej lub w innych pomieszczeniach). Czas zabawy jest z góry określony, po jego upływie następuje prezentacja efektów. „Zabawa na hasło” jest zmodyfikowaną propozycją z pedagogiki zabawy¹²⁴.

„Dywanik pomysłów” – metoda poszukująca, polega na prowadzeniu w grupach dyskusji połączonej z techniką wizualizacji według pięciu etapów: rozpoznanie problemu, propozycja rozwiązań problemu, deklaracja intencji, ewaluacja, podsumowanie. Efekty dyskusji są spisywane na paskach papieru. Paski ułożone w „dywanik” ukazują wielość rozwiązań¹²⁵.

„Diamentowe uszeregowanie” (zwane „karo”) – technika polegająca na zestawianiu listy priorytetów (czterech, dziewięciu lub więcej) w układ, który przypomina swoim kształtem „diament” lub „karciane karo”. W tej metodzie aktywizującej najważniejsza zasada znajduje się na szczycie figury, mniej ważne informacje są umieszczane coraz niżej. „Diamentowe uszeregowanie” zachęca do podejmowania decyzji w grupie, negocjacji i kompromisu¹²⁶.

„Poker kryterialny” – gra dydaktyczno-planszowa polegająca na zestawianiu informacji do nadrzędnego hasła według kryteriów pierwszorzędnych, drugorzędnych i dalszych. W metodzie tej uczniowie naśladują grę w karty: tasują, rozdają, przyporządkowują zgodnie z ustalonymi regułami. W „pokerze kryterialnym” zespół klasowy jest podzielony na kilka grup (np. pięcioosobowych)¹²⁷.

¹²⁰ Na podstawie: M. Kędra, A. Kopik, *Umysły przyszłości...*, dz. cyt., s. 178–187.

¹²¹ J. Krzyżewska, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji wczesnoszkolnej*, cz. I, Wydawnictwo AU OMEGA, Suwałki 1998, s. 60–61

¹²² Zob. G. Kryk, *Notowanie – ważna, lecz zaniedbana w edukacji wczesnoszkolnej umiejętność* [w:] *Edukacja małego dziecka. Wychowanie i kształcenie w praktyce*, E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, E. Zalewska-Bujak (red.), tom II, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Cieszyn – Kraków 2010, s. 62–69.

¹²³ J. Krzyżewska, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 90–92.

¹²⁴ Tamże, s. 93–94.

¹²⁵ Tamże, s. 63–64.

¹²⁶ Tamże, s. 65–66.

¹²⁷ Tamże, s. 69–70.

„**Kula śniegowa**” – technika polegająca na rozwiązywaniu określonego problemu najpierw samodzielnie, a następnie w parach, czwórkach, ósemkach itd. Ta metoda aktywizowania daje szansę na sprecyzowanie swojego zdania na określony temat, umożliwia nabywanie doświadczenia i śledzenie procesu uzgadniania stanowisk. Technika „kuli śniegowej” pozwala uczniom zaprezentować wspólnie wypracowane ustalenia¹²⁸.

„**Sześć myślących kapeluszy**” – technika polegająca na zainicjowaniu dyskusji nad określonym problemem z podziałem na grupy dyskusyjne. W metodzie tej myśli i poglądy są przedstawione w sposób uporządkowany, co daje szansę wypracowania większej liczby korzystnych rozwiązań („sześć kapeluszy” to sześć różnych sposobów myślenia). Kapelusze różnego koloru symbolizują sposoby postrzegania problemu, jego analizy, znajdowania rozmaitych rozwiązań i argumentowania:

- **kapelusz biały (fakty)** – uczeń (tzw. mały komputer) opiera się na faktach, liczbach, danych, argumentuje na płaszczyźnie rzeczowej, nie wydaje żadnych opinii;
- **kapelusz czerwony (emocje)** – uczeń (człowiek kierujący się emocjami) ukazuje emocje i uczucia, wyraża przypuszczenie (zarówno pozytywne, jak i negatywne), na bieżąco przekazuje swoje odczucia;
- **kapelusz czarny (pesymizm)** – uczeń (pesymista) widzi wszystko w czarnych kolorach, wnosi trudności, wszystko jest dla niego niemożliwe, widzi zagrożenia i braki, wydaje negatywne opinie;
- **kapelusz niebieski (równowaga)** – uczeń (tzw. dyrygent orkiestry) odznacza się chłodnym dystansem, kontroluje i czuwa nad innymi, decyduje o przyznawaniu głosów, dokonuje podsumowania dyskusji;
- **kapelusz żółty (optymizm)** – uczeń (optymista) kieruje się optymizmem, myśli pozytywnie, konstruktywnie, widzi świetlaną przyszłość, wskazuje zalety i korzyści danego rozwiązania;
- **kapelusz zielony (możliwości)** – uczeń (tzw. innowator) charakteryzuje się kreatywnością, wskazuje zupełnie nowe oryginalne pomysły¹²⁹.

Inscenizacja – polega na odtworzeniu wydarzeń opisywanych w lekturze, tekstach czytanek, scenariuszach stworzonych przez nauczyciela lub samych uczniów. Pozwala integrować proces nauczania i wychowania i rozwijać dziecięcą wyobraźnię¹³⁰.

Odgrywanie ról – jest charakterystyczne dla dziecięcych zabaw „na niby”. Dzieci są niezwykle dobrymi obserwatorami, a także mistrzami w wiernym naśladowaniu i udawaniu. Odgrywanie ról z własnego życia pozwala lepiej zrozumieć własne zachowanie, intencje, priorytetowe wartości. Umożliwia uczenie się przez udział w sytuacjach wyobrażonych. Może pomóc w uświadomieniu sobie, że są sytuacje, w których warto zmienić swoje zachowanie. Uczeń odgrywa określoną rolę (np. wcielając się w rolę dziecka swoich rodziców) w rozmowie z nauczycielem. Gra ta umożliwia badanie osobistego doświadczenia, samowiedzy przez obejście siebie w sytuacji życiowej. Można też zaproponować dzieciom odgrywanie ról innych postaci rzeczywistych czy historycznych. Ta technika aktywizująca stanowi doskonały sposób na to, aby lepiej poznać świat widziany i odczuwany z perspektywy drugiego człowieka¹³¹.

Drama – „polega na improwizacji angażującej ruch i gest, mowę, myśli i emocje. Rola pedagoga ogranicza się do inspirowania treści improwizacji oraz dyskretnej i życzliwej pomocy w budowaniu przez uczniów poczucia własnej odrębności, wiary w siebie i harmonii współistnienia z otoczeniem”¹³². Twórcą systemu wychowania dzieci i młodzieży opartego na dramie jest Brian Way. Przestrzeń zagadnień wychowawczych, edukacji etycznej i moralnej jest pierwszym obszarem zastosowania dramy. Istotą tej techniki aktywizującej jest konflikt zaczerpnięty z życia, literatury lub po prostu wymyślony. Metoda dramy nie sięga do napisanych tekstów, nie uwzględnia podziału na role. Uczniowie sami improwizują na podstawie własnych doświadczeń i wiedzy. Starają się być reżyserami wydarzeń, w których uczestniczą. Technika dramy doskonali umiejętność wypowiedzenia własnych poglądów, uczy komunikatywności, rozwija język ciała i gestów, pozwala lepiej zrozumieć

¹²⁸ Tamże, s. 56–58.

¹²⁹ Tamże, s. 85–86.

¹³⁰ E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, cz. I, Zakład Wydawniczy SFS, Kielce 2000, s. 83.

¹³¹ J. Krzyżewska, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 120.

¹³² Tamże, s. 123.

przeżycia własne i innych. Uczniowi powierza się funkcję kreatora, sprawcy działań, a nie tylko wykonawcy poleceń nauczyciela. Drama nie jest inscenizacją przygotowaną wcześniej, ma więc duże walory wychowawcze. Jest metodą pozwalającą przekazywać treści kształcenia w powiązaniu z przeżyciem i doświadczeniem. Nie jest inscenizacją ani teatrem. Polega na improwizacji, skłania uczestników do wchodzenia w role (np. „przeżyłem, więc wiem”), a nie do ich odgrywania¹³³.

Zabawy integrujące grupę i zabawy twórcze

Według Wincentego Okonia zabawa jest „działaniem wykonywanym dla własnej przyjemności, a opartym na udziale wyobraźni, tworzącej nową rzeczywistość. Choć działaniem tym rządzą reguły, których treść pochodzi głównie z życia społecznego, ma ono charakter twórczy i prowadzi do samodzielnego poznania i przekształcania rzeczywistości”¹³⁴. Zdaniem Gabrieli Kapicy zabawa to działalność dobrowolna, zazwyczaj bezinteresowna, podejmowana ze względu na przyjemność, jakiej dostarcza samo jej wykonywanie¹³⁵. „Zabawy dzieci związane są z wykorzystywaniem różnych, nieraz najprostszych, przypadkowych przedmiotów. Wyobraźnia dziecka potrafi je ożywić, nadać im rozmaite funkcje i role”¹³⁶. Do zabaw integrujących zaliczamy: „Przejście przez tunel oczu i tunel rąk”, „Tratwę ratunkową”, „Co będzie dalej?”, „Iskierkę przyjaźni”, „Łańcuch przyjaźni”, „Wspólną historię”, „Plecy do pleców”, „Czyje to ręce?”, „Złap swoje imię”, „Rosnącą rzeźbę” itp.

„Zabawy twórcze (zwane również tematycznymi) – za pośrednictwem tych zabaw dzieci wyrażają w sposób twórczy interesujące je strony życia. Nie są sztucznie przygotowane przez wychowawców”¹³⁷. Dzięki zabawie dziecko rozwija swoją wyobraźnię. „Wyobraźnia i fantazja przewijają się w zabawach twórczych, kiedy dzieci tak chętnie odtwarzają życie Indian, bitwy i sceny wojenne, wydarzenia historyczne czy życie środowiska własnego”¹³⁸.

Praca w obwodach stacyjnych – wymaga częściowej zmiany organizacji sali. Nauczyciel przygotowuje zestaw ćwiczeń z poleceniami i materiałami pomocniczymi. Układa je na osobnych stolikach – stacjach tak, aby mogło pracować jednocześnie kilka grup uczniów. Na każdej ławce znajdują się inne polecenia dostosowane do poziomu i umiejętności dzieci. Stacje można podzielić na obowiązkowe i fakultatywne. Na stacjach uczniowie pracują indywidualnie, w parach lub małych grupach.

Fazy pracy w obwodach stacyjnych:

- rozmowa wprowadzająca;
- wspólny przegląd stacji;
- praca na stacjach;
- podsumowanie.

Każdy z uczniów lub cała grupa pracuje we własnym tempie i ma możliwość sprawdzenia poprawności rozwiązania. Są w tym celu wykorzystywane karty kontrolne lub pomoce dydaktyczne z tzw. możliwością „kontrolni błędu”. Po wykonaniu pracy przy wszystkich stacjach dzieci mogą usiąść na dywanie (w kręgu) i na forum wspólnie podsumować swoje działania.

METODA PROJEKTÓW EDUKACYJNYCH

Podstawowym sposobem organizacji pracy uczniów w metodzie projektów jest dzielenie ich na grupy, w których realizowane są małe lub duże zadania. Najważniejszymi celami tej metody jest „kształtowanie umiejętności planowania i organizacji pracy uczniów, zbierania i selekcjonowania informacji, rozwiązywania problemów, pracy w grupie, podejmowania decyzji, oceniania, komunikowania się”¹³⁹. Uczniowie w trakcie realizacji

¹³³ J. Krzyżewska, *Aktywizujące metody i techniki w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 123.

¹³⁴ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984, s. 358.

¹³⁵ Por. G. Kapica, *Zabawa jako forma wychowania* [w:] *Encyklopedia psychologii*, W. Szewczuk (red.), Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1998, s. 1024.

¹³⁶ Tamże, s. 1026.

¹³⁷ W. Okoń, *Zabawa a rzeczywistość*, WSiP, Warszawa 1987, s. 159.

¹³⁸ Tamże, s. 274.

¹³⁹ E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie...*, dz. cyt., s. 53.

projektu rozwijają wszystkie kompetencje kluczowe (ponadprzedmiotowe) przydatne im w szkole, w działalności pozaszkolnej oraz w dorosłym życiu.

Metodę projektu możemy podzielić na trzy etapy:

Etap 1 – początek projektu

W pierwszym etapie następuje wybór i wprowadzenie do tematu w grupie oraz ustalenie listy pytań będących podstawą aktywności dzieci. Analizowana jest dostępność materiałów, możliwość zaproszenia ekspertów i przeprowadzenia zajęć w terenie. Nauczyciel, wprowadzając dzieci w temat projektu, stara się ustalić zakres wspólnych doświadczeń uczniów, przygotować siatkę tematyczną dotyczącą obecnego zasobu wiedzy dzieci oraz sporządzić listę pytań do projektu (np. „Czego chcemy się dowiedzieć?” „Co chcemy osiągnąć?” „Jak to zrobimy?”). Wybór tematu uzależniony jest od aktualnych przeżyć i obserwacji najbliższego środowiska.

Etap 2 – realizacja projektu

W drugim etapie dzieci zgłębiają wybrany przez siebie temat projektu. Szukają odpowiedzi na postawione pytania. Nauczyciel powinien:

- tak zaplanować realizację projektu, aby uczniowie mieli możliwość zadawania pytań, nabywania różnych umiejętności, posługiwania się przyborami w pracach konstrukcyjnych oraz sporządzania rysunków z obserwacji;
- zaplanować zajęcia terenowe i spotkania z ekspertami.

Aktywność badawcza dzieci w czasie realizacji projektu powinna opierać się na wyprawach w teren, rozmowach z ekspertami, bezpośrednim poznawaniu przedmiotów, korzystaniu z dodatkowych materiałów źródłowych. Dzieci w trakcie drugiego etapu przedstawiają to, czego się dowiedziały za pośrednictwem rysunków, zapisków, konstrukcji czy inscenizacji. Do działań w trakcie realizacji projektu można również zaprosić rodziców, aby zapoznać ich z wybranym tematem oraz planowanymi zajęciami.

Etap 3 – zakończenie projektu

W trzecim etapie mali badacze podsumowują to, czego się nauczyli. Ważne jest, aby dzieci mogły dokładnie omówić to, co poznały, aby nadać większe znaczenie swoim doświadczeniom oraz dokonać ich personalizacji. W trzecim etapie – tak jak w dwóch poprzednich – dzieci również powinny brać udział w podejmowaniu decyzji. Uczniowie bez problemu opiszą zdobytą wiedzę i umiejętności, jeżeli w trakcie dyskusji będą mogli obejrzeć swoje prace lub inne formy dokumentacji przebiegu projektu (np. zdjęcia czy konstrukcje). Nauczyciel przeprowadza dyskusję podsumowującą, analizuje projekt w świetle dokumentacji, a także ocenia, w jakim stopniu osiągnięto zakładane cele¹⁴⁰.

FORMY ORGANIZACYJNE PRACY UCZNIÓW¹⁴¹

Formy organizacyjne pracy młodszych uczniów są zdeterminowane przez cele i zadania kształcenia, liczbę dzieci objętych oddziaływaniem dydaktycznym, charakterystyczne właściwości poszczególnych zajęć, miejsce i czas pracy uczniów, wyposażenie szkoły w pomoce naukowe itp. Podstawowymi formami organizacyjnymi pracy uczniów jest działalność indywidualna, grupowa i zbiorowa.

- Praca indywidualna (jednostkowa zróżnicowana) z wykorzystaniem kart pracy – pozwala na dostosowanie treści i wymagań do możliwości i zainteresowań ucznia.
- Praca w grupach jednorodnych pod względem zdolności – uczniowie dzielą się wiedzą i doświadczeniami z uczniami o podobnych możliwościach.
- Praca w grupach o zróżnicowanym poziomie – dzieci uczą się wspierać innych, pokonywać nieśmiałość, przekazywać w sposób zrozumiały posiadaną wiedzę.

„Nauczanie frontalne i stosowanie metod podawczych, kiedy to uczniowie siedzą biernie w ławkach i oglądają swoje plecy, jest z tego punktu widzenia najmniej efektywną formą nauki. Współpraca z innymi osobami

¹⁴⁰ Por. J.H. Helm, L.G. Katz, *Mali badacze – metoda projektu w edukacji elementarnej*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2003, s. 36.

¹⁴¹ Por. M. Kędra, A. Kopik, *Umysły przyszłości...* dz. cyt., s. 196.

jest zdaniem neurobiologów źródłem głębokiej satysfakcji. Joachim Bauer twierdzi nawet, że drugi człowiek jest dla nas najsilniejszym narkotykiem. Oznacza to, że mózg czerpie dużo większą satysfakcję z pracy grupowej niż indywidualnej. Wspólna praca nad zadaniami stwarza każdej osobie okazję do wykazania się własnymi talentami. Najlepsze efekty grupa osiąga wtedy, gdy różni jej członkowie uzupełniają się i gdy każdy wnosi do końcowego produktu coś innego”¹⁴².

Praca grupowa powinna polegać na negocjacjach, które są źródłem wiedzy i rozwoju strategii intelektualnych, na generowaniu wielu pomysłów, dzieleniu się znaczeniami, wzajemnym uzupełnianiu informacji, rozstrzygnięciu wątpliwości¹⁴³.

Wskazane jest także stosowanie losowego doboru grupy, aby podczas realizowania wspólnych celów możliwa była integracja osób o zróżnicowanym potencjale intelektualnym i społecznym. „W celu optymalizacji procesu kształcenia ważne jest, aby w praktyce edukacyjnej nauczyciele kreowali sytuacje umożliwiające dzieciom w młodszym wieku szkolnym zarówno działalność w wymiarze zbiorowym, jak i indywidualnym oraz grupowym”¹⁴⁴.

¹⁴² Za: M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 131.

¹⁴³ B. Pawlak, *Praca grupowa w edukacji wczesnoszkolnej. Problemy – badania – rozwiązania praktyczne*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2009.

¹⁴⁴ G. Kryk, 2009, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, dz. cyt., s. 82.

ROZDZIAŁ 5. OCENIANIE I MONITOROWANIE PRACY UCZNIĄ

Przyjęcie tezy, że wszelkie sprawdzanie i ocenianie, które nie prowadzi do zmian w nauczaniu i uczeniu się, jest pozbawione sensu, powoduje, że istotne jest nie tylko to, by nauczyciel sprawdził, czego nauczyli się jego uczniowie, ale też zastanowił się i zaplanował, w jaki sposób wykorzysta informacje płynące z analizy ilościowej i jakościowej.

Ocenianie, jako integralny element procesu nauczania-uczenia się, jest rodzajem procesu poznawczego, który wymaga podejmowania określonych decyzji. Ocenianie ma służyć informowaniu o jakości osiągnięć edukacyjnych dziecka w porównaniu z celami kształcenia przewidzianymi dla danego etapu rozwoju. Powinno określać zakres wysiłku włożonego przez ucznia w proces edukacyjny i wskazywać na charakter czynionych postępów. Jednym z istotnych zadań oceniania jest dostarczenie informacji o tym, jakie umiejętności uczeń już opanował, z czym sobie doskonale radzi, a jakie umiejętności wymagają dalszego doskonalenia¹⁴⁵.

Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych* (Dz. U. 2007, nr 83, poz. 562) wraz z *późniejszymi zmianami*¹⁴⁶ w najmłodszych klasach szkoły podstawowej obowiązują śródroczne i roczne oceny klasyfikacyjne, które mają charakter opisowy. Ocenianiu opisowemu podlegają osiągnięcia edukacyjne ucznia oraz jego zachowanie.

Ocenianie, jak określa wspomniane rozporządzenie, ma na celu:

- informowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych i jego zachowaniu oraz o postępach w tym zakresie;
- udzielanie uczniowi pomocy w samodzielnym planowaniu swojego rozwoju;
- motywowanie ucznia do dalszych postępów w nauce i zachowaniu;
- dostarczenie rodzicom (prawnym opiekunom) oraz nauczycielom informacji o postępach, trudnościach w nauce oraz specjalnych uzdolnieniach ucznia;
- umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

Ocenianie powinno służyć dziecku i nauczycielowi, aby mogli właściwie korygować swoje dotychczasowe postępowanie. Opowiadają się za tym Anna Brzezińska i Elżbieta Misiorna¹⁴⁷. Według obu badaczek:

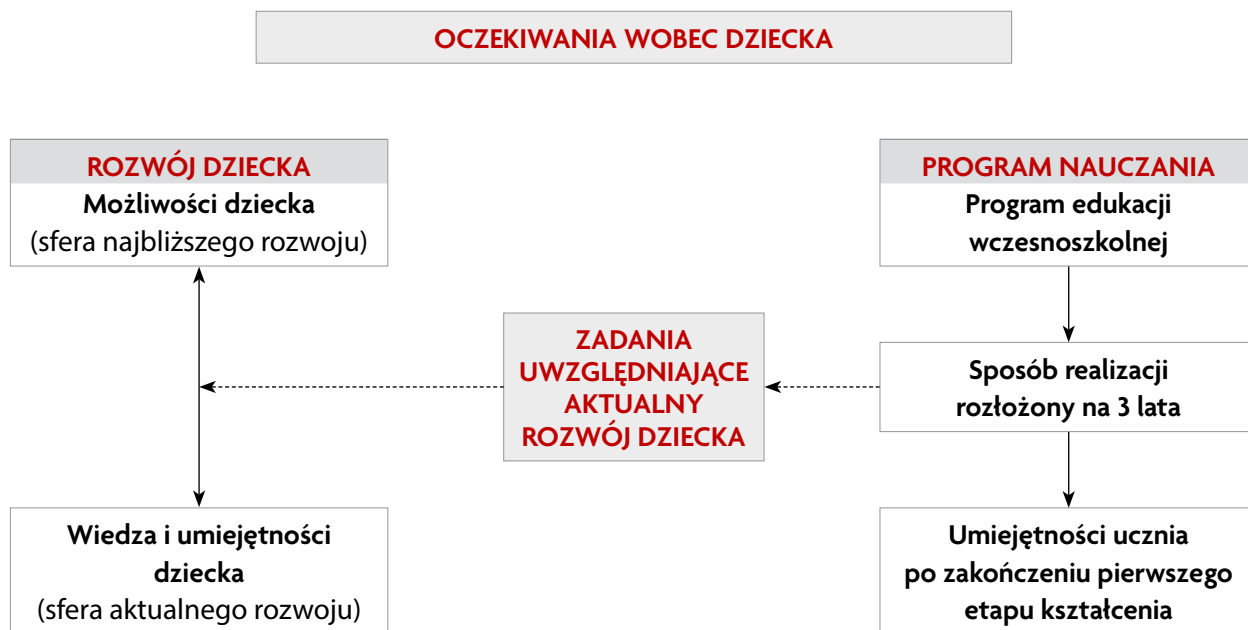
- **dobre ocenianie** uruchamia refleksję ucznia o sobie samym, o tym, jak działa, w jaki sposób angażuje się w to, co robi, jakie efekty osiąga, sygnalizuje, co należy zmienić w sposobie działania;
- **dobre ocenianie** to takie, które dostarcza uczniowi informacji zwrotnych odnoszących się do tego, jak działa i co osiąga;
- **dobre ocenianie** wymaga jasno sformułowanych kryteriów, ze względu na które analizowany jest proces działania dziecka i uzyskiwany przez niego efekt.

Podstawą oceny nauczyciela winien być rozwój ucznia i jego możliwości oraz wymagania i zalecenia określone w realizowanym programie nauczania (schemat 1).

¹⁴⁵ A. Kopik, *Oceniać dla dobra ucznia* [w:] *Diagnoza i terapia psychopedagogiczna w edukacji dziecka*, E. Marek, J. Łuczak (red.), Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2010, s. 283.

¹⁴⁶ Zob. *Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych* (Dz. U. 2007, nr 83, poz. 562) wraz z *późniejszymi zmianami*, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20070830562> (dostęp: 26.06.2014).

¹⁴⁷ A. Brzezińska, E. Misiorna, *Istota i sens oceniania dziecka w młodszym wieku szkolnym* [w:] *Ocena opisowa w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Poznaniu, Poznań 1998, s. 14.

Schemat 1. Podstawa oceny nauczyciela¹⁴⁸**Funkcje, jakie powinna spełniać ocena:**

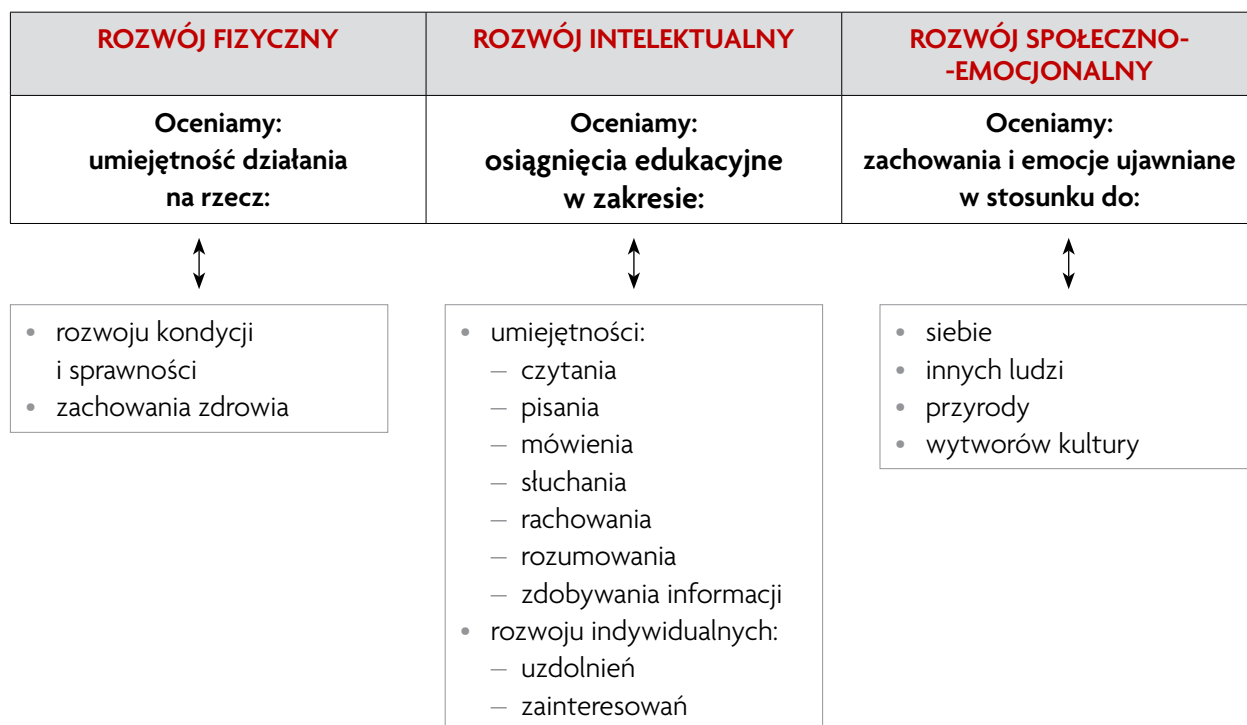
- informacyjna – polegająca na ustaleniu, co dziecku udało się poznać, zrozumieć, opanować, jakie umiejętności zdobyło, jaki był wkład jego pracy, w jaki sposób wywiązywało się z obowiązków ucznia i zachowywało w różnych sytuacjach szkolnych;
- korekcyjna i kompensacyjna – dążąca do sprecyzowania tego, co trzeba zmienić w pracy z dzieckiem, żeby uzyskać lepsze efekty, a także wskazująca, które sfery rozwoju ucznia należy stymulować, aby rozwijać jego indywidualne uzdolnienia;
- motywacyjna – zachęcająca dziecko do podejmowania dalszego wysiłku, wskazująca możliwości osiągnięcia sukcesu w nauce i zachowaniu, wzmacniająca samoocenę dziecka i poczucia wiary we własne siły¹⁴⁹.

„Celem edukacji wczesnoszkolnej jest wspomaganie dziecka w całościowym, harmonijnym rozwoju. Zatem przedmiotem oceniania szkolnego czynimy postępy w rozwoju ucznia”¹⁵⁰ (schemat 2).

¹⁴⁸ Modyfikacja schematu: I. Chodoń, E. Ziętkiewicz, *Jak oceniać w kształceniu zintegrowanym*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2002, s. 6; A Brzezińska, M. Misiorna, *Istota i sens oceniania dziecka w młodszym wieku szkolnym*, dz. cyt., s. 14.

¹⁴⁹ Por. I. Pacholczyk, *Wstęp [w:] Ocena opisowa...*, dz. cyt., s. 6–7.

¹⁵⁰ J. Hanisz, E. Grzegorzewska, *Ocena opisowa rozwoju ucznia*, WSiP, Warszawa 2005, s. 5.

Schemat 2. Przedmiot oceny: całościowy rozwój dziecka¹⁵¹

Do oceny ucznia powinny służyć nauczycielowi różne **źródła informacji** (np. obserwacje, rozmowy, wywiady, ankiety, wytwory pracy dziecka, testy). Pedagog jest zobligowany do tego, aby systematycznie dokonywać analizy danych i na tej podstawie formułować ocenę oraz zalecenia do pracy. Wskazane jest zapoznanie z oceną i zaleceniami zarówno uczniów, jak i rodziców.

Rodzaje proponowanych ocen w edukacji wczesnoszkolnej¹⁵²

- wstępna ocena rozwoju ucznia i jego możliwości** – diagnoza indywidualnych możliwości, predyspozycji i uzdolnień dziecka rozpoczynającego naukę w klasie pierwszej, która jest podstawą do zaplanowania działań dydaktyczno-wychowawczych i zapewnia każdemu uczniowi maksymalny rozwój;
- ocena bieżąca** – informuje ucznia o jego postępach w nauce i zachowaniu, wskazuje aktualne osiągnięcia i funkcje, które należy usprawnić;
- ocena śródroczna** – jest oceną redagowaną po pierwszym półroczu nauki, charakteryzuje zachowanie ucznia, opisuje efekty jego uczenia się, zawiera zalecenia do pracy w drugim semestrze;
- ocena roczna** – ma charakter opisowy, jest syntetyczną informacją o osiągnięciach ucznia kończącego edukację w danej klasie, uwzględnia poziom wiadomości i umiejętności z zakresu wymagań określonych w *Podstawie programowej kształcenia ogólnego dla I etapu edukacyjnego*, a także wskazuje potrzeby rozwojowe i edukacyjne ucznia związane z przewyżnianiem trudności w nauce lub rozwijaniem uzdolnień;
- końcowa ocena rozwoju ucznia i jego możliwości** – ma formę diagnozy końcowej przeprowadzanej po zakończeniu edukacji dziecka w poszczególnych klasach i pozwala zaplanować działania dydaktyczno-wychowawcze na kolejne lata nauki.

METODY SPRAWDZANIA I OCENIANIA OSIĄGNIĘĆ UCZNIÓW

Obserwowanie ucznia w różnych sytuacjach pozwala nie tylko odtworzyć ugruntowane rozumienie jego postępów w nauce, lecz także znaleźć przyczynę popełnianych błędów.

¹⁵¹ Tamże s. 6.

¹⁵² Za: *Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r.*..., dz. cyt.

Wstępna diagnostyczna ocena rozwoju i możliwości dziecka wstępującego do szkoły

Nauczyciel dokonuje tej diagnozy w klasie pierwszej na początku września. Można ją kontynuować przez wszystkie lata edukacji wczesnoszkolnej, śledząc rozwój fizyczny, społeczno-emocjonalny i intelektualny uczniów od pierwszych dni nauki.

Rozpoznanie to dostarcza informacji o indywidualnych możliwościach i poziomie rozwoju fizycznego, społeczno-emocjonalnego dziecka oraz rozwoju jego funkcji poznawczo-motorycznych, które warunkują osiągnięcie sukcesów w edukacji szkolnej.

Ocena ta jest podstawą do wypracowania przez nauczyciela systemu pracy zapewniającego każdemu dziecku maksymalny rozwój.

Podstawą diagnozowania jest:

- obserwacja różnych zachowań dzieci w różnych sytuacjach zadaniowych i społecznych;
- rozmowa z dzieckiem;
- wywiad z rodzicami;
- analiza wszelkich wytworów dziecka.

„Sprawności i arcydzieła”

Zadaniem tej metody sprawdzania i oceniania osiągnięć uczniów jest zmobilizowanie dzieci – zgodnie z ich możliwościami – do maksymalnego opanowania sprawności w danej dziedzinie. Uczeń może zdobywać sprawności indywidualnie lub zespołowo. Aby zdobyć daną sprawność, dziecko musi wykonać – w czasie zgodnym z jego tempem pracy – wiele prób praktycznych, zadań określonych w regulaminie. Zdobyte danej sprawności kończy się prezentacją dzieła. W nagrodę dziecko otrzymuje symbol tej sprawności (np. odznakę, naklejkę), który zostaje wklejony do dzienniczka. Zdobyte przez uczniów sprawności pomagają pedagogowi zorientować się w szczególnych uzdolnieniach i zamiłowaniach dzieci, a także przyczyniają się do właściwego pokierowania dalszym kształceniem młodych ludzi.

Portfolio¹⁵³

Portfolio jest dokumentem zestawiającym wyniki pracy. O kształcie tej metody aktywizującej decyduje dziecko. Wskazana metoda uczy młodego człowieka wartościować własną pracę, skłania ucznia do posługiwania się wieloma kryteriami oceny, pobudza do refleksji, rozwija umiejętność selekcjonowania materiałów wchodzących w skład portfolio. Uczeń potrzebuje wskazówki, w jaki sposób ma analizować swoją pracę. W tym celu uzupełnia określone rubryki arkusza:

- rubryka – „Dlaczego mi się to podoba?”;
- rubryka – Budowa portfolio;
- rubryka – Kategorie, a w niej:
 - osiągnięcia (wypowiedzi pisemne twórcze i odtwórcze, dzienniczki przeczytanych lektur, inne przykłady ukończonych prac);
 - postępowanie (teksty pisane na brudno, karty pracy, sprawdziany, ocena nauczyciela itp.);
 - samoocena (karty samooceny).

Materiały w portfolio mogą być układane chronologicznie albo ich spis może powstawać na bieżąco. Wszystkie świadectwa pracy są zbierane w specjalnej teczce. Podczas podsumowania zajęć uczniowie zastanawiają się, które świadectwa ich działań zostaną w klasie, a które zabiorą do domu. Prace oznaczone symbolem ustalonym przez dziecko pozostają w szkole i są umieszczone w – odpowiadającej im – części portfolio. Materiały oznakowane literką „D” dzieci zabierają do domu.

Samoocena ucznia

Nauczyciel powinien wdrażać dzieci do samooceny. Pedagog jest zobligowany do tego, aby regularnie współpracować z uczniami, analizując mocne i słabe strony ich pracy. Młodzi ludzie oceniają wówczas własne postawy wobec procesu uczenia się, wyznaczają cele i określają sposoby kontrolowania swych postępów. Nauczyciel powinien zwracać uwagę uczniów na to, aby przyjmowali odpowiedzialność za własną naukę,

¹⁵³ E. Filipiak, *Rozwijanie zdolności uczenia się...*, dz. cyt., s. 137.

zastanawiali się nad swoimi osiągnięciami, oceniali własną pracę, planowali korekty swoich działań. Działania pedagoga mają pomóc dzieciom w coraz pełniejszym postrzeganiu własnych kompetencji.

Nauczyciel może rozwijać umiejętność samooceny wśród dzieci, zachęcając je do:

- poddawania badaniu wytworów swej pracy;
- kontrolowania swych postępów przez zbieranie i przechowywanie wszelkich świadectw swoich działań twórczych;
- udokumentowania swych zainteresowań, wyborów i preferencji;
- współpracy przy zadaniach pisemnych;
- dzielenia się swymi reakcjami.

Samooceńca prowadzi do samorozwoju, wiary we własne możliwości, rodzi odpowiedzialność, aktywność, otwartość i kreatywność.

Dokumentacja szkolnych umiejętności dziecka

Formy dokumentowania (archiwizowania) umiejętności szkolnych ucznia mogą mieć różny charakter. Oto kilka przykładów.

- **Teczki prac uczniów** (np. karty pracy, sprawdziany, prace plastyczne) – nauczyciel powinien przechowywać wszystkie dokumenty i prace dzieci. Pedagog jest zobligowany do tego, żeby udostępniać te materiały rodzicom uczniów (np. podczas wywiadówek, dni otwartych).
- **Arkusze obserwacji bieżącej** – nauczyciel systematycznie oznacza na nich poziom osiągnięć uczniów i nanosi ewentualne uwagi oraz spostrzeżenia.
- **Karta osiągnięć ucznia** – pedagog przynajmniej raz na dwa miesiące uzupełnia ten dokument, wpisując informacje o poziomie umiejętności ucznia.

Trzeba pamiętać o tym, że poprawnie skonstruowane narzędzia stanowią podstawę rzetelnej oceny, a jednocześnie usprawniają pracę nauczyciela. Musi on jednak pamiętać, że najważniejszymi elementami oceniania są: systematyczność, obiektywizm, motywowanie uczniów do działania, sposób przekazywania dzieciom i ich rodzicom informacji o osiągnięciach, udzielenie uczniom wskazówek do dalszej efektywnej pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Adamek I., *Cele kształcenia w edukacji szkolnej* [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999.
- Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, cz. 1, Zakład Wydawniczy SFS, Kielce 2000.
- Bruner J.S., *W poszukiwaniu teorii nauczania*, PIW, Warszawa 1974.
- Brzezińska A., *Kształtowanie i doskonalenie umiejętności czytania i pisanie w klasach I–III* [w:] *Czytanie i pisanie – nowy język dziecka*, A. Brzezińska (red.), WSiP, Warszawa 1987.
- Brzezińska A., Misiorna E., *Istota i sens oceniania dziecka w młodszym wieku szkolnym* [w:] *Ocena opisowa w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Poznaniu, Poznań 1998.
- Chodoń I., Ziętkiewicz E., *Jak oceniać w kształceniu zintegrowanym*, Wydawnictwo Szkolne PWN, Warszawa 2002.
- Chrzastowska B., *Sens reformy* [w:] *Kompetencje szkolnego polonisty*, B. Chrzastowska (red.), WSiP, Warszawa 1995.
- Dryden G., Vos J., *Rewolucja w uczeniu*, Wydawnictwo Moderski i S-ka, Poznań 2000.
- Dunn J., *Przyjaźnie dzieci*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2008.
- Dylak S., *Konstruktywizm jako obiecująca perspektywa kształcenia nauczycieli*, odczyt z dnia 02.08. 2013. Za: <http://www.cen.uni.wroc.pl/teksty/konstrukcja.pdf> (dostęp: 26.06.2014).
- Edukacja: jest w niej ukryty skarb: raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do Spraw Edukacji dla XXI wieku*, pod przewodnictwem J. Delorsa, Stowarzyszenie Oświatowców Polskich Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1998.
- Faure E., *Raport „Uczyć się, aby być”*, PWN, Warszawa 1975.
- Fechner-Sędzicka I., Ochmańska B., Odrobina W., *Rozwijanie zainteresowań i zdolności matematycznych uczniów klas I–III szkoły podstawowej. Poradnik dla nauczyciela*, ORE, Warszawa 2012.
- Filipiak E., „Nowa jakość” edukacji językowej [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999.
- Filipiak E., *Metody i techniki stymulowania aktywności językowej dzieci w wieku wczesnoszkolnym* [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Teoria i praktyka edukacyjna w zmieniającej się Europie*, t. I: *Kształcenie języka ojczystego dziecka*, M.T. Michalewska, M. Kisiel (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2002.
- Filipiak E., *Rozwijanie zdolności uczenia się. Z Wygotskim i Brunerem w tle*, GWP, Sopot 2012.
- Freinet C., *O szkołę ludową*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków 1976.
- Freinet C., *Gawędy Mateusza*, Wydawnictwo PSAPF, Gniezno 1993.
- Grabowski A., *Gry karciane rozwijające u dzieci umiejętność dodawania i odejmowania liczb*, WKM Rachmistrz, Szczecinek 1999.
- Grondas M., *Rozwijanie umiejętności wychowawczych*, Społeczne Towarzystwo Oświatowe, Kraków 2004.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, WSiP, Warszawa 1994.
- Hanisz J., *Układanie i rozwiązywanie zadań metodą „kruszenia”*, „Życie Szkoły” 1990, nr 8, s. 387–391.
- Hanisz J., Grzegorzewska E., *Ocena opisowa rozwoju ucznia*, WSiP, Warszawa 2005.
- J.H. Helm J.H., Katz L.G., *Mali badacze – metoda projektu w edukacji elementarnej*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2003.
- Jurek A., *Metody nauki czytania i pisanie z perspektywy trudności uczniów*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012.
- Jurek A., *Rozwój dziecka a metody nauczania czytania i pisanie*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2012.
- Kapica G., *Zabawa jako forma wychowania*, [w:] *Encyklopedia psychologii*, W. Szewczuk (red.), Fundacja „Innowacja”, Warszawa 1998.
- Krasowicz-Kupis G., *Psychologia dysleksji*, PWN, Warszawa 2008.

- Kędra M., *Nowoczesna Edukacja – szkoła w działaniu. Program nauczania dla edukacji wczesnoszkolnej*, ORE, 2011.
Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/468/nowoczesna+edukacja++szkola+w+dzialaniu.program+nauczania+dla+edukacji+wczesnoszkolnej+%281%29.pdf> (dostęp: 26.06.2014).
- Kędra M., *Freinetowskie inspiracje*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2013.
- Kędra M., Kopik A., *Umysły przyszłości. Edukacja wczesnoszkolna. Program nauczania dla I etapu kształcenia*, Agencja Rozwoju Edukacji, Kielce 2013.
- Kędra M., Zatorska M., *Razem z dzieckiem*, ORE, Warszawa 2014.
- Klus-Stańska D., *Konstruowanie wiedzy w szkole*, Wydawnictwo UWM, Olsztyn 2002.
- Klus-Stańska D., Kalinowska A., *Rozwijanie myślenia matematycznego młodszych uczniów*, Warszawa 2004.
- Klus-Stańska D., Szczepka-Pustkowska M., *Pedagogika wczesnoszkolna*, WAIp, Warszawa 2009.
- Klus-Stańska D., Nowicka M., *Sensy i bezsensy edukacji wczesnoszkolnej*, WSiP, Warszawa 2009.
- Klus-Stańska D., *Dydaktyka wobec chaosu pojęć i zdarzeń*, Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2010.
- Kopik A., Zatorska M., *Każde dziecko jest zdolne. Materiały metodyczne projektu „pierwsze uczniowskie doświadczenia drogą do wiedzy”*, Grupa Edukacyjna, Kielce 2009.
- Kopik A., *Oceniać dla dobra ucznia [w:] Diagnoza i terapia psychopedagogiczna w edukacji dziecka*, E. Marek, J. Łuczak (red.), Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2010, s. 283.
- Kopik A., Zatorska M., *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, Agencja Rozwoju Edukacji, Kielce 2010.
- Kopik A., *Wsparcie sześciolatka w szkole [w:] Edukacja. Równość czy jakość edukacji*, J. Łukasik, I. Nowosad, M.J. Szymański (red.), Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 154.
- Kozielecki J., *Psychologia myślenia*, PWN, Warszawa 1968.
- Kryk G., *Szkolne środowisko edukacyjne w procesie uczenia się młodszych uczniów [w:] Pedagogika i jej pogranicza*, I. Gembalczuk (red.), Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2007, s. 23.
- Kryk G., *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2009.
- Kryk G., *Notowanie – ważna, lecz zaniedbana w edukacji wczesnoszkolnej umiejętność [w:] Edukacja małego dziecka. Wychowanie i kształcenie w praktyce*, E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, E. Zalewska-Bujak (red.), tom II, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Cieszyn – Kraków 2010, s. 62–69.
- Kryk G., *Specjalne potrzeby edukacyjne uczniów zdolnych [w:] Edukacja wczesnoszkolna. Teoria i praktyka. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Gabrieli Kapicy*, E. Smak, T. Kłosińska, I. Konopnicka (red.), Wydawnictwo UO, Opole 2013, s. 369–378.
- Krzyżewska J., *Aktywizujące metody i techniki w edukacji wczesnoszkolnej*, cz. I, Wydawnictwo AU OMEGA, Suwałki 1998.
- Kształcenie zintegrowane z terapią pedagogiczną w teorii i praktyce*, Marek E., Więckowski R. (red.), Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2001.
- Kwieciński Z., *Nowe potrzeby i kierunki zmian kształcenia pedagogów i nauczycieli [w:] Tradycja i wyzwania. Edukacja. Niepodległość. Rozwój*, K. Paławska (red.), Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 1998, s. 55.
- Lewin A., *Źródła, podstawy i główne elementy koncepcji pedagogicznej Celestyna Freineta [w:] Pedagogika Celestyna Freineta – Dzieło i inspiracja*, W. Frankiewicz (red.), PSAPCF, Gdańsk 1993, s. 21.
- Marek E., *Arteterapia jako metoda wspomagająca pracę wychowawczą [w:] Sztuka w edukacji i terapii*, M. Knapik, W.A. Sacher (red.), Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2004.
- Mikina A., Zając B., *Jak wdrażać metodę projektów? Poradnik dla nauczycieli i uczniów gimnazjum, liceum i szkoły zawodowej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.
- Napiórkowska Z., *Samorządna organizacja życia klasy (z doświadczeń klas freinetowskich)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005.
- Ochenduszo J., *Planowanie pracy dydaktycznej nauczyciela*, Wydawnictwo Wojewódzki Ośrodek Metodyczny w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1998.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN, Warszawa 1984.
- Okoń W., *Zabawa a rzeczywistość*, WSiP, Warszawa 1987.
- Olko A., *Program pracy z uczniem zdolnym. Program wspierania aktywności muzycznej i plastycznej dzieci*, Rudnik nad Sanem 2000, s. 4, <http://apps.tvkdiana.pl/psp2rns/pub/szef/program.pdf> (dostęp: 26.06.2014).
- http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/ustawy/2315_u.htm (dostęp: 25.05.2014).
- Ornstein A.C., Hunkins F.P., *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*, WSiP, Warszawa 1998.

- Parlak M., *Wiedza i świadomość ekologiczna uczniów klas trzecich szkół podstawowych* [w:] *Wczesna edukacja dziecka. Wobec wyzwań współczesności*, I. Adamek, Z. Zbróg (red.), Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2011, s. 92.
- Pawlak B., *Praca grupowa w edukacji wczesnoszkolnej. Problemy – badania – rozwiązania praktyczne*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2009.
- Popławska A., *Konstruktywistyczne ujęcie procesu kształcenia jako warunek powodzenia szkolnego w społeczeństwie informacyjnym* [w:] *Dziecko. Sukcesy i porażki*, R. Piwowarski (red.), IBE, Warszawa 2007, s. 312.
- Puślecki W., *Uczniowie a cele lekcji* [w:] *Cele kształcenia w edukacji szkolnej*, W. Puślecki (red.), Wydawnictwo UO, Opole 1999, s. 58.
- Puślecki W., *Konstruktywistyczna metoda projektów i jej stosowanie we wczesnej edukacji* [w:] *Wczesna edukacja dziecka – perspektywy i zagrożenia*, S. Włoch (red.), Wydawnictwo UO, Opole 2009, s. 243.
- Rozporządzenie Ministerstwa Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2007 r. w sprawie warunków oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych* (Dz. U. 2007, nr 83, poz. 562) wraz z późniejszymi zmianami, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU20070830562> (dostęp: 26.06.2014).
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 2. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*. Za: http://www.men.gov.pl/images/do_pobrania/Załącznik_nr_2.pdf (dostęp: 26.06.2014).
- Sarnacka J., *Wykorzystanie środowiska lokalnego w nauczaniu i wychowaniu dzieci klas początkowych*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1986.
- Semadeni Z., *Nauczanie początkowe matematyki*, WSiP, Warszawa 1991.
- Semenowicz H., *Nauczyciel – freinetowiec* [w:] „Freinetowskie Inspiracje” G. Maszczyńska-Góra (red.), nr 2, Wydawnictwo PSAPF, Kraków 1998, s. 5–7.
- Szczepska-Pustkowska M., *Tropami dziecięcych pytań filozoficznych* [w:] *Światy dziecięcych znaczeń*, D. Klus-Stańska (red.), Wydawnictwo Akademickie ŻAK, Warszawa 2004, s. 202–232.
- Taraszkiewicz M., Redlisiak G., Bednarkowa W., Taraszkiewicz Z., *Metody wspierania rozwoju ucznia. Niezbędnik dyrektora*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009.
- Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, WSiP, Warszawa 1993.
- <http://zabawazmatematyka.blogspot.com/2012/05/karty-matematyczne.html> (dostęp: 26.06.2014).
- Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie*. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej, L 394.
- Zbróg Z., Kaleta-Witusiak M., Walasek-Jarosz B., *Kompetencje nauczyciela w zakresie sprawnego prowadzenia lekcji. Casebook ze wskazówkami dla praktykantów*, Staropolska Szkoła Wyższa, Kielce 2013.
- Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013.